

ARCAMAG تَرْغَافَة

ARCAMAG

ТОТЫП МИЛЛӘТ БАЙРАГЫН, ЧЫКТЫК ЮЛГА...

Аргамак

Бөтенсоюз ижтимагый-сәяси һәм әдәби-нәфис айлык журнал
1991 елның октябреннән чыга

Журналны гамәлгә куйдылар:

Халык депутатларының Чаллы шәһәр Советы башкарма комитеты, КАМАЗ акционерлык жәмгыяте, Чаллы язучылар оешмасы.

МӨХӘРРИРИЯТ ШУРАСЫ:
СӘЛАМ АЛИШЕВ,
МИНСЭИД БАЙРАШЕВСКИЙ
(ВИЛЬНЮС, ЛИТВА), РАВИЛ
БИКБАЕВ (ЕКАТЕРИНБУРГ),
ФӘУЗИЯ БӘЙРӘМОВА, МАР-
КИЗ БАСЫЙРОВ, ӘГЪДӘС
БОРЬАНОВ (МӘСКӘУ), НАД-
БҮЙР ДӘУЛӘТ (ИСТАНБУЛ,
ТӨРКИЯ), АЗАТ ЗЫЯТДИНОВ,
РӘФИС КАДЫЙРОВ (ӨФЕ), ХИ-
САО КОМАЦУ (ТОКИО, ЯПО-
НИЯ), ӘБРАР КӘРИМУЛЛИН,
РЕФИК МОЗАФФАРОВ (ПРИ-
МОРСКИЙ, КЫРЫМ),
ФӘЙРҮЗӘ МОСТАФИНА, РЭИФ
МӘРДӘНОВ, ӘМИР
МӘХМУДОВ, МӨХӘММӘТ
МӘҖДИЕВ, ВАДИМ ПАСЛОВ,
РИФАТ ТӘБИ (НЬЮ-ЙОРК,
АКШ), МӘХМУТ
НИГЪМӘТЖАНОВ, РОБЕРТ
НИГЪМӘТУЛЛИН (ТӨМӘН),
РАВИЛ КӘРИМИ-ҮТӘБӘЙ
(ӨФЕ), РАВИЛ ФӘХРЕТДИНОВ,
НУРИХАН ФӘТТАХ, НИЛ
ЮЗИЕВ, МИРГАЗЫЯН ЮНЫС
(МӘСКӘУ), РӘШИТ
ЯГЪФӘРОВ, СЕЛИМ МИРЗА
ХАЗБИЕВИЧ (ГДАНЬСК, ПОЛЬ-
ША), ӘНӘС ХӘМИДОВ
(САНКТ-ПЕТЕРБУРГ), ФЛОРА
ӘХМӘТОВА, МОСТАФА ЖӘМИ-
ЛЕВ (БАКЧАСАРАЙ, КЫРЫМ).

Баш мөхәррир
АЙДАР ХӘЛИМ
Мөхәрририят:
РАВИЛ ВӘЛИ
(баш мөхәррирнең
беренче урынбасары)
НАВАДИС ГЫЙМАЗИ
(баш рәссам)
ФАКИЛ ӘМӘК
НАИЛӘ ВИЛДАНИЯ
РАФИС СӘЛИМЖАН
ХӘНИФ ХӘСНУЛЛА
ВАХИТ ИМАМ
ЯМАШ ИГӘНӘЙ
АБДУЛЛА КӘЛИ
РӘИС ШАҖИ

Гамәли хезмәткәрләр:
ЗӘЛЛӘ ВӘЛИЕВА
ӘНИСӘ КУРАМШИНА
(корректорлар)
РӘЗИДӘ ГАЛИУЛЛИНА
РАВИЛӘ ПЕТРОВА
(машинисткалар)
РИНАТ ШАКИРОВ
(фотохәбәрче)

Э Ч Т Ә Л Е К

Баш мөхәррир сүзе. Ирекле Чаллы йолдызы	3
Безне тәбриклиләр:	
Р. Алтынбаев. Талантлар, берләшегез!	6
Н. Бөх. Демократия аша мөстәкыйльлек	7
Көн кадагына	
Наилә Вилдания. "Өфе - Казан": алгамы, арткамы?	8
Чәчмә әсәр	
Вахит Имам. Кәнәфи. П о в е с т ь	19
Чит мәмләкәтләрдә татар әдипләре: Литва	
Адас Якубаускас. (Әгъдәс Якуб). Ш и г ы р ь л ә р	42
Төркиләр дөнъясы уяна	45
Чаллы йолдызлары	46
КАМАЗ: 1000000 һәм...	47
Чәчмә әсәр	
Таһир Таһиров. Ком чүмәләсендәге дөя. Р о м а н н а н ө з е к	49
Һәр шагыйрьдән - бер шигырь.	62
Татар милли азатлык хәрәкәте: сүз һәм гамәл	
В. Байсар. Азатлык яки үлем	69
Гаяз Малихов. Кычкыртып талыйлар	82
Сәйфи Кудаш. Тисә- тиенгә, тимәсә- ботакка...	86
Ямаш Игәнәй. Җанкыяр фәрманнары	96
Безнең кунакханә	
Рахмай Хисмәтулла. Богауларны өзеп очрашу	103
Фәкил Әмәк. Төртмә шигырьләр	106
Рәис Шаһи елмая.	107
Чүплек.	109
Газиз Кашаф - Үзиле истәлегенә	112
Хәниф Хөснулла. Хуш киләсен, "Аргамак"	

Чыгарылыш мәгълуматлары.

Кулъязмаларга бәһа бирелми һәм кире җибәрелми. Мөхәрририят фикерен чагылдырмый торган язмалар да басыла. Күчереп басканда "Аргамак"ка ишарә итү мәжбүри.

Мөхәрририятнең адресы: 423819, ТССР, Чаллы, Яңа шәһәр, Ш. Усманов урамы, 48 (14-01) "АРГАМАК" журналы.

Тышлыкны бизәүче-рәссам һавадис Гыймази. Эчке якта - "Синен азатлыгың өчен, Татарстан!" - В. Мартынков фотосы.

Журнал КАМАЗ акционерлык җәмгыятең газета-китап нәшрияты типографиясендә басылды. Беренче санны жыюда, калыпка салу һәм басуда Нурсөя Хажиморатова, Рузилә Әхмәева, Рәзилә Галиуллина, Әхмәт Шәйхетдинов, Рамил Гәрәев, Владимир Грачев, Роман Бурнышев, Игорь Рельский, Александр Калашников катнаштылар.

Бу санда Н. Туганов, Р. Шакиров, И. Хәкимов, В. Мартынков, В. Шушаков фотолары кулланылды.

Жыярга тапшырылды 15.09.91. Басарга кул куелды 5.10.91. Формат 60х90 1/16.Офсет кәгазе N 1. Компьютерда жыелды. Антика, Таймс, Журнал гарнитуралары. Офсет ысулы белән басылды. Шартлы басма табагы 7,5. Нәшер-хисап табагы 9,5. Тиражы 10.000 данә. Заказ N 5088.

"КАМАЗ" акционерлык җәмгыятең газета-китап нәшрияты.

423810, Чаллы, Шишкин бульвары, 8.

Газетно-книжное издательство акционерного общества "КАМАЗ".

423810, Наб. Челны, Шишкинский бульвар, 8.

ИРЕКЛЕ

ЧАЛЛЫ

ЙОЛДЫЗЫ

Кадерле укучыларыбыз!

Мөхтәрәм ватандашларыбыз һәм чит илләрдәге милләт-тәшләребез!

Мәшһүр Тукаебыз әйтмешли, бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Ниһаять, күптән көтелгән таң туды - Чаллы төбәге тарихында дөнья күргән беренче мәжмугабыз - сезнең мәрхәмәтле һәм шәфкатьле кулларыгызда. Мөхәрририят исеменнән барчагызны - үзегезне, балаларыгызны, балаларыгызның баласын, абый-апа, ата-аналарыгызны - бу сирәк, күңелне назлый, өметләр өсти торган сәяси-иҗтимагый вакыйга белән кайнар котлыйбыз, барчагызга сихәт-сәгадәт, бәхет телибез һәм, форсаттан файдаланып, бары тик ирекле, мөстәкыйль Татарстаныбыз шартларында гына мөмкинлек бирелә, юл ачыла алган журналыбызга хәерхәй-рухиялары белән матди ярдәм күрсәткән халык депутатларының Чаллы шәһәр советы башкарма комитеты, КамАЗ акционерлык җәмгыяте җәмәгатьчелегенә чиксез рәхмәتلәр укыйбыз.

Әйе, журналыбыз мөстәкыйль Татарстан җөмһүриятенен беренче рухи җимешләреннәндер. Шуңа күрә аның иман-кыйбласының фаҗигалы шартларда дәүләтсез калган татар халкының ирекле дәүләтчелеген, бу нисбәттән Татарстан җөмһүриятенен тулы сәяси-икътисади бәйсезлеген һәм мөстәкыйльлеген тәэмин итүгә хезмәт итәчәге көн кебек ачыктыр. Татарстанның чын дәүләт бәйсезлегенә аның территориясе - җирлегендә яшәгән бер генә милләт теләк-интересларына каршы килми, киресенчә, ул демократик татар дәүләтчелегә аша башка милләتلәрнең рухи-икътисади һәм сәяси үсешен гарантияли.

“Аргамак” татар матбугаты тарихында беренче, тулысы белән диярлек публицистик, ягъни җәмәгатьчелекне борчыган, көн кадагына суккан язмалар, үткен материаллар басмасы булчак. Без күп сөйләдек инде, инде сүздән эшкә күчәргә вакыт: журналыбыз мөстәкыйльлекне реаль җирлеккә күчерүдә мил-

ләтләр дуслыгын, тигезлеген тәэмин итүдә, аларны демократия байрагы астына туплау, социологик тел белән әйткәндә, консолидацияләүдә көчен кызганмаячак. Без тигезлек һәм дуслыкны белемсезлек, милләтсезлек, милексезлек, мәнсез-маңкортлыкта түгел, ә гомумкешелек принципларына җавап биргән белемлелек, миллилек, мөлкәтлелек һәм тарихи хәбәрдарлыкта күрәбез. Журнал милләтчелек һәм бөекдәүләтчел шовинизмга каршы аяусыз көрәшчәк. Халыкларның туган телләрендә мәктәпләр, балалар бакчалары, театрлар һ.б. ачу - гадел, тиешле, изге милли, хәтта интернациональ бурыч. Аның милләтчелеккә катнашы юк. Мондый мәктәпләрне ачтырмау өчен ясалма сәбәпләр табу, нәтижәдә ачтырмауга ирешү - бу инде бөекдәүләтчел шовинизм касафаты.

Россия империясе һәм коммунистик империябез милләтләрбезне тарихыннан мәхрүм итте. Татар халкының әлегә язылмаган бөек тарихы бар. Без укучыларыбызда объектив, гамәли, ягъни предметлы тарихи тойгы тәрбияләргә омтылачакбыз. Онытмаска кирәктер, татар халкы искиткеч авыр, милли кысым шартларында яшәсә дә рус халкы белән килешеп тыныч яшәгән халыктыр. Журналыбызда рус халкы, аның алдынгы зыялылары аша бердәмлекне ныгыту, аның объектив тарихын яктыртуга зур урын биреләчәк. Идел белән Урал арасындагы башка тугандаш халыклар тарихы, әдәбияты, мәдәнияты да киң яктыртылачак. Басманың рус телендә дә чыгуы үзе үк шуны раслый.

Канатлы Аргамак гаделлек артыннан чәчкә күзенә дә керәчәк, дымсу шахталарга төшәчәк, басулар, авыллар һәм шәһәрләрне иңләп, татар яшәгән һәммә төбәк, һәммә илләргә барып чыгачак, татар өчен ят булган, безгә көчлән тагылган сыйфатлар - сәрхүшлек, пычрак-шапшаклык, ялкаулык, динсез-денсезлек, фәхишлек һ.б.ш. әшәкелеккә каршы көрәшчәк. "Мин - татар!" дип күкрәк кагу безгә ят нәрсә. Татар, чын татар икәнсең, йорт-җиреңне таза, чиста тот, чәчкәләр үстер, эчмә-тартма, тәкъвалы, динле-денле кеше бул, балаларыңда милләтең, бар даирә, барча халыкларга олуг иктирам тәрбиялә, кунакчыл бул, бае, әмма бер күзле, үзеңне генә күргән сукуыр бай булма - мәктәпләр, китапханәләр, театрлар, мәдрәсәләр төзе - чит төбәкләрдән, башка мәмләкәтләрдән килгән мөсафир-сәяхләр "Татар халкы менә нинди мәдәни халык икән ул", дип сөенеп, горурланып китсен! Безнең журнал чит мәмләкәтләрдә яшәгән милләттәшләребез өчен дә чыга бит!

Фәлсәфә - кешенең фикерләү дәрәжәсе. Без кешене тормышны җиңелчә кабул итүдән арындырырга, аны уйлый белергә өйрәтергә тиешбез. Татар фәлсәфәсе гомумдөньяви фәлсәфәне үзләштереп, милли яссылыктан гомумкешелек яссылыгына чыгарга тиеш. Журналның фәлсәфә бүлегә шуңа хезмәт итәчәк. Бездә сабыйлар да, өлкәннәр дә, ир-егет һәм хатын-кызлар да үзләренә рухи азык табачак. Гаилә һәм мәктәп, хатын-кыз һәм ир-ат, җенси мөнәсәбәтләр, икътисади һәм сәси тормыш, яшыләр һәм спорт, матур киеү һәм бәйләм бәйләү үрнәкләре, татар архитектурасы һәм эшкуар-менеджерлык, татар милли азатлык хәрәкәте һәм чит мәмләкәтләр-

дәге милләттәшләребез, тышкы һәм эчке информация, атаклы шәхесләр белән әңгәмәләр - кыскача әйткәндә, "Аргамак" күтәрәчәк мәсьәләләр саналганнарыннан күпкә киң һәм бай булачак.

Журнал зур-зур романнарны басмаячак. Ул кечкенә күләмле, оста язылган повестьлар, хикәяләр, шигырьләр тәкъдим итеп, укучыбызны бүгенге татар әдәбиятының иң матур үрнәкләре белән таныштырып барачак. Бөтен дөнья төрки халыкларының бердәмлеге мәсьәләләре, латинча имляга күчү, бөек уртак дастаннарыбызны халкыбызга күрсәтү - мактаулы бурычларның берседер. "Дуслык сәхифәсе" дигән баш астында без жир шарының иң атаклы язучы-шагыйрьләренең шигырьләрен һәм хикәяләрен тәкъдим итәчәкбез, алла боерса. Журналның һәр саны баш мөхәррирнең аерым темага багышланган мәкаләсе белән ачылачак. Киләсе санда "Татар хатыны, нихәлдә яшисең?" дигән язманы укый аласыз.

Кыскасы, халкыбыз егерме беренче гасырга кол булып керергә тиеш түгел. Чаллы күгендә бүген калыккан йолдыз шуңа хезмәт итсен иде. Ул милләт белән милләтне, йөрәк белән йөрәкне, кыйтга белән кыйтганы тоташтырсын иде. Шауласын, гөрләсен безнең жыр!

ЖУРНАЛ ЧЫКМАГАН - Ә ХАТЛАР КИЛӘ...

Шәһәребездә яңа чыгачак "Аргамак" журналы хакында күпләрегез инде белә булыр. Үзәбезнең милли телебездә һәм урысча да чыгачак журналга хәйрия исәбе буенча акча килә дә башлады инде. Шәфкать ярдәме кулын иң беренче булып Өфедә яшәүче кардәшебез Мансур Усман улы Горланов сузды. Бу игелекле агабыз үзенең хатында болай дип язган:

Кадрле "Аргамак" хадимнәре, сәулармысез! Мин - Өфе татары буларак, "Аргамак" журналы оештырылуга чын күңелдән шатланып, аңа шәфкать ярдәме итеп, пенсиямнән 50 сум акча күчердем.

Сөзгө уңышлар телим, үзем дә кулдан килгәнчә ярдәм күрсәтергә ышандырам.

Мансур Усман улы Горланов.
Өфе шәһәре.

Әле бүген генә Казан университеты ректоры Н.И. Лобачевский турында "Ректор язмалары" дигән роман-язма укып чыктым. Аның өчтән бер өлеше атаклы милләттәшләребез Н. Ибраһимов һәм Ибраһим Хәлфин турында. Романны ошатсагыз, киләсе елның июль-август айларына кадәр, ягъни Лобачевскийның тууына 200 ел тулу көнөнә, бастырып чыгара алыр идегез. Зур сенсация булыр иде. Чөнки аны ЮНЕСКО да билгеләп үтәчәк.

Кулыгызны кысып,
Жәвад Тәржеманов.
Казан

РӘФКАТЪ

ЗӘКИ улы

АЛТЫНБАЕВ,

халык депутатлары-
ның Чаллы шәһәр Сове-
ты башкарма комитеты
рәисе.

ТАЛАНТЛАР, БЕРЛӘШЕГЕЗ!

Ниһаять, хәл ителде!

Ниһаять, мәдәниятебез, атап әйткәндә, Чаллы күгендә, яңа өмет йолдызы кабынды - төбәгебез тарихында беренче айлык әдәби-нәфис һәм ижтимагый-сәяси "Аргамак" журналы пәйда булды. Укучыбыз кулына килеп кергән татарча басмадан соң күп тә үтми аның рус телендәге басмасы дөнья күрәчәк. Татарстанның икътисади һәм сәяси мөстәкыйльлегенә беренче нәтижәсен рәвеш иткән бу вакыйганың тарихи әһәмиятен әлегә бәһаләп бетеп тә булмыйдыр. Журнал укучыларыбызны үзләренә әдәби-нәфис һәм публицистик матбагалары барлыкка килү белән чын күңелдән тәбрик итәм.

Без яңа журнал һәм аның тырыш коллективы Татарстан халыклары дуслыгының һәм жанга-жан килеп аңлашучанлыгының изге кануннарын аларның рухи-икътисади тигезлеген тәэмин итү нигезендә раслар, дип ышанабыз. "Аргамак" шәхеснең иман-ышанычын көчләүгә юл куймас. Ул үзенең мөкатдәс бурычын үтәр һәм нәтижәдә без күрәп өйрәнгән Чаллы шәһәрен "гади" промышленность үзәгеннән республикабызның эре ижади-интеллектуаль, ижтимагый-сәяси фикер һәм гамәл үзәгенә әйләндерүдә хәлиткеч өлеш кертәр, дип өметләнәбез. Журнал барлык татар халкын бер учак тирәсенә туплар, республикабызда яшәгән барлык халыкларны берләштерү көченә әверелер, үз укучыларын яңа төзеләчәк мөстәкыйль дәүләтләр берлегендә генә түгел, чит мәмләкәтләрдә дә жиңел табар дип ышанабыз.

Журналның уңышы бер үк вакытта аның язмышына катнашы булган укучының гына түгел, ә бәлки промышленность предприятиеләре коллективлары, ижтимагый оешмалар, бер сүз белән әйткәндә, безнең һәркайсыбызның ярдәменә бәйле, дип уйлыйбыз.

Хәерле сәгатьтә, хәерле юлга, "АРГАМАК"!

БЕХ

НИКОЛАЙ

ИВАНОВИЧ,

“КАМАЗ”
акционерлык жәмгыяте
президенты.

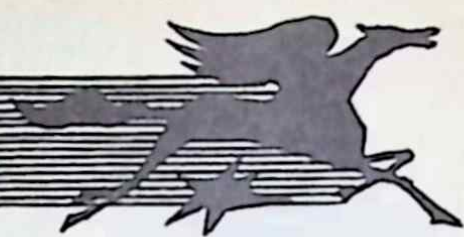
ДЕМОКРАТИЯ АША - МӨСТӘКЫЙЛЫЛЕККӘ

Яшермим ки, күптәннән көткән “Аргамак” журналының беренче саны чыгу хәбәре мине аңлата алмас дәрәжәдә куандырды. Нәкъ менә шушы күренеш, минем уйлавымча, Татарстанның икътисади һәм сәяси мөстәкыйльлегенең беренче һәм, әйтергә кирәк, иң ышандырырлык һәм сизелерлек нәтижәсәдер. КАМАЗ акционерлык жәмгыятенен күп меңләгән автомобиль төзүчеләре исемнән мин үзөбезнең барчабызны һәм сезне, хөрмәтле укучылар, төбәгебездә беренче әдәби-нафис һәм ижтимагый-сәяси “Аргамак” журналының әле битләреннән басмаханә буявы исе аңкып торган сыналыш саны белән кайнар котлыйм!

Гайрәтле очышта очып барган Аргамак бүген безнең бөтен дөньяга даны таралган куәтле автомобильләребез күкрәгеннән сезнең журналның тышлыгына сикерде. Монда тарихи гаделлек ярылып ята. Басманы чыгаручыларга безнең авыр, катлаулы, бер үк вакытта давыллы һәм бик тә кызыклы, матди баегу уе белән янган чорыбызның елъязмачысы булу насыйп итсен!

Сезнең журнал заманыбызның иң яхшы язучыларын, шагыйрьләрен, публицистларын тәрбияләсен иде. Ул тарих юлында күпне күргән, күпне кичергән татар халкының, Татарстанда тормыш иткән һәм халыкның бәхетле киләчәгә өчен көрәшсә иде. Редакциягезнең ижатчылары, чын демократия һәм хәбәрдарлыкның иң югары кануннарына нигезләнеп, искелектән, торгынлыктан, милли тарлыктан һәм бөекдәүләтчел баскынчылыктан арынган барча якты көчләргә юл ачсын, трибуна бирсен һәм өч меңенче елга кергәндә азатлыкның рухи идеаллары, базар мөнәсәбәтләре белән коралланган Татарстанның һәм барлык мөстәкыйль дәүләتلәр берлегенең чәчкә атуына, прогрессына хезмәт итсен иде.

Тырышыйк, дуслар! Алга, “АРГАМАК”!

Башкортстан жәмһүрияте Министрлар
Советы рәисе
МАРАТ ПАРИС улы МИРГАЗӘМОВКА,

Татарстан жәмһүрияте Премьер-министры
МӨХӘММӘТ ГАЛЛӘМ улы САБИРОВКА

тугандаш жәмһүриятләребезнең киң жә-
мәгәтһчелегенә уйлану һәм озын-озакка суз-
мый хәл итү өчен

ИКЕНЧЕ ЮЛЫ УТЫРТМАМ ДА ӘЛЕ...

... Иртәнге сәгать бишенче ярты. Төзелеп бетмәгән Чаллы тимер юл вокзалының дүртенче кассасына киләм. Купелы вагонда Өфегә кадәр билет сорыйм.

- Билетлар плацкартка гына, - ди йокымсыраган кассир.

- Бәлки бардыр, сорагыз әле зинһар, - дим мин төне бие вокзалда бушка төн каткан кеше. Билетлар ни өчендер поезд килер алдыннан гына сатыла монда. Төне бие утырып чыктым бит. Тагын унбиш сәгать барасы...

- Барлыкка бардыр, әмма безнең компьютерга Өфе уңаенда купе вагоннары турында информация салынмый. Вагонга кергәч, үзегез сорарсыз. Чаллыдан Казанга - пжалсты!..

Табышмакларның беренчесе шул булды. Авыр әйберләре булган юлчылар өчен икенче бер табышмакның жавабы поезд килеп туктагач кына беленде: вагоннарның тәртип саны арткан башлана иде. Ни өчендер бу турыда кисәтүне кизүдә торган диспетчер кирәк дип тапмады. Чаллы вокзалында, гомумән, тимер юл хезмәткәрләре бар микән, дигән фикер дә туа. Алардан беркем күзгә чалынмас. Ара-тирә радиодан диспетчер мөңгерәве генә ишетелеп куя: М-м-м-м-... Бернәрсә аңлашылмый. Өченче вагон янына киләм. Киём-кыяфәте белән ерактагы бәрәңге басуына колорад коңгызы чүпләргә барырга жыенган кешене хәтерләткән ханым үзенең мул гына гәүдәсе белән баскычка ишелеп төшкән дә һичкемне кертми. Башка вагоннарда да шул ук күренеш. Болары инде - безне каршылаучы проводница - "хужабикәләр".

- Минем бер урыным да юк! - ди ханым. - Әлмәткә кадәр беркем дә төшми!..

Күрүебезчә, вагон аның "үзенеке" икән.

- Бригадирьгыз кайсы вагонда?

- Билетны сезгә бригадир сатмаган бит. Кассир белән аңлашыгыз!..

Көч-хәл белән белә алдык. Алтынчыда икән. Берничә турист тау хәтле әйберләрен тамбурга кертә. "Хужабикәләр" күренми. Поезд кузгалып та китте. Күрше вагоннан яшь кенә милиция сержанты килеп тә керде, кычкырып та жибәрде:

- Китегез юлдан!..

- Көчкә генә кереп өлгердек бит, - диде сулыш та алып өлгөрмәгән ханым. - Кызганыр идегез без! Вагоннарда күпме урын, ә урыннар - юк!..

- Сезнең поезд буйлап чабулап йөрүегезгә милиция винават түгел, - дип аны кырт кистеләр.

Менә сиңа таң ата. Жөмһүриятләребезнең яңа таңы атып бетеп килә. Нинди кәеф? Нинди эш?

Бригадир безне бишенче вагонга керттеп торырга өнди, әмма хужабикә кертми. Ниһаять, үтәбез. Анда авыр, шакшы ис. Бәдрәф ачык. Ишеге ябылмый. Авызыннан ниндидер парланган чөгәндер исләре килеп торган, киеме белән алтымышынчы еллардагы көтүчеләрне хәтерләткән ир - проводник була инде - мине коридордан да куа башлады. Шулай итеп, утыру белән ап-ак урында, өскә жылы юрган ябынып бер-ике сәгать черем итеп алу уе юкка чыкты. Я, хода, бу буталышта берәр нәрсәме онытмадыммы? Әһә, сумкам кулымда. Анда диктофон. Аны эшкә жигәм: ике күрше вагонның хужалары безне өч хәрәфләтеп сүгәләр иде. Исемә төште. Сумкамда "Суверенитет" газетасының 2 нче саны /15-22 июль, 1991 ел/ да бар бит әле. Исемә төшкәч, йөрәгем жу итеп китә. Мин аңа ышанырга теләмәгән идем, кайдан килгән беркатлылык! Нәрсә яза соң газета? "1 июльдә миңа Өфедән Казанга йөрүче фирменный "Татарстан" поездында барырга туры килде. Әлмәт станцасындагы кассада гомуми вагоннан кала бер билет та юк, диделәр. Ләкин, соңыннан бик күп плацкартлы һәм купелы вагоннарның буш баруы билгеле булды. 16 нчы гомуми вагон мине шаккатырды: тимер

юл башлыклары бу таралып беткән вагонны ничек рейска чыгардылар икән? Ул тыштан да, эчтән дә таланган иде. Тәрәзә пыялалары рамнары белән бергә йолкып алынган, ишек-тәрәзәләренң тоткалары юк, тәрәзәләре ачылмый, я ябылмый. Тузан һәм корым аша кояш нурлары чак-чак кына үтеп керә. Ике бәдрәфнең дә ишекләре ватык, йозаклары суырылган, гел шакылдап баралар. Бирегә йомышын үтәү өчен керергә бер генә культуралы кешенең кыюлыгы житмәс - раковина, унитаз - төпсез, кран - ватык, аннан черек су тамчылый. Каерылган ишек яңагынан тамбур күренә...

Законлы сорау туа: үзгәртеп коруның алтынчы елында нишләп әле тимер юллар министрлыгы /МПС/ Татарстан гражданнын һәм кунакларын мал-туар ташыгандай йөртә? Акчаны икеләтә каерырга онытмыйлар бит. Шундый пассажир вагоннары белән суверен Татарстанны хурларга МПСка кем рөхсәт биргән?

Татарстан хөкүмәтенә МПСка тиешле таләпләр куярга һәм жөмһүрияттә оеша торган барлык поездлардагы башбаштаклыкны бетерергә кирәк. Бу министрлык пассажирларга тиешенчә хезмәт күрсәтсен, әгәр ул моны булдыра алмый икән, жөмһүрияттәге барлык тимер юллар Татарстан юрисдикциясенә күчәргә тиеш. Россиячел бардакка нокта куеп, пассажирларга заманча, кешечә хезмәт күрсәтергә кирәк. А.Хәлилов".

Менә шундый хәлләр ике жөмһүриятне бәйли торган поездда. Авторның, күрәсәң, аны "фирменный" итеп күрәсә килә. Билгеле, яхшы яктан. Әлегә ул начар яктан "фирменный"га әйләнгән. Никадәр уңайсыз булмасын, поезд башлыгының күз алдынан китмәскә булдым. Круглое Поле станцасында ул безне - жиде кешене - унберенче вагонга жибәрде. Тау кадәрле йөкләр белән туристлар ничәмә-ничә вагон үтте. Аларга карарга кызганыч иде. Килеп керсәк, вагон - буш. Өч хужабикә йөзләрен алсулатып чәй эчә. Ниһаять, бригадир үзе килеп керде. Хатыннар житәкчеләрен тәмле чәй вакытын бүлдергән өчен битәрләп ала.

Баксаң, буш урыннар турында унберенче вагоннан мәгълүматлар "булмаган" икән. Бөгелмәгә кадәр без буш вагонда сизгез кеше бардык. Барыбыз да "ялгыш эләккән билет" хужалары идек.

Өч турист егетебез еш кереп-чыгып йөри башлагач:

- Утырсагыз тик кенә утырыгыз, - диде хатыннарынң берсе. - Югыйсә, икенче утыртмам да!..

Бер арада мин вагонга күз салам. "Суверенитет" газетасы язучысы, ишеклар суверенитетлары-ниләре белән купкан, өстәлләр Нух бабай заманнарыннан сөртелмәгән... Мендәр-түшәкләрдән, укучым гафу итсен, сидек исе килә. Ятам дисәң, хужабикәләренң чиста простынялары юк. Чишмә станцасына житкәч, мин алтынчы вагонга - поезд башлыгы Рәшит Хәлил улы Насыйбуллин янына үтәм. Күпне күргән-кичергән бу ир-узаман поезд башлыгы булып 1980 нче елдан эшли икән. Иртәнге хәлләр турында сөйләшәбез.

- Кассирлар без биргән мәгълүматларга төкереп тә бирмиләр, - ди ул. - Шуңа күрә унберенче вагон буш, өченчесендә - урын житми. Узган рейста Писмән станцасында бер урынга икешәр билет сатканнар. Алтынчы вагон купелы, ә билетларны плацкартка дип биргәннәр. Тукталыш саен шулай. Кассирлар: "Компьютерлар шулай күрсәтә", - диләр...

Йә, хода, без пассажирларны жанлы кешеләр генә түгел, үзебез уйлап тапкан машиналар да "алдый" башлаган икән. Эш болайга барса, Америка язучысы Эндрю Томпсон язучысы, роботлар лом күтәрәп безгә каршы да чыгарлар әле...

Мин Рәшит әфәндегә ике жөмһүриятнең уртак поездын бөтенләй икенче төрле - татар-башкорт жырлары, чикләренә үткәндә дәүләт гимннары яңгырап

торган, Өфедән килгән поездны башкорт, Казаннан килгән поездны татар милли киёмнәре - укалы калфаклар, алъяпкычлар кигән кызлар хезмәтләндерүендә күрәсебез килүе турында әйтәм.

Өфәндебез көлә. Нихәл итсен?

- И-и, кайда инде ул иске вагоннарда музыка-радио уйнату? - ди ул. - Таралып китмәсәләр ярар иде дип котлар очып бара. Әнә бүген икенче вагонны алыштырган идек, утын кабыза алмый теңкә корыды...

Проводникларга килгәндә, бу поездга яхшыларын түгел, начарларын да табып булмый. Вагоннар иске, тукталышлар күп - жиде-сигез сәгать эчендә үтәрлек юл тәүлектән артып китә. Поездда ресторан да, буфет та юк. Ике "азат" жөмһүрият арасында йөри торган халык, күрәсең, ашамый да, эчми дә. Менә бит ничек рәхәт. Ярый, пассажир "тау башында балкыган" Өфегә төнгә унбер туларга 20 минутта килеп житте ди. Ашарга берни дә алып булмый. Ресторан бикле, Ашханә юк. Ә сезгә юлны дәвам итәргә, төн бие вокзалда утырганнан соң, яңадан поездга утырырга кирәк. Тугандаш жөмһүрият башкаласы Өфә - Казан пассажирларын менә шундый дустанә каршылый. Монда халыкларыбызның нинди катнашы бар? Казан - Өфә поездын хезмәтләндерүче экипажга, проводникларга килсәк, аларның хәле дә жиңелдән түгел икән. Икенче көн иртән яңадан Казанга юлга чыгар өчен алар вагоннарны чиратлап саклайлар. Нәтижәдә Өфә вокзалында ашарга да өлгермиләр, чөнки состав бик ерак тагы тупикка куела. Көндөзгә уникальгә кадәр ашамыйча алар тагын Кандрага кадәр юл үтә.

Менә шулай ике тәүлек ярым юлны коры-сары белән йокысыз үтеп, иң иске вагоннарда үз гомерләрен куркыныч астына куеп, иң күп тукталышлы һәм "якын" рейслардан иң олак йөри торган маршрутта эшләргә теләүчеләр юк икән.

- Махсус киёмнәр дә юк складта, - ди Рәшит Насыбуллин. - Яисә 56-60 нчы үлчәмнәр генә. Фуражканы үзегез кулдан сатып алабыз, күлмәкне дә. Әлегә кадәр мәктәп формасын ала идек тә, төймәләрен алыштыра идек. Хәзер аларын да - бар, табып кара!.. Мин ничек итеп проводниклардан формадан булуларын таләп итим?

БУ - ӨФЕ ПОЕЗДЫДЫР БИТ?!

Жиденче вагонда кайтып барам. Юлдаш хатын белән тәмләп-шикәрләп чәй эчәбез. Зәй тукталышында безнең купега утыз биш-кырык яшьләр чамасындагы ир белән хатын килеп тә керделәр, катып та калдылар:

- Бу Өф-фе-фе-е поездыдыр бит?!

- Әйе. Казанга бара. Нигә алай сорыйсыз?

- Ялгыш утырмаганбыз микән, дип курыктым, - ди хатын. - Гомер булмаганы бу поездга чәй кайдан килгән?

... Урынымның утыз бишенче, ягъни соңгы купеда булуына ишекнең бикләnmәгәнлегенә, тамбур ишегенә башка тукмак булып деңкетеп баруына бер тәүлек бие ничек түзәрмен дип борчылып барам. Күрше хатын да моңсуга калды. Икебез дә сөйләшмибез. Мондый аралашу кешеләрне якынайта да, дулаштыра да алмый. Ул кешеләрнең намусы, вәжданнарыннан көлә. Ул сине жиргә салып таптый. Битеңә төкерә. Шунның өстенә акчаны берничә тапкыр артык ала. Аптырагач, Өфедә яшәгән татар шагыйрьләренә башкорт телендә чыккан китапларын караштыргалаган буламын. Башкорт имлясы әкрен укыла, кайбер сүзләргә кабат-кабат укырга туры килә. Фәрит Гәбдерәхим шигырьләрен укыйм да, ирекседән елмаеп куям. Менә манаусы бигрәк тә минем бүгенгә халәтемә туры килә, ләбаса!

Мине алып килгән поезд һаман
Алга бара - кире борылмаган.

Авылымның
Үзем белән алган
Чәчәкләре әле сулмаган...

Кире дә борылмый, әллә ни алга да барып булмый бит әле - вәт бәла нәрсәдә! Алга барсак кына ярар иде, ходаем! Әйе, минем үземә килгәндә, өйдән алган икмәгем, печенъем бетмәгән, алма, сыр бар, чәем дә шактый. Талантлар түгел, талоннар заманы - ә акчаны ашап булмый, каһәр төшкере. Дөнъя көтүләр жиңелдән түгел. Уйларны бүлеп, проводник егет килеп керде: ышансаң - ышан, ышанмасаң - ышанма, егетебезнең кулында торгынлык елларының матур подносында - чәй һәм шикәр галаиәссәлам! Бу бик тә "сәер" хәл иде. Танышабыз. Олег Черновский проводник булып дүрт ел эшли икән.

- Чәй-шикәрдән өзелеп торганыбыз юк, - ди ул. - Юлда күп нәрсә проводниктан тора, билгеле, поезд башлыгынан да... Ничек инде чәй эчермисең, пассажирның йорты бит бу вагон!..

Вагондагы яңа юлдашым белән дә танышып китәбез. Өфе заводларының берсендә инженер булып эшли икән Лариса Смирнова. Үзе Мари Элда яши, әтисенең йөрәге сырхау сәбәпле Өфегә еш кайтып йөри икән.

- Бу поездда йөри-йөри үзем дә йөрәк чиренә сабышам инде, - ди ул күңеле йомшарып. - Мондагы ашалган тазалык, нервылар!.. Минут саен туктый, кайсы урында кырыгар минут тора... Пычрак. Проводникларның кайсылары ике-өч хак белән аракы сата. Үзләре исерек. Кем керә, кем чыга - билет тикшереп тору юк. Ә бүгенге егетебез... бу көтелмәгән яңалык!.. әйе, арада сирәк булса да әйбәт хезмәтләндерүчеләр юк түгел, очраштыргалый...

- Бәлки бу рейста тәэминат икенчерәк булгандыр?

Мин шушы сорау белән поезд башлыгына мөрәжәгать иттем. Ул үзен Равил Иванович Закамский дип таныштырды.

- Гадәттәгечә, - диде ул. - Барысы да проводниктан тора...

Казанга мин шундый уйлар белән килеп төштем: ничек инде дәүләт милке булган һәм илебезне чорнап алган менләгән чакрымлы тимер юлларда чапкан поездларда кешеләрнең - яшенең, картының, чирлесенең, ата-анасының һәм баласының, бәхетлеләрнең һәм бәхетсезләрнең - кәефләре, сәламәтлекләре, кешелек дәрәжәләре бары тик ошбу проводниктан тора? Тимер юллар челтәре дип аталган империянең кендеге ул була түгелме? Мин бер яктан килешәм дә: пассажирлар өчен ул, Галижәнаб ПРОВОДНИК, министрлыкның кешеләргә иң якын торган вәкиле. Шуңа күрә дә без ул системаның эшен ниндидер Лиза түтәйләр, Рәшит, Олег әфәндедәренә эшләренә мөнәсәбәтләре аша бәялибез. Мәсәлән, Чаллыдан Өфегә барганда юл бие тукталыш саен вагоннарда аракы, тәмәке сорап, жирле халык йөгереп керә. Аракы бар вагонны алар гүя исеннән таний, алар бик эшлеклеләр - сөйләшеп тә тормый: кесәгә тыга һәм - шалт, Мөхәммәтжан! Ике як та шулкадәр остарган ки, аракы сатып алган вагоннан туры гына жиргә берәү дә төшми. Алдаучы һәм алданучы мафиози бер-берсен аңлый, имеш, хәленә керә. Бер шешә аракы - утыз сум, рәхим ит! Әржә-әржә сигаретларны кайдан ала бу проводниклар? Әллә фабрикалары үзләрендәме югыйсә?! Менә шундый төшемле эш барда, нигә чәй куеп, билет тикшереп маташырга?

Әйдәгез, чагыштырып карыйк. Сыер савучы жәйләүгә бара баруын, әмма сыерларын теләсә - сава, теләмәсә - юк. Комбайнга утырып чыккан механизатор теләсә чапкычны төшереп куя, теләмәсә - юк. Класска кергән укытучы теләсә дәресен аңлата, теләмәсә - юк. Вакыт бара бит, сыер савучы да, комбайнчы да, укытучы да - эш урынында алар, аларга акча түләргә кирәк булып чыга бит. Димәк, алардан эш түгел, вакыт үткөрүне таләп итәләр. 1991 елның август уртасында Казан-Өфе поездының унберенче вагонында проводник булып барган ха-

тын да хезмәт хакын алгандыр. Премия йомдырган булсалар да һич тә шакката-сы юк. Чөнки ул вакытын үткәргән. Ә бит ул үзенә вазифаларын үтәмәде: вагон идәнән сөртмәде, себермәде, билетлар тикшермәде, тукталышларны атап, вагон ишекләрен ачып, пассажирларны озатып калмады, каршы алмады, буш урыннар турында мәгълүматлар бирмәде, /нәтижәдә кысан, ташландык вокзал биналарында күпме пассажир утырып калды/, чәй эчермәде... Мин аның бары тик өч шөгылән генә күрдәм: папирос сатты, дус-ишләре белән чәй эчте һәм йоклады. Кайдан килә бу мәнсезлек һәм үжәтлек? Әнә шул югарыда әйткән культурасызлык, мәдәнисезлек, тәрбиясезлектән килә. Ә ул гаиләдән һәм мәктәптән башлана. Тигез ата-ана кулында тәрбияләнсә, Тукай шигырьләрен күңеленә сөндереп үссә, ул мондый кансыз кеше булыр идеме? Юк, булмас иде. Чөнки аңа бүген дөнья, кем әйтмешли, кармазин: үзебезнең ихатабыз, кырабыз да ватабыз. Дуслыкны арттырамы мондый илчеләр? Кешене кешегә якынайтамы? Поездга беренче тапкыр утырган тәрбияле сабыйлар алардан шүрәләләрдән курыккан кебек куркалар. Алар тырышып-тырышып Өфе-Казан арасын ерагайталар, дуслыкның исән калган жепләрен өзәләр, чит илләрдән, башка жөмһүриятләрдән, төбәкләрдән килгән кунаклар алдында иң беренче чиратта башкорт һәм татар халыкларының, Башкортстан һәм Татарстан дәүләтләренең болай да кыл өстендә эленеп торган абруен төшерәләр. Бармы аларның милләте? Кайсы милләттән, кемнәр алар? Протоколларда билгә куяр өчен әллә нигә бер Өфегә һәм Казанга барган сәяси житәкчеләребез торгынлык елларында дан һәм акча туплап өлгергән кайбер мөхтәрәм әдипләребез ниндидер тозсыз, мәгънәсез "дуслык" турында авыз суын корыта, нотыклар сөйли. Татар-башкортның бертуган булуы турында нәрсә озак сөйләп торырга инде? Сөз тормыш шартларын яхшыртыгыз, тормышка мәдәни мәгънә бирегез! Югыйсә, Бөек Британия белән Аргентина турында сүз барамыни? Житмәсә, шулар ук ике халык арасын бозучы ниндидер экстремистлар эзлиләр. Әмма эчәргә чәй, тартырга тәмәке юк. Бәлки Өфе-Казан поездына утырып йөрсәләр, алар сүзләрен үлчәп сөйләсләр иде. Халык тормышын белмәгәнгә, аның хәсрәте белән янмаганга-көймәгәнгә шулай бариннарча фикер йөртә бит алар...

Күргәннәрәм һәм язганнарым объектив түгел дип бәяләргә тырышучы булса, ул үзе Өфе-Казан поездында сәяхәт кыйлсын иде. Әлегә маршрутның даими пассажирларына сүз бирик.

... 13 август көнне мин яңадан Нижний Новгород тимер юлының /укучыга шунысын да әйтик - ил белән империячел идарә итү шунда да чагыла: Башкортстан тимер юллары Самар, Татарстан тимер юллары Нижний Новгород тимер юл идарәсенә буйсына; "автономияле" республикаларда меңгә якын язучы, әмма Авторлар хокукын саклау идарәсе биш-алты язучысы булган шул ук Самарда урнашкан - андый оешманы Казанга бирәләр диме?!/ Казан бүлегенә командировкага юлга чыктым һәм мәгълүм поездның уналтынчы вагонына билет алып утырдым. Дүрт яшьлек бала белән баруымны аңлатып, аны булса да йоклатырга урын сорадым. Элегрәк булса, "юк" дигәнгә ышанып борын салындырган булыр идем, ә менә бар икәнәнә төгәен ышанган килеш утырып төн чыгу авыррак икән. Урыныбыз Лениногорск шәһәрәннән килүче ачык йөзле хатыннар белән туры килде. Үзләре белән чиректә чәй алганнар. Адәм көлкесе түгелме?

- Кызым Йошкар-Олада кияүдә, - дип сөйли Фәлиә апа Сәләхова. - Бу поездда дүрт ел йөрүм инде. Елына өч барып, өч кайтам. Менә шул дәвердә шикәр белән бер тапкыр чәй бирделәр. Бу поездда кышын куяннар үрле-кырлы сикерердәй суык була. Одеядә сорасаң, нигә ул, өшисеңмени, диләр житмәсә. Рәхмәт инде Фәлиә ханыма, улыма чәйне дә ул бирде. Проводник Ф.Гайсинның су кайнатырга намусы житмәде. Кем ул? Милләте кем? Милләтсез кеше ул. Тәрбиясе нинди? Чын татар кешесенә шундый булуы мөмкинме? Мөстәкыйльләгебез, Татарстаныбыз, татар халкы абруен арттырамы? "Суверенитет" газетасы яз-

ган состав, күрәсең, нәкъ менә шушы состав һәм нәкъ менә шушы уналтынчы вагон булгандыр. Яртылаш ватык тәрәзәдән ыжгырып жил керә. Бу урында ирексездән Тукаебызның "Көзгә төн. Мин йоклый алмыйм. өй түрендә жил жылый; жил жыламый, ач үлемнең куркусыннан ил жылый", дигән мәшһүр шигъри тәғъбире искә төшә. Әлбәттә, без бүген бу "ачлыкка" сәяси тормышыбызның тулы канлы булмау мәғнәсен салабыз. Бер ел буге тартып-сузып килеп, Татарстан парламенты татар теленең дәүләт статусын тәмин итә алмады. Союз һәм Рәсәй "рәхсәтәннән" тыш үз Конституциясен дә кабул итә алмады. Ә ирекне бирмиләр икән. Аны алалар гына икән. Татар милли хәрәкәте башка хәрәкәтләр белән берлектә киң халык фронты булып күтәрелә алмады. Идел буге һәм Урал автономияләре берләшеп, Идел-Урал республикалары конфедерациясен төзеп, Рәсәй белән күмәк килешүгә дә ирешмәде. Балтыйк буге жөмһүрияتلәр бердәмлегенә безгә әз генә булса да сабак китермәде микәнни? Наман да шул күңел уйната торган тыйнаклык, һушны ала торган басылганлык, үзебезне үзебез өркөтү, үзебездән үзебез курку. Әнә бит Президентыбыз Шәймиев та Татарстан парламенты Конституциягә бары тик Союз һәм Рәсәй белән килешү төзгәннән соң гына кабул итәчәкбез дип ачыктан-ачык әйтә килә. /Инде хәзер Союз да юк, диләр. Нәрсә, димәк, ул, Президент, без аны яклаган саен аза: имеш, ул башта үзәкнең күпме хокук биргән белә, аннан инде, жиң сызганып, үзенә тиешле богауларны кия.../ Ватык тәрәзәдән ыжгырып кергән жил миңа Идел буге - Урал жөмһүриятләренең аерым-аерым кичергән ялгызлык, бердәмсезлектен күр тынлыгы булып тоела башлый. Тышта салкын яңгыр сибәли икән. Ул ара булмый, утырып, ярым ятып барган юлдашларыбыз иртәнгә якка төчкерә йөткерә башладылар. Төн буге кочагымда саклап чыксам да, улым да кызыша, йөткерә башлады. Күпләр икенче көнне табибка күренми булдыра алмагандыр. Бу әле бер төндә, бер вагонда. Әгәр дә барлык авыруларның дару һәм больничный чыгымнарын әрәмгә киткән вакыт алтын бәрабәрәнә, мәсәлән, Татарстан шикелле суверен булмаса да, аңардан шактый суверенлырак яшәп-имеп яткан күптәнгә дустаныбыз - Нижний Новгород тимер юлыннан ватык вагоннары юлга чыгарган өчен түләтсәк, ярыйсы булган булыр иде дә бит, наман да шул суверенитет житешми...

КИЧЕКТЕРГЕСЕЗ ХӘЛ ИТӘРГӘ!

Бу хакта хөкүмәтебез вәкилләре, ведомство житәкчеләре нәрсә уйлый соң? өфедә һәм Казанда мин менә шушы сорауларга жавап эзләдем. Башкортстан Министрлар Советының Агыйдел ярындагы мәһабәт бинасы. Советның транспорт һәм элемтә бүлегенә житәкчесе Рәис Рәшит улы Минһажев мине бик жылы каршылый. Кайбер нәрсәләр ачыклана, кайбер нәрсәләр турыдан-туры наман да шул мөстәкыйльлекнең кәгазьдә генә булуына, кайбер нәрсәләрнең бары тик үзебезгә генә бәйлә булуына барып тоташа. Рәис әфәнде шактый эчкерсез кеше, ул эчендәгесен яшерми әйтә:

- Казан-Өфе поездына мин, хәтерем ялгышмаса, моннан бер биш ел элек утырган идем шикелле. Вагоннарының бик иске һәм буфетының бик ярлы икәнлегенә истә калган. /Карагыз әле, биш ел элек буфет булган ләбаса - Н.В./. Редакция күтәрәп чыккан проблема һәм тәкъдимнәр бик вакытлы, әйбәт һәм кирәк дип саным. Тимер юлда бүген, илдәгә кебек, кыенлыктар бихисап. Вагоннары без Германия Демократик Республикасынан ала идек, хәзер ул да юкка чыкты... Герман капиталистлары, кәһар төшкере, валюта сорый... Валютабыз юк, аның өчен байлыкка үзәң хужа, үзәң мөстәкыйль булу кирәк.

Дөрес, бу маршрутта бары тик Казан бүлегенә составлары гына йөри. Нижний Новгород, Самар тимер юл житәкчеләре, Татарстан хөкүмәте белән бергә уты-

рып сөйләшсәк, мәсьәләне уңай хәл итәргә мөмкин булыр иде, дип уйлыйм. Хезмәтләндерү, сервис милли культурага ия булырга тиеш.

- Менә шушы көннәрдә генә Татарстан Президенты Минтимер Шәймиев Өфөгә килеп, ике жөмһүрият арасында сәяси-икътисади килешүгә кул куеп китте. Халыкларыбыз арасындагы бәйләнешне ул яңа биекләккә күтәрергә тиеш. Моңа кадәр рухи чикләүләргә дучар ителгән Өфе, Агыйдел бие татарларында бу килешү аеруча зур кызыксыну тудырды. Әмма мәсьәләгә кинчә карарга кирәк. Ике жөмһүрият арасындагы беренче тарихи килешү кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләрнең яңа, демократик дулкынын башлаячак, элемент чараларының, атап әйткәндә, тимер юл-аралашу коммуникацияләренең даирәсе тагын да киңәячәк. Бу кеше хокукларының барлык галәм документларына тап килә. Димәк, бу барыннан да элек, ижтимагый-сәяси мәсьәлә?

- Өфе-Казан, Казан-Өфе маршрутларының вакытын күпкә кыскартырга мөмкин булыр иде. Тизлекне арттыру бурычы белән бергә пассажирның поезддан юынып-кырынып, тамагын туйдырып чит шәһәргә йомышларын үтәргә өзер булып төшүе турында да кайгыртырга кирәк. Билгеле булуынча, вагон - социаль күзәнәк. Сүз дә юк, ике тугандаш жөмһүрият арасында йөргән поезд фирменный булырга тиеш. Аның бүгенге хәлдә калырга мораль хокукы юк. Гади генә итеп әйткәндә, бу әдәпсезлек, - дип тәмамлый сүзен Рәис әфәнде.

Мин килешәм. Килешми мөмкин түгел, чөнки без пөхтә кабинетта үз миебез өчен гүзәл тренаж ясыйбыз, инде менә ничә ел күнегүләр үткәрәбез. Без - колонналь халык балалары. Бу коллыктан котыласы, халык һәм халыклар, бар дөнья тәрәккыяте өчен хезмәт итәсе килә башлый. Бер генә милләтнең намусына кагылмыйча, үзебез һәм башкалар өчен. Югары әдәплелек һәм мәдәнилек белән. Тик ничек итеп? Без икебез дә авыр сулайбыз.

- Гафу итегез, - дим мин аптыраганнан. - Бу поездны йөртүчеләрнең һәм анда йөрүче пассажирларның кыйналганлыгы, таушалганлыгы, шапшаклыгы ирекседән Максим Горькийның "На дне" пьесасыннан мәшһүр "Татарин"нары хәтерләнәләр. Чөнки шартлар аларны шундый чиккә куя. Әмма сирәк-сарак булса да алмаш концертлар белән килүче артистларыбыз, декадаларда катнашучы язучыларыбыз, мәдәни эшлеклеләребез ни өчендер бу поездда йөрми. Алар очкычларны хуп күрәләр. Югыйсә, Башкортстан белән Татарстан жирләрен рәссам һәм сүз рәссамнары күзлегеннән кичереп, кешеләр белән аралашып барганда, аларның үзләре өчен дә яхшырак булган булыр иде. Татарстан Президенты Шәймиев та Өфөгә ни өчендер ул поездда килмәде. Сезнең Югары Совет рәисе Рәхимов та. Килешүне ратификацияләү өчен Казанга бу состав белән килмәс дип ышанам...

Елмая Рәис әфәнде. Ә кем белә, бәлки килер дә, дигән уй чагылып киткән кебек була бу елмаюда. Ул поездга Башкортстанның Министрлар Советы рәисе Марат Миргазәмов та утырып кебек. Ә Татарстан Премьер-министры Мөхәммәт Сабиров Почетлы караул белән тугандаш жөмһүриятнең дәүләт делегациясен чүп-чардан тазартылган Казан вокзалында каршы алып кебек...

Башкортстан хөкүмәтенең иркен мәрмәр бинасыннан күтәренке күңел белән чыгам. Гүя мин кош тоттым. Кулларым буш булса да, күңелем кошлы иде шикелле. Троллейбус тукталышына житү белән уйларым мине бүгенге жиргә алып төште. Кичә үзем килгән һәм иртәгә тагын утырып кайтачак мал абзарыдай поездның кара мунча тәрәзәседәй пыялалары, тоткасыз ишекләре, ширбәтле су, сыра, аракы тапларына утырган тузан юшкыннары күңелемне уйната башлады... Мин бу тәэсирдән арынырга, шигъри халәткә кайтырга тырышам. Күз алдыма концерт игъланы пәйда була. Күз күреме житмәс тугайларны иңләгән халык дулкыны. Кем башкорт, кем татар икәнлекне бер кем аермый - чөнки һәркем табигатьтан яралган ватанпәрвәрлек, миллилек белән, үзенә, ата-анасына, жиренә хыянәтсез рәвештә халкына хезмәт итә. Беркем, бернинди хәйләне белми.

Милләтен мәсьәләсендә хәйләләү - моннан да түбәнлек бармы? Әйе, әнә мәйдан. Бер-бер артлы төрле буын вәкилләре калкып чыга - Мәжит Гафури, Шәехзадә Бабич, Сәйфи Кудаш, Хәсән Туфан, Мостай Кәрим, Әмирхан Еники, Илһам Шакиров, Мәгафүр Хисмәтуллин, Рәми Гарипов, Заһир Исмәгыйлев, Рөстәм Яхин, Хөсәен Әхмәтов... һәркем үзенең туган телендә сөйли. Син нигә минем телдә сөйләмисең дип беркем беркемгә бәйләнми, чөнки бу - әдәпсезлек һәм културасызлык... Юк, качып булмый бу поезддан, каһәр генә төшсән! Алдыма тагын пычрак тәрәзәләр, пычрак өстәл һәм шул өстәлгә жәелгән афишаларга өйләреннән алган бәрәңгеләрен, ипиләрен куеп, Мостай Кәрим, Туфан Миңнуллин, Расих Ханнановлар төелә-төелә тамак ялгый... Чәй сорый алар проводниктан. Ә проводник юләр түгел. Ике кашын жыера да: "Чаво?! - ди. - Да хту вы такие?!"

... Тимер юлның Казан бүлеге житәкчесенең урынбасары Колочев Игорь Васильевич мин Өфедән кайтып төшкәндә чираттагы ялда, икенче килүемдә командировкада иде. Татарстан Министрлар Кабинетында Казан юл бүлегенең пассажирларга хезмәт күрсәтү /дөрөсрәге, күрсәтмәү була инде. Н.В./ буюнча дирекция башлыгы Константин Моисеевич Малютин белән сөйләшәргә тәкъдим ителәр. Ләкин... "иптәш" Малютин кбул итмәде. Ул сәркатибе аша гына: "Вокзал башлыгына барсын", "Казан станцасы башлыгына барсын" дигән күрсәтмәләр генә биреп чыгарды.

Безнең арада сәркатип илче булды. "Иптәш" Малютин шул ук сәгәттә үзенең дистәләгән танышларын, шул ук кыз әйтүенчә, дусларын, туганнарын - хәрби киешлесең аның туганы диделәр - кабул итә торды. Миңа ун-унбиш минут та житә дип карадым, әмма файдасыз. Журналистларның авыр юлдан килүе, хатын-кыз булуы да тетрәтмәде аны. Константин "иптәш" Моисеевичның нурлы йөзен тәки күреп булмады. Менә нинди безнең "мөстәкыйль" дәүләтебезнең хужалык житәкчеләре. Без алардан кайчан арынырбыз?

Казан станцасы вагон депосы башлыгы ялда булу сәбәпле, аның урынбасары белән сөйләшүне китереп китү зыянлы булмас дип уйлыйм. Урынбасар Геннадий Гомәрович Нуриев икән. Геннадий әфәнде минем диктофонны кабызуыма кискен каршы төште. Блокнот урынына файдаланам, дип тә аңлатып карадым. җавап катгый иде: "Или ваш диктофон, или - я". Соңыннан аңлатуынча, диктофоннан беркая да качып булмый, ә менә блокнотка язганда ялганны да яздырырга мөмкин. Диктофон куллану хокугыннан мәхрүм ителгәч /!!!/, мин аны блокнотка яза бардым. әмма ул, үзе әйтүенчә, ике урында юри ялган сөйләгән икән. Шуңа күрә, газиз укучылар, Геннадий әфәнде сөйләгәннәр барысы да дөрестер дип әйтүе кыен. әмма мин аларны китерәм.

- Депода 1961-1970 еллардагы вагоннар йөри. 1982-91 елларда нибары уника купелы яңа вагон алдык. Казан-Өфе арасында тагын бер тизйөрешле фирменный поезд жибәрү мөмкин булмаган эш. Мәскәүгә "Татарстан" поездын да көч-хәл белән генә йөртәбез. Безнең "Росбакалесья" белән мөнәсәбәтләребез бик әйбәт, чәй-шикәргә кытлык кичермибез. Чәйнең булмавы миңа аңлашылмый... Димәк, эш намуссыз проводникларда. Дөрөсөн әйтим, ул поездда проводник булып мин үзем дә эшләмәс идем. Анда аракы, тәмәке белән алыш-биреш, өстәвенә рәкет. Башка маршрутларда гөнаһ кылган проводникларны "сөргенгә" әнә шул Казан-Өфе поездына озатабыз.

- Геннадий Гомәрович, эш шартларын яхшырту буюнча Казан-Өфе рейсларында нәрсәләр эшләп булыр иде?

- Ул поездны бернәрсә дә эшләтәп булмый. Туктатып кына була. Бу хакта бөтен тимер юл белә.

Әйбәт икән. Туктатып була, яхшыртып булмый икән. Бу вагоннарны күптән гамәлдән чыгарырга вакыт бит инде! Әмма Геннадий әфәндегә хезмәт хакы кирәк. өйдә хатын, балалар акча көтә.

Рәшит Равил улы Йосыпов, Татарстан Министрлар Кабинетының юл хужа-
лыгы һәм элемтә бүлегә референты:

- Бу поезд күптән инде безнең тешкә тигән жимеш. Элек ул икенче маршрут
белән һәм Ульяновск-Бөгелмә арасын ярым буш вагоннар белән сөйрәлеп үтә
иде. "Казан-Өфе" быел гына Чаллы аша үтә башлады һәм пассажирлар белән
тулып, билгеле күләмдә табыш та кертүгә юл ачты. "Башкортстан районнарын-
нан КамАЗ, АлАЗ, Түбән Кама төзелешләренә килеп төпләнеп калучылар бүген
еш кайтып йөриләр, кунакка дигәндә юлга тузан төшермиләр, әйдәгез, марш-
рутны халыкка уңайлы итеп үзгәртик", - дип тимер юлның Круглое Поле бүлегә
башлыгы Денис Сергеевич Абрамашвили зур тырышлык куеп үзгәрттерә алды.
Әйтелгәнчә, Денис Сергеевич үзе грузин, Татарстанның татарына биргесез пат-
риот. Ә бүген Норлат, Буа, Чүпрәле районнарыннан Президентыбыз исеменә
маршрут үзгәрү уңаеннан шикаятьләр килә. Кемгәдер блай, кемгәдер тегеләй
жайлы. Ә пассажирларга хезмәт күрсәтү буенча иң күп зарлар шушы поезддан
килә. Шуңа күрә журнал күтәргән проблема бик вакытлы. Тизлекне арттыру,
яңа составлар жибәрү - бу безнең өчен яп-яңа мәсьалә. Шунсыз булмыйдыр да
кебек. Өфе-Казан арасында бер электричка да жибәрергә кирәк. Тимер юл бе-
лән сөйләшергә кирәк булып. Поездларның хәрәкәт тизлеген, расписаниесен
бөтен ил буенча бер МПС гына тәзи. Без монда һич кенә дә мөстәкыйль түгел.
Алар риза булган очракта да валюта /һаман валюта! - Н.В./ кирәк булачак...

Самар тимер юлының Круглое Поле бүлекчәсе башлыгы, СССРның мактау-
лы тимер юлчысы Денис Сергеевич Абрамашвили:

- Бүген иртән сезне кызыксындырган поездда мин хатынымны Өфегә озат-
тым. Үз телем белән сорап - мин нәчәльник бит әле! - купега алган билет гому-
ми вагонга булып чыкты. Гомер итеп бергә картайган тормыш юлдашым алдын-
да уңайсыз булып китте. Тимер юлга утыз ел хезмәтемне биргәнмен. Башкалар-
ның нинди хәлдә икәнлеген шуннан төшенерсез инде.

Яшерен-батырын түгел, КамАЗ төзелгән елларда тимер юл бары тик йөк та-
шыр өчен генә файдаланылды. Тамырлары туган якларында калган кешеләр ту-
рында уйлап караучы да булмаган. Казан-Өфе поездын бу юнәлештән жибәрү
өчен мин кемнәргә генә мөрәжәгать итмәдем. Самар тимер юлы башлыгы урын-
басары Иван Николаевич Сероштань безнең регионның проблемаларын яхшы
белә, аңа рәхмәт, ул безне аңлады. Сүз дә юк, ике тугандаш республика халык-
ларына бүгенгедәй начар, бик начар хезмәт күрсәтергә безнең бернинди хокукы-
быз юк. Чаллы - Мәскәү, Казан - Өфе поездлары фирменный булырга, аларда
эшләү өчен проводниклар катлаулы ярыш үтәргә, бәлки аларга яшь чикләве дә
кертәргә, татар-башкорт телләрен белүне мотлак итеп куярга кирәктер. Милли
сервис, милли көйләр - беренче чиратта торырга тиеш. Бу бит - дәүләтләр мар-
касы, жәмәгаты!

Якын арада эшлөп булырдай чаралар да бар. Әйтик, кышкы тәртипкә кер-
гәч, кимендә дүрт тукталышны кыскартырга мөмкин /Тойма, Ватан, һ.б./. Дөрес,
без минутлап отачакбыз. Ләкин кайбер очракларда кеше язмышын ми-
нутлар хәл иткәннен истә тотсак, тимер юл минуты ул - валюталы минут. Гомер
минуты. Аннан, туктап тору ике минут булса, тактау, кузгалулар белән ул би-
шәр-унар минутка да сузыла. Кыскасы, Казан - Өфе поезды безнең халыклары-
бызның вөжданын кимсетмәсен өчен, кулдан килгәннең барысын да эшләчәк-
мен. Әмма ул миннән генә тормый. Хөкүмәтләребез житәкчеләре МПСка чыгар-
га, килешү төзәргә һәм бу эшне сузмаска тиешләр. Аннан 109 нчы маршрут -
жинаятьчелек үрчәту урыны. Аңдагы спекуляция, кыйнаш-сугыш, рәкәт хокук
һәм тәртип саклау органнарын да борчый...

Самар тимер юлы башлыгының пассажирлар йөртү буенча урынбасары Иван
Николаевич Сероштань:

- Казан - Өфе поездының яңа маршруты безгә Мәскәүләр аша бик авырлык

белән яуланды, Чаллы төбәгендә яшәгән кешеләргә ул бик кирәк иде, шөкер, хәл иттек!

Безгә бу житди, күптән өлгереп житкән, хәтта череп чыккан мәсьәлә буенча кичектергесез рәвештә ике як жыелып сөйләшәргә, аны хөкүмәтләр даирәсендә чыгарырга кирәк. Аның тизлеген генә түгел, ике башкаладан да - чыгып китү һәм килеп житү вакытларын көйлисә, престиж шартларга куясы бар. Әйттик, фирменный "Башкирия" поезды Өфедән иртән китә, Мәскәүгә иртән килеп житә. Безнең поездны я иртәнге якта, я кичен бик соңга калмыйча килеп житәрлек итәргә иде. Ул поездга элэгү өчен кешеләр чиратка басын. Президентлар да утырып йөрсен. Без быел кыш бу мәсьәләне уңай хәл итсәк, киләсе жәй башыннан Казан-Өфе маршрутының фирменный булуы бик мөмкин. әмма сездән, киң жәмәгәтчелектән, ярдәм кирәк...

Барысы да аңлашылды шикелле. Без күтәргән мәсьәләләр буенча ике жәмһүриятебез хөкүмәтеннән, тимер юл бүлекчәләреннән, жәмәгәтчелектән жаваплар, хатлар көтәбез. "Аргамак" журналы нәкъ шушы киң жәмәгәтчелек ярдәме белән бу эшнә башларга булды һәм барчабызның ярдәме илә, шәт, мәсьәлә уңай хәл ителер кебек. Бу бит барча кешеләргә кирәк нәрсә. Аның мәгънәсе, онытмыйк, үзеннән күпкә киңрәк - мәдәнилек, әдәплелек, чисталык, тазалык, күңел юмартлыгы. Бу сыйфатларга халыкларыбыз ифрат та бай. Әмма әлегә конкрет сорау: "Казан - Өфе, яисә "Өфе - Казан" поезды - алгамы, арткамы? Өфе - Казан, Башкортстан - Татарстан, татар - башкорт мөнәсәбәтләре: алгамы, арткамы? Әйдәгез, буш сүз куертмыйк, эшкә башлыйк. Һәрхәлдә, шагыйрьне берәз гына үзгәртеп, әлегә язмабызны күтәренке рухта тәмамлыйсы килә:

Электровозлар кисеп чыккан жирдә
Идел буен, Урал кыясын,
Басып карап тордым ап-ак ташка
Республикамның мин иртәсен...

1991, август-сентябрь.

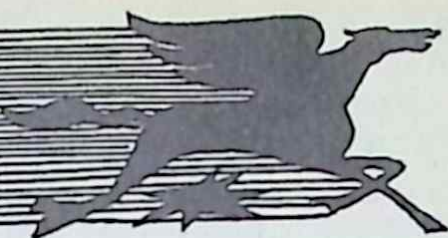
ЖУРНАЛ ЧЫКМАГАН - Ә ХАТЛАР КИЛӘ

Мөхтәрәм әфәнделәрі!

"Аргамак" журналының мөхәрририят шурасына керү турындагы төкәдимегезне рәхәтләнеп кабул итәм. Мин - берсүзсез риза. Берәз соңрак үземнең мәкаләмне дә жибәрермен.

Рефик Мозаффаров,

филология фәннәре докторы, профессор,
Кырым.

Вахит ИМАМОВ

Вахит Шәйх улы Имамов - 1954 елда туган. Актаныш районының Иске Байсар авылынан. Прозаик. "Ир канаты", "Нөзәр" исемле kitapлар авторы. 1982 елдан Чаллыда яши. КАМАЗ акционерлык җәмгыяте газета-китап нәшриятының баш редакторы.

К Ә Н Ә Ф И

/повесть/

I

Баш врач Кадрия Гомәрова килеп кәргән чакта санитар-эпидемиологик станциянең киңәшмәләр залы халык белән шыгрым тулы иде. Шушы йорт хужасы күренүгә, һәммәсә дә аңа текәлде. "Күрегез, сокланыгыз", дигән сыман, ишек катында тукталып, Кадрия үзен күздән кичерергә бер мәл ирек бирде. Кырык яшен тутырып килсә дә, байтак ир-атны үзенә каратырлык чибәр хатын иде бу. Бүген ул өстенә артист халкының да сирәгенә генә эләгә торган затлы кофта киеп алган. Шуның аша сыгылмалы, нечкә биле, яшь кызларныкы шикелле тыгыз, таза күкрәкләре беленеп тора. Махсус рәвештә ачык калдырылган муены өстендә, им өчен генә булса да, һичбер жыерчык юк. Кыска итеп кистерелгән куе коңгырт чәче аңа яшьләр төсмере бирә. Чамасын белеп кенә сөрмә тартылган кашлар-керфекләр астында шомырт сыман кап-кара күзләр уйнаклай.

Кадрия үзе дә киңәшмәләр залына жыелган халыкны күздән кичереп чыкты. Лабораториядә эшләүче кырык-илләгә якин хатын-кыз арттагы рәтләрдә урын алган икән. Дөрәс чамалаганныр. "Исәпкә бар, санга юк", дигәндәй, алар барыбер, жыелыш беткәнче, авызларына су кабып утырачак. Үзләрен алланың кашка тәкәсенә тигләп, кирәксә-кирәкмәсә дә нотык сөйләргә ярата торган жан көекләре - болар, энә, алдагы рәтләргә кереп тезелешкән. Шулар ук аны энә күзеннән кичереп, күзәтеп-үлчәп утыра. Алар, һичшиксез, Кадриянең сәхнәгә күтәрелүен, президиум өстәле артына узуын көтә иде. Ай-һай, ашыкмагыз әле. Кадрия бәрәңге шикелле беркатлы жан түгел. "Сабыр иткән - морадына житкән",

Кадрия түзә белер. Сез аны сәхнә түрендә соңыннан да күрергә өлгерерсез.

Уртадагы рәтләрнең кайсындадыр читтә генә моңаеп утырган бер врач ярдәмчесен шәйләде дә, Кадрия жәһәт кенә шуның янына күчте. Хужа кешенең гадәти бер урындыкка барып утыруы мөгҗиза булып тоелды, ахры. Алдагы хатын-кызларның байтагы, аю биеткәнне күргән сыман, урыннарыннан куба-куба, аңа текәл-деләр. Якындагылар шамакайланып эндәшүдән дә тартынмады:

- Хужадан башка мәҗлес башламыйлар бит инде, Кадрия Зиннуровна. Нигә болай арттагы рәткә генә утырдыгыз?

Кадрия бик тә тыйнак кеше кыяфәтендә җавап бирде:

- Мин - нәкъ сезнең шикелле үк гади бер сайлаучы. Бүген залга һәммә кеше хужа.

Ул арада президиум өстәле артына Бородулин менеп утырды. Инде өч елга якын ул санэпидстанциядә Кадриянең урынбасары булып эшли. Аны Чаллыга Кадрия үзе күчереп китерде, станциянең партөөшма секретаре итеп тә ул сайлаттырды. Югары һәм җирле Советларга сайлаулар турында сүз кузгалып, шәһәрдә округлар, алар каршында махсус комиссияләр төзелә башлагач та, Кадрия шушы ук Бородулинны округ сайлау комиссиясенең рәисе итеп билгеләттерде. Һәм менә хәзер депутатлыкка кандидатлар күрсәтү җыелышын да шул ук кеше алып барачак.

Бородулин бер-ике минутлык кереш сөйләгәннән соң, трибунага лаборатория мөдире Яхина күтәрелде. Ул президиумга сайланьрга тиешле кешеләрнең исемнәрен укып чыкты. Һәммә хәрәкәт, һәрбер сүз әлегә нәкъ Кадрия көйләп куйган сценарий буенча бара иде. Президиум әгъзаларын сайлаганнан соң беренче булып трибунага чыккан Айдарова булып Айдарова да Кадрия язып биргән тексттан бер кавем дә читкә тайпылмыйча гына сөйли башлады:

« - Станциябезнең баш врачы Кадрия Зиннуровна - Татарстан туфрагында туып, аның табигатенең чисталыгы, халкының сәламәтлеге өчен бар гомерен багышлаган, тәҗрибәле белгеч. Аның таләпчән һәм үткен күз карашы аша узмыйча торып, шәһәребездәге бер генә торак та, социаль-көнкүреш яки мәдәният объектлары да нигезләнми. Җитәкчеләр алдында аның абруе нык, ул принципиаль коммунист һәм фидакарь җан...

Туклану гигиенасы бүлеге мөдире Айдарова сөйләгән сүзләргә колак салып утырды да, Кадрия тирән канәгәтләнү хисе кичереп куйды. "Сиңа нинди яклау күрсәтергә, нинди мәдхия җырларга кирәк булса, һаман мин дә мин. Коллективта яшәрәк врачлар да бетмәгән бит, дигән булып кәҗәләнәп маташкан идең дә, хәзер инде сайрыйсыңмы, жаным? Шулай, сиңең кебек арты керле кешеләрне ике дә уйламыйча бөгәм бит мин", - дип күңеленнән генә сөенде дә, Кадрия байтак еллар элек булып узган бер хатирәне күз алдыннан кичерде.

... Ул елны Кадрия партиянең шәһәр комитетында эшли иде. Бер иртәдә аның кабинетына үкси-үкси тәмам шешенеп беткән шушы Айдарова килеп керде. Айдарова ул вакытта санэпидстанциянең баш врач урынбасары булып эшли, танышлык элементләре исә киңәшмәләрдә бер залда утырудан, сирәк-мирәк кенә гайбәт сатышудан ары китми иде.

Айдарова үз кайгысын әлләни сузмыйча ачып салды:

- Сәүдә идарәсенен баш бухгалтеры Хәкимжанов белән бәйләнәп, хурлыкка калам бит, Кадрия бәгырькәем. Шул тинтәк гәзиз башкаемны харап итә хәзер.

Кадрияне ышандырыр өчен булса кирәк, Айдарова бер-ике мәртәбә борын тартып алды:

- Без аның белән санитар минимум курсларында укучылар исемлегенә декрет ялында яткан хатыннарынның фамилияләрен дә керткән идек. Санминимум укыган өчен санэпидстанциягә күчә-реләргә тиешле акчаларны да шул Хәкимжанов белән бүлешеп алып бардык. Мәгәр кичә генә аларга Казан ревизорлары килеп төшкәннәр дә, исемлекнең ялган икәнлеген ачыклаганнар. Шулар ук прокуратурадан да тикшерүче чакыртканнар. Теге миңгерәү төнлә белән миңа шалтыратты. Йә бергә янабыз, йә чарасын тап, ди. Инде нишлим? Синен элемтәң зур бит, Кадрия. Зинһар, коткар, табиб кешене адәм рисвае итмә?!

Әүвәл Кадрия аңа нибары бер генә сорау бирде:

- Син үзең ничә сум акча үзләштердең?

- Жиде йөз дә сиксән, - дигән җавап ишеткәч, Кадрия сабырлыгын югалтты.

- Синен баяң бигрәк очсыз икән. Бәндә дә түгел, табиб та түгел, жиде йөз сиксән тәңкәлек бер имгәк син!

Айдарова, билгеле инде, ялваруга күчте:

- Кадриякәем, алтынкаем! Теләсәң ничек мыскылла, чыраема төкер, мәгәр ярдәменән генә аера күрмә? Ирем жәлке түгел. Ике балам кала, шуларны ятим итмә? Синен изгелегеңне мин гомерем буена да онытмам...

Кадрия аның язмышына да, ялваруларына да төкереп кенә биргән булыр иде. Әмма халык табибларне изге, керсез-тапсыз әүлиягә тинләп яши бит ул. Айдарованы фаш итеп, медицина әһелләре арасында да урлашу һәм этлек хөкем сөргәнлеген ачып салсаң, халык соңыннан синен турыда да шулай уйламасмы? Кадрия утырган кәнәфи - ул бит мәңгелек түгел. Бүген шәһәр комитетында эшләсә дә, Кадриянең иртәгә кабат санэпидстанциягә эшкә күчүе мөмкин...

Менә шундый хисләр кичерде дә, Кадрия шәһәр прокурорына шалтыратып, жинаять эшен туктатырга мәжбүр булды. Әмма инде санэпидстанциягә эшкә күчеп килгәч, ул Айдарованы үзенен урынбасары итеп тотарга теләмәде, аны бүлек мөдире кәнәфиенә төшереп утыртты...

Кадрия янә трибунадан Айдарова сөйләгән сүзләргә игътибарын юнәлтте.

- ... Шәһәребездәге һәр кешенең сәламәтлеге өчен җавап тотучы тәҗрибәле белгеч бөтен Татарстан күләмендә танылуга лаек. Мин аны һич икеләнмичә республиканың Югары Советына депутатлыкка кандидат итеп күрсәтергә тәкъдим кертәм һәм башкалар да минем чыгышымны хуплар, дип ышанам. Кадрия Зиннуровнаның урыны - парламентта! Аны яклайк, тавышларыбызны күмәк аңа бирик!

Залның әле теге, әле бу почмагында алкышлау авазлары ишетелде. Президиум өстәле артында - балалар гигиенасы бүлеге мөдире Мөгыйнова белән Бородулин, алдагы рәтләрдә - Кадриянең шоферы Жәмил, артта исә Яхина котыртып куйган лаборатория хезмәткәрләре аеруча тырыша-тырыша кул чаба иде. Барысы

да нәкъ Кадрия таләп иткәнчә бит, гел ул өйрәткәнчә. Рәхмәт кенә яудыра күр һәммәсенә, и ходаем!

Залда беркадәр тынлык урнашуга, президиум өстәле артыннан чыгып, Әкъләмә Мөгыйнова сүз алды:

- Әнием вакытсыз рәвештә дөнья куйган чакта мин сигезенче класста укучы бала гына идем әле, - дип үтә дә әрнүле-сызланулы тавыш белән әйткән беренче сүзләре үк залны әсәренеп тыңларга мәжбүр итте. - Шуннан соң байтак еллар буенча мин үземне жиһанда ярым ятим калган үксез-бәхетсез кешегә санап йөрдем. Институтны тәмамлаган елым ходалының "амин" дигән чагына туры килде бугай. Мин менә шушы коллективка кайтып эшли башладым. Язмыш биредә мине Кадрия Зиннуровна белән очраштырды, мин үземә кайгыртучан икенче әни таптым...

Әкъләмә сөйлесе нотык белән алдан ук таныш булса да, Кадрия бу минутларда дулкынлану хисләре кичереп утырды. Шәп сөйли, чукынмыш кызый, сүзләренәң аһәңе белән бәгырьләргә үтеп керә белә. Рәхмәт кенә сиңа, башка бер сүз дә юк. Шулай тиеш тә бит ул. Ничә еллар буена Кадрия аны юкка гына үз канаты астына алып үсендерә мени?

Институтны тәмамлап кайткан вакытта Әкъләмә көзге-кершәннән мәңгә аерыла белмәс, елгыр күзле, әрсез бер кыз иде. Көн саен киём алыштыра торган гадәтә белән бу чикерткә беренче айларда ук бөтен коллективны шаккаттырды. Төшке ашка кайткан чагында да алыштырып килгән кофта-күлмәкләре кыйбатлы да түгел, ләкин санэпидстанциядә йөргән һәммә ир-ат аны күзләрен яндырып озатып кала иде. Ул өстенә йә үтә күренмәле кофта, йә озын ботларын ярымкаплап торган кыска гына итәк киеп килә. Инде итәкнең озынрагын сайласа да, аның йә янында, йә артында бер ярыгы була. Житмәсә, болай да нечкә, нәфис билен өзеп чыгарырылык итеп каеш белән буып куя да, инде ир-атларны гына кызыктырып калмый, байтак хатын-кызларны да көнләштерә. Шуңадыр, күрәсен, үзенә "тәтәй чебен" дигән кушамат та тагып өлгерделәр.

Кадрия аның яшендә үзе дә байтак ир-атларның күзен яндырып йөрде, шуңа күрә санэпидстанция коридоры буйлап әледән-әле керт-керт атлап, бу кызыйга ул игътибар да итмичә генә эшләр иде. Ләкин әлегә чикерткәне якин итүнен бер хикмәте булды. Әкъләмә... шәһәр сәламәтлек саклау бүлегә мөдире Галиевның сеңелесе иде. Шушы четерекле хәл Кадрияне, билгеле, сагаерга мәжбүр итте. Чөнки хәзер йә итәк-чабуларыңны жыеп йөрергә, йә аны үз ягына аударырга кирәклеген ул чамалый иде. Шунлыктан ул, иң әүвәл, эшне Әкъләмәнең элеккеге таныш-белешләре белән сөйләшүдән башлады. Институтта укыган чагында бу кызыйның ике ел буена ниндидер бер аспирант егет белән йөрүен белде. Ни өчендер алар кавыша алмаганнар. Заманында үзе белән бер группада укып йөргән Лукьянова фамилияле хатын хәзер институтның дөвалау факультетында эшли иде. Шул Лукьянова ике ярның бозылышу-аерылышу сәбәпләрен бик тиз ачыклады. Әкъләмә Мөгыйнова студент чагында гинекология шифаханәсенә кереп, дүрт мәртәбә аборт өстәлендә ятып чыккан икән!

Ә инде үзенә пычаксыз суя торган мәгълүматларга ия икәннән "тәтәй чебен"гә сиздерү Кадрия өчен әллә ни катлаулы булмады. Беркөнне ул аны кабинетына чакыртты да, колагына телефон

трубкасын куеп көтә башлады. Әкәлимә тупса аша атлап керүгә үк, шактый килештереп, "сөйләшергә" дә тотынды:

- Галина Васильевна! И, ул Ногманов аспирантураны тәмамлады да мыни инде? Кандидатлык диссертациясен дә якламадымы әллә? Ай, булдырган! Сез аны, берүк, минем исемнән дә котларга онытмагыз инде. Аның белән бергә "Акчарлак" ресторанында утыруыбызны һич оныта алмыйм. Ул үзенә бер студент кыз белән булган гыйшык мажаралары турында да сөйләп көлдергән иде бит әле, исегездәме? Әйе, әйе, авырга узган бер кыз турында. Ногманов моны белгәч аның белән арасын өзгән, билгеле. Кызый үзе ачык авыз булгач, монда Ногмановны ничек гаеплисез? Акыллы ир итәк салган һәрбер кызны хатынлыкка алып кайтмас инде. Ярар, ярар, бу темага бәхәсләшеп тормыйк. Миңа "Акчарлак"та үткәргән кич кадерле. Тагын кайчан шулай бергә утырулар насыйп булыр?..

Әкәлимә ул көнне баш врач кабинетыннан утка пешкән шикелле янып-кызарып чыгып китте. Хәтта, озын бер атна буена киemen дә алыштырмыйча йөрдә бугай. Аның каравы, шуннан бирле Кадриянең сүзеннән чыкмады ул. Кадриянең иминлегенә куркыныч янаган бер жәйдә, утлы күмерне үз кулына алып, шушы кыз аны коткара да белде.

Моннан ике ел элек реанимация бүлегендә яшъярымлык бер сабийның гомере өзелде. Балалар бакчасында тагын тугыз бала агуланды. Тикшерү үткәрә башлагач та ачыкланды: балаларның һәммәсе дә салмонеллез авыруы булган йомырка ашап агуланган икән. Ә шушы хәлдән бер көн алда гына тавык комбинатының директоры санэпидстанциягә килгән иде һәм Кадрия аңа шәхсән үзе бер партия йомыркаларны жәмәгать туклануы оешмаларына лабораториядә тикшереп тормыйча гына озатырга рөхсәт биргән иде. Агулы йомыркалар бер ачык авыз кулына эләгер дә, шул пешекче аларны чиле-пешле генә кыздырган көенчә сабий балаларга өләшер дип кем уйлаган?

Әлбәттә, мондый аяныч хәлнең сәбәпләрен Казандагы яки Мәскәүдәге оешмалар белеп алган булса, Кадрия үзе дә, балалар гигиенасы бүлеген житәкләүче Әкәлимә дә, хәтта шул ук тавык комбинаты директоры да урыннарыннан чыгып очачак иде. Ләкин лаборатория үткәргән тикшерү нәтижәләре үзвакытында юкка чыгарылды. Алар урынына ялган акт язылды. Кадрия чыбык очын оста яшерә белде. Шулай да, балалар бакчасында туган аяныч хәл бу эшкә катнашы булган һәркемне сагайтты. Шәһәр сәламәтлек саклау бүлегеннән Галиевның махсус комиссия төзәргә жыенуы турында хәбәр житкерделәр. Менә шул вакытта Кадрия Әкәлимәне жикте дә инде. Аллага шөкер, әле ярый, үзенә дә судан коры чыга алмаячагын сизеп, Кадрия янына тавык комбинаты директоры килеп житкән иде. Аның өстәлгә чыгарып салган бер төргәк "егерме биш"леген тоттырып, Кадрия Әкәлимәне абыйсының йортына жибәрде. Хакыйкәтне ачыклау үз сөңдесе-нең язмышына да кырын сугасын аңлады, өстәвенә "тавык күчтәнәче" дә тәэсир итте бугай, Галиев яңа тикшерүләр үткәрү ниятеннән шундук кире кайтты. Татарстан министрлыгына да, республика санэпидстанциясенә дә Кадрия хәзерләгән ялган документлар китеп барды...

Кадрия үзенә уйларыннан арынган чагында Әкәлимә сүзен

йомгаклаган иде инде. Аның чыгышын да ошаттылар бугай, шактый гына кеше кул чапты. Тик берничә табибның таш сын шикелле утыруын күргәч, Кадрия шомлана башлады. Юкка булмаган икән.

Үзенң урыныннан мохитны саклау бүлегендә эшләүче табиб Гүзәл Әсфәндиярова торып басты. Уртача буйлы, зифа, нәфис гәүдәле әлегә табиб башкалар арасында төскә-биткә чибәрлеге һәм мөлаемлыгы белән аерылып торса да, шушы минутта ул Кадриянең күзенә килбәтсез һәм нурсыз бер хатын булып күренде.

Әсфәндиярова трибунага яки зал каршына чыгып торуны да кирәк санамады, урынында баскан килеш кенә сөйли башлады:

- Сөз үзегезне ниндирәк халәттә тоеп утырасыздыр, анысын белмим. Әмма мин үземне йөзенә корым ягылган кеше шикелләрәк хис итәм. Чөнки бу җыелышның алдан ук хәзерләнеп куелган кәмит икәнлегенә инде шигем калмады. Ә үземә фәкать гади тамашачы ролен генә бүлеп бирүләре гарьләндерә мине. Бу залда ике йөз, өч йөз кеше утыра бит. Сөздә горурлык тойгысы юк мыни соң, туганнар? Өстәгә җитәкчеләрнең азынуына каршы сүз әйтмичә, гомер буге кол шикелле яшәгәнгә күрә дә безнең дәүләт дөнья буйлап хәер сорашып йөри торган мескен хәлгә калды бит инде. Яңа депутатлар, яңа парламентлар сайлаган чагында да нигә һаман дәшми утырасыз? Гади халыкны талау-кимсетүләр һаман шулай дәвам итсен мени?!

Әсфәндиярованың йөрәк түреннән чыккан әрнүле, ачы тавышы байтак вакыт һавада чыңлап торды. Тезләренә менә шартлый, менә шартлый, дип куркыныч янауы ядрә куелган сыман, залдагы бар кеше хәрәкәтсез-тынсыз утырды. Тик Кадрия генә тыныч иде. Ул бу минутта әле узган атнада гына үзе шаһит булган бер вакыйганы күңелендә яңартып утырды.

... Ял көнендә алар, ире Сабит белән икәүләп, саф һава суларга дип, урамга чыкканнар иде. Сыра кибете ягыннан әрепләшү-ызгышу тавышлары ишетеп, тукталырга мәҗбүр булдылар: илләгә якын ир-ат басып тора, ә иреннәрендә ана сөте дә кибеп өлгермәгән унҗиде-унсигез яшьлек дүрт-биш егет сыра алырга чиратсыз гына керергә исәп иткән икән. Урта яшьләрдәгә ике ир-ат аларның юлларына аркылы төшкәннәр дә, теге җан көекләрен кибет ишегенә якын җибәрмиләр. Чиратта торган башка ирләр тарафыннан ни "юеш борыннар"ны тәртипкә чакыру, ни иптәшләрен яклау ишетелми.

Ирләрнең жебегән һәм таркау икәнлеген теге әрсез яшүсмерләр дә сизеп алды. Бер калай этәч әллә каян гына тимер кисәгә тартып чыгарды да, башкалар искә-һушка килеп өлгергәнче, үзләрен кертмичә торган ике ирнең баш түбәләренә китереп сукты. Бичара ирләрнең икесе дә, башларын куллары белән каплап, җиргә чүкте. Ак кар өстенә гөҗләтеп кан ага башлады. Чиратта торучыларның берничәсе шундук читкә шылды. Ә теге әрсез алабайларның йөзенә ник бер курку-икеләнү төсмере чыксын? Алай гына түгел, алар: "Я, тагын кайсыгыз безгә каршы төшә?" - дигән сыман, тантаналы, әрсез караш белән башкаларга текәлделәр. Юк, әзмәвердәй гәүдәле ир-ат арасында шушы йолкышларга каршы сүз әйтерлек кеше табылмады. Шул чагында Кадриянең теге әрсез алабайларга түгел, бәлки менә шушы илле ир-ат өстенә очып кунасы, һәрберсенең йөзенә төкереп чыгасы килде.

Әйе, Әсфәндиярова хаклы. Бу жәмгыять адәм балаларының кешелеген, горурлыгын, жанын суырып алган, тамырларында аккан Пугачев һәм Разин канын күптән сары аракы суына әйләндергән. Халыкны хокуксыз коллар төркеменә, телсез сарыклар көтүенә әверелдергән. Шулай булгач, аның бу залда утырган "бо-заулар"ыннан да нинди оешканлык яки фетнә көтмәк кирәк? Ата-улын, ана кызын белми торган мондый жәмгыятьтә житәкче кеше кәнәфиен эләктереп алуына сөенә-сөенә, "аллага шөкер", дип кенә яшисе...

Чү! Зал уртасында тагын бер сын калыкты. Шушы ук Әсфәндиярованың ярдәмчесе булып эшләүче Әлфия Бакирова түгелме соң? Бу "ирдәүкә" нинди сүз әйтмәкче?

- Иптәшләр! Депутат дәрәжәсен йөрткән кеше, минемчә, ул халык яклаучысы булырга тиеш. Ә безнең баш врачта мондый сыйфат барлыгын моңа кадәр мин күрмәдем әле.

Әлфиянең тавышы яңгырап, дулкынланып ишетелә иде. Залдагы бар халык аны йотылып, әсәренеп тыңлады.

- Мин бу коллективта инде ундүрт ел буге эшлим, сез беләсез. өч гаилә яши торган фатирның бер бүлмәсендә уника ел буена жан асрыйм. Әмма минем аерым фатир алырга һичбер өметем юк. Чөнки Гомәрова минем ише гади эшчеләр турында уйлап та бирми. Аңа үз мәнфәгатьләре күпкә кадерлерәк. Санэпидстанцияга баш врач булып килүгә үк, ул үзенә өч бүлмәле яңа фатир алды. Шунда ире белән икесе генә яшиләр. житәкче кешеләргә закон да юк, алар намус дигән тойгыны да белми. Шуңа күрә мин Гомәрованың кандидатурасына каршы. Арабызда вөжданын сатмыйча гомер итүче иптәшләр дә байтак. Депутат урынына шуларны тәкъдим итик!..

Әлфия сүзен төгәлләүгә, жиде-сигезләп кеше кул чаба башлады. Ул тавышлар Кадрияне сагайтты. Аңа буйсынган коллективта мәкерле жаннар да бар икән бит! Бу "ирдәүкә" этлек эшләргә дә маһир бәндә икән! Ярар...

Залда, сүз сорап, мохитны саклау бүлеге мөдире Азат Нигъмәтуллинның кул күтәрүен күргәч, Кадрия тагын да хафалана төште. Санэпидстанциядәге бар кешене аңа каршы менә кем ко-тырта! Һәм ул Нигъмәтуллинга үсәргә-азыңырга юл куюда Кадрия үзе гаепле бит, аһ, гаепле!

Мәскәүдәге медицина институтын тәмамлаганнан соң кайтып төшкән бу егетне күргәч, Кадриянең күңеле нык алданды. Төскә-биткә чибәр, итагатьле холыклы бу Азат әле өйләнмәгән егет иде. Шул елны ук Кадрия аны энә теге, "тәтәй чебен" кушаматы алган Әкъялимә Мөгыйнова белән кавыштырмакчы булды. Егет үзен башкалар арасында ышанычлырак, дәрәжәлерәк тотсын, соңыннан рәхмәтле дә булсын дип, ул Азатны мохитны саклау бүлеге мөдире итеп билгеләде. Башка мөдирләргә алдан кисәтеп куеп, Кадрия киңәшмәләр уздырган чагында да Азат белән Әкъялимәне янәшә утырта торган тәртип кертте. Юк кына сәбәпләр тапкан булып, икесен бергә объектларны тикшерергә жиберде, кырыкмаса-кырык төрле кичәләр, очрашулар, комиссияләр, утырышлар уйлап чыгарды, һәр икесен шулардан калдырмады, әле берсен, әле икенчесен оештыручы, алып баручы, әгъза-фәлән итте. Алар әүвәл хәтәр генә дуслашып киттеләр, кичләрен дә очраша башладылар. Ләкин көннәрдән-беркөнне араларынан кара

мәче үткән шикелле булды да, гыйшыклары сүнде. Моның сәбәбен яшь ярлар белде дә, Кадрия генә белде...

Менә, кайчандыр үзе үсендергән Нигъмәтуллин хәзер аңа каршы чыгарга жыена. Хәер, Кадрия моны алдан ук тоемлаган иде. Шуңа күрә, жыелыш алдыннан Әкъялимәне чакырып, кисәтеп куярга да онытмады:

- Ул Нигъмәтуллин белән Әсфәндиярованың, ашка төшкән чебен шикелле, жыелышның ямен бозулары мөмкин. Син үз бүлегендә эшлэгән Наҗия белән Оксанага әйтеп куй әле. Андый-мондый каршылык булачагы сизелсә, алар Нигъмәтуллин белән Әсфәндиярованы Автозавод район Советына кандидатлар итеп күрсәтсеннәр. Көндәш кешеләрнең авызларын юри мактап яба белү дә кирәк бу дөньяда...

Шушы кадәр хәзерлек эшләре күргәннән соң, жыелыш, югыйсә, майлап куйган шикелле генә барырга тиеш иде. Нишләп Кадриянең планнары өзелә соң әле?

Баш табиб кыбырсынып-ярсып сәхнәгә текәлдә, күзләрендә усал очкын кабынды. Нишләп бүкән шикелле дәшми утырасыз, жыелыш дилбегәсен кулыгызга ала белмисез мени, жебегәннәр?!

Кадриянең ачулы, ярсу карашын тоеп алды бугай, Бородулин, ялт-йолт килеп, күзләре белән залдагы халыкны айкап чыкты. Арттагы рәтләрнең берсендә Наҗия дә кул күтәргән иде. Бородулин, беренче итеп, сүзне аңа бирде.

- Без бирегә Татарстан парламентына гына түгел, бәлки шәһәр һәм район Советларына да депутатлыкка кандидатлар күрсәтергә жыелдык бит әле. Ә сез һаман иптәш Гомәрова турында гына сүз алып барасыз. Без әүвәл бүтән төрле Советларга сайланырга тиешле кандидатларның да исемнәрен аерым рәвештә санап чыгыйк. Ә алар турында фикер алышуны соңыннан дәвам итәрбез.

Наҗиянең шушы сүзләрен ишеткәч, Кадриянең күңеленә кабат жылы йөгәрде. Ул инде иңнәрен дә беркадәр турайтып куйды.

Трибунадагы Наҗия һаман ашыкмыйча гына сөйли иде:

- Арабызда шәһәр һәм район Советларының депутатлары булырлык иптәшләр, чыннан да, күп. Бу өлкәдә шәхсән үзем тәкъдим итәргә теләгән хезмәттәшләрем дә бар. Мин үзем мохитны саклау бүлегә мөдире Азат Нигъмәтуллинны шәһәр Советына депутатлыкка кандидат итеп сайлап куюыгызны теләр идем.

Кадриянең, сикереп торып, Наҗияне кочаклап үбәсе килде. Афәрин, жаныкаем! Син менә нинди тугры кеше икәнсең бит!

Зал умарта күченә охшап калды. Әле теге, әле бу почмактан сикереп торып, шәһәр һәм район Советларына кандидатлар күрсәтә башладылар. Гүзәл Әсфәндиярова, Әкъялимә Мөгыйнова, шул ук Бородулин белән аның хатыны Рузиләнең исемнәре аталды. Тик Татарстан Югары Советына гына Кадриягә көндәш итеп бер исем дә аталмады.

Шактый озакка сузылган бәхәсләрдән соң гына тавыш бирүгә күчтеләр. Язмышы хәл ителергә тиешле вакыт житкән чакта Кадрия үзен энәләр өстендә утыргандай тоя башлаган иде дә, юкка гына дулкынланган икән. Зал өстенә урман сыман булып күтәрелгән ике йөз уналты кул Кадриянең кандидатурасын яклап тавыш бирде.

Жыелыштан соң Кадрия үз янына Әкәлимә Мөғыйнованы чакыртып алды. Хәзер инде жаны тыныч иде, шуңа күрә итагать саклап торуны да кирәк санамады.

- Тәк, без синең белән тагын бер мәсьәләне хәл итик әле, матурым. Мин юкка гына Бородулинны - округ комиссиясенен рәисе, ә сине әле генә тәмамланган жыелышның президиум әгъзасы итеп сайлаттырмадым бит. Син, матурым, жыелышның беркетмәсен ак кәгазьгә күчереп язган чакта мине шәһәр Советына күрсәтелгән кандидатлар исемлегенә дә төртеп куй әле. Йә, матурым, калтырап төшмә инде. "Ак йорт"та Кадрия апаңның танышлары чутсыз. Барысы да тавышсыз-тынсыз гына үтеп китәр, һичкем сизенмәс...

Әкәлимә чыгып киткәч, Кадрия үзенң арыганлыгын тойды. Кәнафиненң йомшак аркасына ятып күзләрен йомды. Йөрәгенә жанына ял бирде. Билгеле, ул бүгенге жыелышның нәтижәсе белән чиксез канәгать иде. Зиһене аша гына үз-үзен мактап алудан да тартынмады. "Менә, син бүген тагын бер жиңү яуладың, жаный. Әлек синең язмышыңны каргаган чакларың да була иде. Ә бактың исә, язмыш сине, кыйный-кыйный, чын көрәшче итеп үстергән бит. Шулай булгач, синең гомерең гел үкенү аша гына искә алырлык мыни?"

... Институтта укый башлаган мәлдә Кадрия үзенә сердәшчә-ахирәтләр таба алмыйча иза чикте. Казан мәктәпләрен тәмамлап кергән кызлар аны үз тиңе итеп санамый, ә тулай торакта бергә яшәгән "авыл гыйбатларын" Кадрия үзе якын итә алмый иде. Ләкин Кадрия өчен бәхет капусы ачылып көн ерак йөрмәгән икән.

Казан каласында яши башлаган беренче кышта ук, күз өстендәге каш кебек, Кадрия факультетның бик дәрәжәле студентына әверелде дә куйды. Декабрь ае кергәч, төрле курсларда укучы студентлар арасында чаңгы ярышлары оештырганнар иде. Бөтен институтны гажәпкә калдырып, Кадрия шул ярышта беренче урынны алды. Шуннан соң кыз өчен, әйтерсез, ак юл ачылды. Атна-ун көннән соң, инде институтның жыелма командасы составына кертелгән, ә өченче курста укыган чагында исә санитария-гигиена факультетының комсомол комитеты секретаре итеп тә сайлап куелган иде.

Нәкъ шул елны аларга акушер-гинекология дигән фән укытыла башлады. Бу курс буенча лекция һәм гамәли дәресләрне Григорий Алексеевич Фадеев дигән доцент алып барды. Чагыштырмача яшь һәм әле шактый тыйнак, тәжрибәсез студент халкын ияртеп, ир-ат укытучының бала табу йортларына, аборт ясау кабинетына кереп йөрүе дә сәер бер хәл, өстәвенә, бу Фадеев бик тәкәббер, үтә нәзберек һәм сайланучан кызларны да гашыйк итәрлек чибәр ир иде. Нарат сыман төз һәм зифа буй, затлы курчакларныкы шикелле аксыл, нәфис чәчләр, чиста дингез суыдай ачык-зәңгәр күзләр, бәрхет тавыш, һәрбер сүзендә, һәммә хәрәкәтендә чагылган чиксез инсафлылык, әдәп, итагать.

Беренче дәресендә үк шушы Фадеевка Кадрия укыган группадагы кызларның яртысы диярлек гашыйк булды. Чәч-керфекләр буяу, киём алыштыру, тәмам мәкиббән киткән томанлы караш белән Фадеевка текәлеп утырулар гадәти күренешкә әверелде.

Әрсезрәк кызларның кайсысыдыр, институтның Мактау тактасынан умырып алып, Фадеевның сурәтенә дә ия булды. Шәһәр кызлары берсеннән-берсе өметлерәк хәбәрләр ташый торды:

- Ул Жорага егерме сигез яшь, әле өйләнмәгән, ди. Дүрт бүлмәле олы фатирда әнисе белән генә яши икән.

- Жора докторлык хезмәте яза икән. Жора...

Ул елны кызларның сүзләре күпчелек очракта Фадеев турында гына барды. Ләкин ул гына берәүгә дә жылы сүз катмады, күзләрендә назлы караш уятып елмаймады. Аның кыяфәте-йөзе, диварга кадакланган рәсем сыман, һаман үзгәрешсез көенчә кала бирде.

Кадрияләр дүртенче курста укый башлагач, шул Фадеевны институтның комсомол секретаре итеп сайладылар. Кадрия үзе факультетта укучы яшьләрнең житәкчесе-әйдәүчесе булганга күрә, хәзер инде ихтыяри-мәжбүри рәвештә аларга көнаралаш очрашып торырга, очы-кырые күренмәгән мәсьәләләргә хәл итәргә, президиумнарда, жылыш-кичәләрдә аерылышмыйча йөрергә туры килде.

Секретарь булып алгач, Фадеевның да Кадриягә карата мөгамәләсе нык үзгәрде, тәкәбберлеге-салкынлыгы юкка чыкты. Хәзер инде ул Кадрия белән бергә-бер калып, байтак эшләргә тәгаенләргә, эчкерсез сөйләшәргә, кайчакларда бөтенләй дустанә мөгамәләгә күчәргә тиеш булды. Шәһәр яки район күләмендә үткәрелгән киңәшмә-пленумнардан соң, Фадеевның Кадрияне инде трамвай-троллейбусларга кадәр озаткан чаклары да ешайды. Ләкин, барыбер дә, Фадеевның ягымлы-жылы сүзләре, ихтирам-кайгыртуга төрелгән хәрәкәте Кадриянең күзенә фәкать инсафлылык һәм тәрбиялелек чагылышы гына булып күренә иде.

Әнисенен бик каты авырый башлавы турында хәбәр алгач, кышкы имтиханнар вакытында Кадрия, бер-ике генә көнгә дип, авылына кайткан иде. Туган йорт бусагасы аша атлап керү белән әнисенен төсен-кыяфәтен күреп алгач, Кадриянең йөрәге өзәлөп төшкән кебек булды. Электән дә кечкенә һәм чандыр гәүдәле әнисе хәзер тәмам корышып, кибеп калган. Инде ике-өч ай буена тамагынан бер ризык та үтми, яман шеш дигәнә эчтән талый, хәзер бар көннәре түшәк өстендә уза икән...

Кадрия авылдан тирән хафага чумып, тирән кайгыга күмелеп киткән иде. Деканатка килеп керүгә, аны шактый сәер яңалык белән каршы алдылар:

- Фадеев инде өч көн буена сине эзләттерә. Бүген генә дә кырык тапкыр шалтыратты бугай. Син аның өчен әжәл даруы булдыңмы соң әллә?..

Фадеев аны өстәл артыннан чыгып, хәтта ярымкочып диярлек сәламләде.

- Сине авылыңа кайтып киткән, диделәр. Нигә инде мине кисәтмәдең? Үзеңне эзләтә-эзләтә жаным чыга язды. Кисловодск каласында комсомоллар өчен ниндидер киңәшмә үткәрәләр. Син белән бергә барырбыз дип, мин ике билет белешеп тә куйдым...

Фадеевның тавышында сагыну-наз ишетеп, Кадрия коелып төште. Таш сын шикелле салкын булып йөргән Фадеевның аны уйлап сагыныр көннәре дә бар микәнни? Пәйгамбәрнең үзенә тиң Фадеевны гади бер авыл кызына бүләк итәргә жыенасыңмы

әллә, и ходаем?!

Кисловодск каласында алар бер атна чамасы яшәделәр. Кунак йортында аерым бүлмәләргә урнашсалар да, иртәдән кичкә кадәр гел бергә булдылар. Махсус автобус белән Пятигорск шәһәренә сәфәргә бардылар, Лермонтов узган байтак сукмакларны әйләндәләр. Мәгъшүк тау өстенә күтәрелделәр. Андагы бер кыяда жыл һәм язгы ташкыннар тишеп ясаган мәгарә бар иде. Шуның эчендә Фадеев беренче мәртәбә үпте аны.

- Миңа өйләнергә вакыт җитте. Әмма миңа тырнак буяп, чәч бөдрәләтеп, көзгә каршында гына утыручы шәһәр ялкаулары кирәк түгел. Әниңең дә яше байтак инде, аны һаман-һаман кухня белән ванна арасында биетеп булмый. Ә син авыл кызы, өстәвенә әле татар кызы. Аһ, татар кызлары! Их!.. М-м!.. Сезнең хатынкызылар, гадәттә, ир сүзеннән чыкмый, аңа хыянәт итми, йорт эшләренә өлгер, ахыр чиктә талымсыз да була. Мм-да!.. Мин инде күптән сине ошатып йөрим. Казанда чакта моны үзеңә сиздермәдем генә. Мин монда үтәсе көннәребезне алдан ук уйлаштырып килгән идем, так сказать...

Тау җиленнән ышыкланып баскан килеш Фадеев Кадриянең колагына шундый сүzlәр пышылдады. Эчкерсез, тәҗрибәсез кызының бәхете чиктән ашкан, ул җавап кайтарырлык та хәлдә түгел иде.

Алар кунакханәгә төн уртасы узгач кына кайтып керделәр. Кадриянең күңелендә һичнинди бозыклык юк, әмма аның Фадеев белән аерылышасы да килми иде. Гөнаһсыз кызының сөю хисе белән мөлдәрәп тулган карашын чакыру дип кабул итте бугай, Фадеев шул көнне Кадриянең бүлмәсенә куна керде...

Казанга кайтканнан соң бер ай чамасы вакыт үткәч, Фадеев Кадрияне үзләренең өенә алып барды. Аның әнисе илленең аргы ягына атласа да, киёмнәрен яшьләрчә ысул белән генә кия торган, үтә хәрәкәтчән сынлы, шома телле хатын булып чыкты.

- Сез кайсы якныкы? Сөн буеннан мыни? Бик шатмын, Катюша!.. Сөн кызлары күбесенчә кара чәчле, коңгырт күзле була шул. Әти-әниегез исәндәр бит? Сез ни өчен медицина институтына керергә уйладыгыз? - дип, ул биш-алты минут эчендә Кадриянең тормыш юлын, эчке дөньясын сорашып өлгерде. - Мин үзем бүген-иртәгә пенсиягә чыгарга җыенам инде. Шулай да, әлегә кадәр мәдәният институтында англиз теле кафедрасын җитәкләп йөргән булам. Григорийны да, мәктәпкә кергәнче үк үзем өйрәттем. Фән әһелләренең гадәте шул инде: китап-журналларга капланып утырудан башка бер шөгыль белмибез, - дигән булып, үзләренең кем икәнлеген искәртеп үтәргә дә онытмады.

Уймак чаклы чынаяклар белән кофе эчтеләр, музыка тыңладылар, әллә ничә төрле журнал карадылар. Бер арада хужа хатын белән улы аш-су бүлмәсенә чыгып китте. Алар пышылдашып кына сөйләшсә дә, пыяла ишек аша ишетелгән сүzlәр Кадриянең колакларын сытып яңгырады:

- Кулына бутерброд та тота белми. Инә очы кадәр дә тәрбия күрмәгән татарка бит бу, улым...

Кадрия бу йорттан ничек чыгып киткәнән дә хәтерләми калды.

Кадрия үзенен матурлыкка кызыгып кулын утка тыккан сабий бала хәлендә калганлыгын Фадеевлар өеннән чыгып йөгергән чагында ук аңлап өлгергән иде инде. Ләкин монысы - язмыш хәзерләгән тукмакларның тәүгесе генә булмаган, кайгы-бәла ялгыз көе генә йөрми икән.

Тулай торақ бүлмәсенә кайтып, Кадрия үзенен өзгәләнгән-яңган күңелен бушатырга да өлгермәде, дус кызлары аңа йөрәк ошеткеч хәбәр алып керде:

- Әниң вафат булган...

Кадрия авылда ун көн торып килде. Ул туган-үскән йортының жылысыз-нурсыз калуыннан курка иде. Урталай сынып төшкән этисен ташлап китүе дә авыр. Житмәсә, Казан каласы да аның өчен жәһәннәмнең үзе булып тоела иде. Әмма язмыштан узмыш юк дигәндәй, Казанга кайтмыйча чарасы юк иде. Ә усал язмыш аның өчен тагын ачы "бүләк" хәзерләгән икән.

Тулай торақта яшәүче бүлмәдәш бер кызның, пәрдә артына кереп, кача-кача, эчке киём алыштырып йөрүен шәйләп алгач, Кадрия кайнар су эченә чумган кебек булды. Аның инде Кисловодскига барып кайтканнан бирле күреме килгәнә юк бит! Шунда авырга үтәргә дә өлгерде микәнни ул? Яраббиде, ходаем! Көтелмәгән бәлаләрдән, ятлар каршына барып, түбәнсенеп йөрүләрдән үзең сакла?!.

Янә бер айга якын вакыт узып китте, Кадриянең өмете тәмам өзелде. Авыр хәсрәт утларында яңган Кадрия, башын түбән иеп, шәһәрнең аулак урамындагы "хатын-кызлар консультациясе"нә барырга мәжбүр булды...

Шул чагында ул үзенә гомерлек сабак алды. Беркайчан да үзенә кимсеттермә, мескен хәленә калма, чит кешеләр каршында тәзләnmә икән. Үзәң әрсез булырга, башкаларны аяк астына сала белергә кирәк икән бу җиһанда.

Кадрияне газаплы уйларынан кинәт шалтырый башлаган телефон тавышы бүлде. Якын дуслары белән генә элемтәгә керү өчен куелган телефон түгелме соң? Кайсы дуслары-ахирәте икән?

- Хәерле көн, Катя! - дип эндәшкән ягымлы тавышны ишетүгә үк, Кадриянең жаны-тәне рәхәтләнеп китте. Я, ходаем! Аның кадерлесе-газизе Петухов бит бу! Шәһәр Советы башкарма комитеты рәисе булып утырса да, аны искә төшерү өчен каян гына вакыт таба икән ул?

- Жинүгә ирешүеңне ишеттем. Мин синең өчен шатмын. Чын күңелдән котлыйм! - дип Петуховның янә эчкерсез һәм назлы тавыш белән әйткән сүзләрен ишеткәч, Кадрия тәмам аптырап ук калды.

- Рәхмәт, Илья. Бу яңалыкны кай арада белеп өлгердең соң әле?

- Мин юкка гына шәһәр башлыгы булып утырам мыни?

- Син куркыныч кеше икәнсең бит, Илья.

- Синең өчен куркыныч кеше түгел, хафаланма, Катя.

Соңгы сүзләр Кадриянең күңелен үсендереп җибәрде. Ул

ирексездән елмаеп куйды. Икенче минутта Петухов инде сүзләрен житдирәк тавыш белән тезә башлады:

- Мин дә үземне ике округ буенча Татарстан һәм шәһәр Советларына кандидат итеп сайлаттырырга жыенам. Миңа сайлаучылар каршында үземне яклап сөйләргә тиешле вәкаләтле ышанычлыларым да кирәк булачак бит.

- Ә мине үзеңнең ышанычлың итеп аласыңмы, Илья?

- Шул максат белән... Тс!.. Син бүген минем яныма кереп чыкмасың микән?

- Хәзер үк килимме соң?

- Шат булыр идем, Катя.

Трубканы куйгач, Кадрияне шатлык, тантана хисе биләп алды. Зур көзгә каршында үзенең төсен-кыяфәтен тагын бер мәртәбә барлап чыккач кына, ул ишеккә таба юнәлде. Машинасының йомшак кәнәфиенә кереп утыргач та, ул үзен көткән очрашу турында уйлап барды. Артында корыч калкан сыман каплап-яклап торучы зур житәкче кешенең булуы шәп тә инде. Петухов аны һаман якин итеп йөри, читкә какмый. Ә алар арасында гыйшык уты ничәмә-ничә еллар элек кабынган иде бит инде.

Нинди бәрәкәтле, матур дәвер! Алжыган, күңелсезлеккә бирелгән саен Кадрия ул елларны инде ничәмә-ничә тапкыр күз алдына китереп онытылды да, һаман-һаман шул чорны сагынып, жанына-йөрәгенә күпме сихәт алды? Эх, син, яшьлек! Гүзәл, татлы яшьлек! Кеше-бичарада шул оҗмахтай чорның тик бер генә көнен кире кайтарырдай кодрәт булса икән!..

Кадрия Петухов белән институтны тәмамлап кайткан елны танышты. Санэпидстанциягә урнашып, ике-өч ай чамасы эшләгәч тә, Кадрияне башлангыч комсомол оешмасы секретаре итеп сайлаганнар иде. Кадрия, беренче эше итеп, исәптә торучы комсомолларның исемлеген ачыклау максаты белән, шәһәр комитетына китте. Берәр ел буена әгъзалык керемән түләмичә йөргән егетләр дә, кияүгә чыгып, башка шәһәргә күчеп киткән берничә кыз да әле һаман санэпидстанция хезмәткәрләре булып исәпләнә икән. Шәһәр комитетының учет бүлегендәге мондый башбаштаклык, билгеле, Кадриягә һич тә ошамады. Ул анда иген тутырылган капчыктай билсез кыздан исәптә торучы артык кешеләрне исемлектән сызып ташлавын таләп итте. Юан кызның өстәл артында бик исе китмичә генә утыруын күргәч, ул ярып-кызарынып беренче секретарьның кабинетына кереп китте.

- Егерме яшендә үк саңгырауга әверелгән нинди таш бүкәннәр утыра сездә? Ике-өч ел элек үк башка шәһәрләргә киткән "үле жаннар" ник бүген дә сезнең оешмада исәптә тора? - дип, сәлам дә бирмичә ишектән атылып кергән ярсу кызны күргәч, киң өстәл артында утырган беренче секретарь аны күн тышлы кәнәфиеннән кузгалып каршылады.

Аягүрә торган көенчә сүзсез генә алар байтак вакыт бер-берсен күзәттеләр. Шәһәр комсомол оешмасының житәкчесе күрер күзгә шактый төз гәүдәле, төскә-биткә чибәр, утыз-утыз ике яшьләрдәге бер ир иде. Ләкин аның инде өйләнгән кеше булуын Кадрия беренче минутта ук шәйләп алды. Секретарьның төсе-кыяфәте үк көндәлек кайгырту, тәрбия күрәп яшәгәнлеген сиздереп тора. Шулай да аның күзләрендә назга сусау һәм әрсезлек чаткылары да ярылып ята иде.

Кәнәфигә иңеп сүз башлагач, секретарь үзен тыйнак тотты. Бик тиз таныштылар. Аның аты - Илья Петухов, Казан төзүче-инженерлар институтын тәмамлаган, әмма белгечлеге-һөнәре буенча юнъләп эшләргә дә өлгермәгән "бичара" кеше икән. Кадриянең дә Казан каласында укып кайткан врач булуын ишеткәч, Петухов үзенең күңелендә купкан утны ачып ук салды:

- Бер үк шәһәр эчендә яшәгәнбез. Мөгаен, институтларга да бер үк трамвай-троллейбусларда этешә-төртешә йөргәнбездер әле. Тик кызганыч, танышырга гына җае чыкмаган. Минем күзкәйләрем ул вакытта кайда булды микән?

Моның ише "үкенүләр"не Кадрия үз гомерендә күп тапкырлар ишетергә өлгергән иде инде. Ул әңгәмәне икенчерәк юнәлешкә борып җибәрүне кулай күрдә. Комсомол эшләре, шәһәр яңалыклары, төрле дәрәжәдәге җитәкчеләр турында сөйләшеп байтак утырдылар. Петухов вакыты-вакыты белән кулындагы сәгатенә күз төшергәләп алды да, үзенең "мәрхәмәтле" икәнлеген белдереп куйды:

- Сәгать унда инструментлар заводында комсомоллар белән очрашу булырга тиеш иде дә, ярар инде. Комитетка сезнең кебек чибәр секретарьлар көн саен килеп тормый. Анда иртәгә дә барырга җитешермен, шулай бит?

Петухов Кадриянең телефон номерларын язып алды, яшәгән урыны турында сораптырды. "Тулай торак" дигән сүз күңеленә ярап бетмәде, күрәсең, аның ирен читләре беркадәр тартышып куйды. Шулай да, ул Кадрияне баскыч төбенә кадәр озата чыкты.

- Комсомол эше өчен сезнең кебек янып-кайгырып йөргән секретарьлар сирәк. Ешрак кереп йөрегез. Хәер, мин үзем дә сезгә тынгы бирмәм әле, - дип, Петухов серле генә елмаеп кисәтергә дә онытмады.

Үзенең секретарь күңеленә хуш килүен Кадрия, билгеле, чамалаган иде. Әмма Петуховның чибәр кызга карата башка төр исәпләре дә булган икән.

Кадрия шәһәр комитетына барып кайтканнан соң бер ай чамасы вакыт үтеп киткәч, Петухов аны телефон аша эзләп тапты. Тавышына рәсми төс бирергә тырышса да, аның дулкынлануы нык сизелә иде.

- Тагын ун көннән соң шәһәр комсомолларының отчет-сайлау конференциясе башланачак. Мөгаен, сез инде ул хакта ишетеп беләсездер, Кадрия Зиннуровна. Шәһәр комитетында штатта утыручы хезмәткәрләребез санаулы гына, ә башкарып чыгасы эшләребезнең иге-чиге күренми. Сезнең комсомол эшчәнлегендә тәҗрибәгез зур бит, шулай булгач, безне ярдәмегездән ташламассыз, дип ышанам...

Петуховның сүзе үтә икән. Конференция ачылырга бер атна вакыт калгач, санэпидстанциянең баш врачы Кадрияне шәһәр комитетына ярдәмгә җибәрде. Кадрия шунда әллә никадәрле кәгазьләр хәзерләшеп утырды. Петуховның конференциядә укырга тиешле докладын кырыкмаса-кырык кат төзәтеп, ротаторлар аша үткәрделәр. "Комсомол активистлары" дип макталасы егетләр-кызлар өчен шәһәрнең бөтен складларынан һәм кибетләреннән бүләк эзләделәр. Сайлау бюллетеньнәрен һәм йөзләгән фамилияләрдән торган исемлекләрне барлап утырдылар, тагын әллә ниләр...

Петухов бу көннөрдә аның белән сирәк сөйләште. Бу хәл Кадриянең мин-минлегенә тия башлаган иде. Иртәгә конференция дигән көнне кич белән генә ул Кадрияне янына чакырып кертте.

- Синен белән бүген үк хәл итеп куясы житди бер сүзем бар, - дип башлады ул, беренче мәртәбә "син"гә күчеп. - Эш аркасында әлләни күп аралашмасак та, мин атна буена сине гел күзәтеп йөрдем. Комсомол эшенең тәртибен яхшы беләсең, көч-куәтең ташып тора, яңа фикерләрең-уйларың күп. Синен теләсә кайсы ишекне тибеп кенә ачып керергә батырлыгың житә, житәкчеләр белән сөйләшергә, аларны үз дәлилләрең белән инандыра, үтетли алырга осталыгың бар...

Шул чагында Петухов ирен читләре белән генә елмаеп куйды, әмма шундук житди төскә керде.

- Кыскасы, син - коеп куйган житәкче һәм лидер, Кадрия Зиннуровна. Ә безнең комитет мондый... милли кадрларга үтә мохтаж. Әйе, әйе! Шуңа күрә мин сине иртәгә, конференция вакытында, комитетның яңа составына тәкъдим итәргә телим һәм үзеңә оештыру эшләре буенча бүлек мөдире вазифасын тапшырырга жыенам.

Кадрия ихлас күңеле белән гажәпләнеп, аңа каршы төште:

- Мин табиб ләбаса, Илья Кузьмич. Врач кешенең комсомол яки партия комитетында эшләп йөрүен кайда күргәнегез бар?

Петухов, билгеле, аптырап калмады.

- Һе, менә кызык. Комсомол һәм партия эшенә инженерлар, укытучылар, журналистлар гына жигелсен дә, врачлар кесәләрендә башка төрле билет йөртә мени? Юк, монысы инде житди дәлил түгел, Кадрия Зиннуровна. Ленин комсомолы мохтаж икән, димәк, аңа иртәгә үк врачлар да, агрономнар яки юристлар да житәкчеләр-әйдәүчеләр булып килергә тиеш. Устав һәммә кеше өчен бер үк төрле.

- Анысы шулай шулаен, Илья Кузьмич. Ләкин, кагыйдә буларак...

- Бу юнәлештә сөйләшүне туктатык әле, Кадрия Зиннуровна, - дип, Петухов аны кырт бүлдерде. - Мин шикләнмим, син берәр елдан соң үзегезнең коллективта бүлек мөдире дә, өч-дүрт ел үткәч, баш врач та була алырсың. Ләкин "комсомол - ул кадрлар кою цехы", дигән гыйбарәне дә онытып бетермә әле. Бездән туп-туры юл - партиягә, профсоюзга, КГБ-га! КГБ ул - тулаем без!..

Кадриянең көлемсерәп утыруы дәрт өстәде бугай, Петухов тагын да таләпчәнрәк тавыш белән сүзен дәвам итте:

- Аннан соң, шунысын онытмыйк, Кадрия Зиннуровна. Безнең хөкүмәт комсомол лидерларын бер дә рәнжетми ул. Без - киләчәктәге чекистлар, чекистлар, илчеләр!.. Ә менә, син инде дүрт-биш ай буена тулай торакта гомер кичерәсең. Аерым фатир алу бәхете сиңа кайчан тияр? - анысы да билгесез. Ә комитетка эшкә күчеп килсәң, бер айдан соң ук синен кулыңа яңа фатир ачкычы тоттырачакбыз, арзанлы путевкалар буенча иң шәп курортларга ял итәргә йөрү дә үз ихтыярыңда булачак. Һәм тагын бер як: комсомолда эшләп чыныккан кешеләр зур-зур житәкчеләр булып алгач та, бер-берсен онытмыйлар бит ул!..

Жиденче ел буга тулай торак бүлмәләрендә гомер сөрү, чын-

нан да, Кадриянең жанына тигән иде. Шуңадырмы, сөйләшү башланганнан соң беренче мәртәбә аның күңелендә ниндидер дәрт кабынды. Әмма ул үзенәң зифәнендә туган шик-шөбһәне әйтми кала алмады:

- Сезнең сүзләрегездә хаклык бардыр, мөгаен, Илья Кузьмич. Ләкин сез бүген - беренче секретарь, ә иртәгә инде отчет-сайлау конференциясе...

- Мәнә бит, юкка гына сине эшмәкәр димим лә мин. - Петухов кеткелди-кеткелди рәхәтләнәп көлдә. - Үгезне мөгезеннән эләктерә беләсең дә инде. Борчылуың урынсыз, Кадрия Зиннуровна. Мин монда әле бер генә ел утырам һәм, аллага шөкер, безнең жәмгыятьтә житәкче кешеләрне конференцияләр сайлап куймый, ә әнә тегендә, югарыда утырган агайлар билгели... Кхе-кхе... Татарча әйткәндә, ничек әле: "Твой канафи назначает Ханафи", да?

Петухов белән байтак сөйләшәп утырдылар, әмма Кадрия аңа өзәп кенә бертөрле дә җавап бирә алмады.

- Иртәнгә кадәр уйла, шуннан соң фикереңне әйтерсең, - дип, Петухов аны янә баскыч төбенә чаклы озата чыкты. Ләкин икенче көнне аларга очрашып, сөйләшәп тору өчен вакыт тәтемәде...

Ә Петухов үзе билгеләгән максатка барыбер иреште. Конференциядә сайланган яңа комитетның оештыру пленумы Петуховны янә беренче секретарь итеп раслады. Сәхнәгә күтәреләп котлаулар алуга ук, ул булачак бюро әгъзаларының исем-фамилияләрен санап китте. Шулар арасында үзенәң фамилиясен ишеткәч, Кадрия шомланып куйган иде. Күңеле ялгышмаган. Ул баскыч буйлап сәхнә өстенә таба атлаганда Петухов комсомоллар игътибарына яңа тәкъдимен житкерде:

- Гомәрова Кадрия Зиннуровнаны шәһәр комитетының оештыру бүлегә мәдире итеп раславыгызны сорыйм.

Кадрия исенә-акылына киләп өлгергәндә залда утыручылар беренче секретарьның тәкъдимен яклап тавыш биргән иде инде...

Пленум төгәлләнәп, залдагы кунаклар таралыша башлагач та, Петухов яңа аппарат алдында үзенәң "беренче" икәнлеген тиз сиздерде.

- Бюро әгъзалары залда кала. Барча кәгазьләрне, бөртегенә хәтле жыйнап, оештыру бүлегенә тапшыруыгызны сорыйм.

Шул чагында Кадрия өчен дә беренче мәртәбә әмер яңгырады:

- Кадрия Зиннуровна! Жыйелган документларны шәһәр комитетына алып кайтып, сейфка бикләргә кирәк. Минем "УАЗик" сезне тышта көтә.

Президиум өстәлендә яткан кәгазьләрне жыйнап урамга чыккан чакта Кадрияне өр-яңа "УАЗ" машинасы эчендә Петухов белән аның шоферы гына түгел, ә яшь бер кызны кочагына кысып утырган Казан вәкиле дә көтә иде. Кузгалып киттеләр. Машина комитет урнашкан урамны яңда калдырып, шәһәр читенә таба юл алды. Кадриянең гажәпсенәп тирә-яңны күзәтүен шәйләп алды бугай, Петухов аның колагына иеләп пышылдады:

- Конференция бик уңышлы үтте. Аны билгеләп үтмичә булмый. Гадәт шундый. Яңа бюробызың башка әгъзалары икенче бер машина белән алданрак китеп барды. "Оя" хәзер безне генә көтә. Киләчәктә кемнең нинди эшләр өчен җавап бирәчәген дә шунда бүлешәчәкбез, Катя, - диде ул аңа беренче тапкыр куша-

мат белән эндәшеп.

Петуховның "оя" дигәне шәһәр читендәге, биек коймалар белән әйләндереп алынган зур йорт булып чыкты. Киң, авыр капка аша узып, машинадан төшкәч, Петухов инде сер саклап торуны да артыксынды.

- Шәһәр башкарма комитетының "жәннәте" бу. Бик ялынып сорагач, алар бүген аны безгә бирде. Аннан - арыттырды да!..

Йортның верандасына таба барган чакта ишектән иске бишмәт, киез итек, күн бияләйләр киеп алган бер кеше килеп чыкты. Аның шәһәр комитетында икенче секретарь булып эшләүче Михоношин икәнлеген танып алгач, Кадрия аптырап калды.

- Безнең Михоношин үз эшен яхшы белә. Биш минуттан соң кайнар мунчасы да, телеңне йотарлык шашлыгы да өлгөрәп житәр, - дип Петухов аныклык керткәннән соң гына, ияген чайкап куйды. Шул мизгел эчендә зиһененнән, яшен сыман яктырып, бер уй узды: "Болар вазифаларны күптән бүлешкәннәр. Минем өлешемә ни эләгер икән?"

Беренче ишектән кәргәч, зур-зур келәмнәр, затлы җиһазлар белән бизәлгән иркен залны күрәп, Кадрия туктап калды. Монда яшь кенә ике кыз белән таныш түгел бер ир бүлмә түрәндәге киң өстәлгә савыт-саба, ашамлыklar тезү белән мәшгуль иде. Озак тукталып торырга ирек бирмәде, сыңар кулын Кадриянең иңбашына салып, Петухов аны сул яктагы икенче бер ишеккә таба алып китте. - Моңысы - "тулай торақ". Безнең урын эчтәрәк. Рәхим итеп атла, күгәрченем.

Петуховның көтмәгәндә болай назлы мөгамәләгә күчүе күңелен беркадәр тырнаса да, Кадрия үзендәге мин-минлек хисен бик тиз томалады: "Кемнең арбасына утырсаң, шуның җырын җырлайсың. Монда килеп җиткәч кенә чебен булып дулап, тәрәзә вата алмассың. Алдагы хезмәтнең исән-имин генә аксын дисәң, башлыklarның әмеренә буйсына бел, дустаным".

Алар урнашырга тиешле икенче бүлмә үзенең зурлыгы буенча "тулай торақ"тан беркадәр калышса да, мондагы җиһазлар да, келәмнәр дә кыйммәтрәк һәм зәвыклырак иде. Кадриянең үз гоме-рендә бер тапкыр да күргәне булмаган чит-ят гарнитурлар, киштәләрдә бәллүр савыт-саба, йомшак кәнәфиләр, иркен караватлар, төсле телевизор, суыткыч, мендәр, юрган...

Бүлмәгә килеп кәргәч тә, Петухов Кадриянең пальтосын һәм мех эчле итекларен салдырып алды. Әллә каян гына чыгарып, аңа затлы халат, йомшак аяк киёмнәре китереп бирде. Ишеккә юнәлгән чагында сәер сүзләр белән кисәтеп куйды:

- Менә нәрсә, Катя. Ун-унбиш минуттан соң банкет башлана-чак. Лариса монда яңа кеше түгел. Ул сиңа бу йорт эчендә билгеләнәп куелган кагыйдәләргә төгәл аңлатып бирер. Син дә шул йолаларны үтәргә һәм мине чит-ят кешеләр каршында кызартмаса тырыш инде.

"УАЗ" машинасында бергә утырып килгән яшь кыз да алар артыннан ук шушы бүлмә эченә узган иде. Кадриянең аны шәһәр комитеты бинасында очратканы булмады. Якты бүлмә уртасында берүзләре калгач кына, Кадрия аңа күзләрен тутырып карарга батырчылык итте. Төскә-кыяфәткә бик чибәр иде ул. Ләкин аңа, күп булса, унсигез-унтугыз гына яшь бит әле. Моңың ише "сабый" бу "жәннәт"кә нинди рольдә килеп эләкте икән?

- Сез дә бюро әгъзасы буласыздыр инде?

Кадриянең мондый коры, рәсми рәвештә танышырга омтылуына аптырады бугай, чибәр "сабый" әүвәл сүзсез генә текәлеп торды. Аннан соң гына чәнечкеле, төртмәле тавыш белән җавап бирде:

- Юк, синең кебек бюро әгъзасы булу өчен минем белемем җитми. Кооператив-сәүдә техникумының икенче курсында гына укыйм бит әле. Аның каравы, мин бу "жәннәт"тә биш-алты тапкыр күңел ачарга өлгердем инде. Ә бирегә килеп эләккән кешеләрнең погоннары юк, кайнар кочак эченә барып кергәч, барысы да бертигез.

Ларисаның соңгы сүzlәре үк Кадрияне утлы күмер сыман өтеп алган иде. Чибәр кыз инде өске киёмнәрен дә сала башлагач, тәмам коелып төште. Менә, Лариса күлмәген-кофтасын гына түгел, оекбашларын һәм күкрәк каплавычын да салып атты. Сүз дә юк, бу "сабый" сокландыргыч, дәртле, чибәр иде. Ике уч арасына кереп бетәрлек нечкә генә бил, өстенә "чия төше" кунган йомры, тыгыз күкрәкләр, озын, зифа ботлар, иңбашына таралып төшкән аксыл-житен чәчләр. Валлаһи, бу кызый - теләсә кайсы ирне акылыннан яздырырлык сирәк "байлык". Ләкин ни өчен ул үзен бу кадәрле иркен тотта әле?

Лариса үзен күзәтергә ирек биргән сыман әрле-бирле килеп йөрөндә дә, берәздән соң гына иңенә озын, затлы халат киеп алды. Аннары инде телен йоткан кеше шикелле басып торган Кадриягә карап сүз башлады:

- Бу йорт эчендә зур бер агай урнаштырган катгый тәртип яши. Биредә кызлар да, ир-атлар да өстәл артында бер кат халат кигән килеш кенә утыралар. Аннан соң, игътибар ит, бу йортны төнгелеккә дип бик нык кыздыралар. Һаман шушы күлмәк-кофталарың белән йөрсәң, тавык йомыркасы шикелле пешеп чыгуың бар, коллега!..

Кадрия шул минутта гына сизенеп алды: йортның эче, чыннан да, эссе иде. Ул әле һаман халатының итәк-изүләрен тиешенчә каплап бетермәгән Ларисадан күзен алмады. Тора-бара күңелендә иләсләнү, аннан инде яшерен чишмә сыман бөтенләй дә көтелмәгән тойгы бәрәп чыкты: "Нигә шушы "сабый" каршында бу кадәрле тарсынам соң әле? Ул - бөтендөнъя чибәрләре ярышынан алып кайткан Венера да, мин - кадере-кыйммәте беткән тешсез бер әбиме әллә? Аннан кай җирем ким? Кенәриләр төркеменә килеп эләккәнмен икән, ала карга сыман йөрәп булмас".

Кадрия кышкы бәкегә чумарга җыенган кеше тәвәкәллегә белән өстендәге күлмәкләрен һәм оекбашларын салып ташлады. Инде куллары күкрәкчәсенә тәймәләренә таба да сузыла башлаган иде, канга сеңгән оялчанлык үзенекен итте.

"Тулай торак" бүлмәсенә чыгып, өстәл артына иңгәч, Петухов мәҗлесне бик рәсми рәвештә башлап җибәрде:

- Без бүген олы эшне җиңеп чыктык, дуслар. Партиянең шәһәр комитеты да, комсомолның өлкә комитеты да безнең ике ел буена алып барган эшебезне югары бәяләде. Бюро әгъзаларының тулысынча диярлек элеккеге состав белән алдагы срокка сайлануы безнең сугышчан һәм бердәм коллектив булуыбызны раслый. Без бүген, менә, үзебезнең арага ике яңа иптәшне кабул иттек. Алар да партия һәм комсомол эшенә тутры булсын, безнең

комитет баскычлары аша чыныгу узып, тагын да югарырак һәм мактаулырак дәрәжәгә ирешсеннәр иде. Ленин комсомолы безнең өчен мәктәп кенә түгел, киләчәктә партия һәм Совет органнарында эшләргә юл ачачак трамплин да ул. Шуңа күрә еллар үткәч тә, үзөбезне үстергән комсомол комитетына тутры калырга, гомер буге тутаннар шикелле үзара ярдәмләшеп яшәргә ант беркетик.

- Ант итәбез, ант итәбез! - дип дәррәү кычкыра-кычкыра, һәркем бокал чыңгылдатты. Бәллүр касә һәм тәлинкәләрне тутырып торган уылдык, кыздырган ит, әфлисун, лимон белән авыз итә-итә, байтак кына шешә бушаттылар. Кадрия шәрабларны сакланыйрак авыз итәргә тырышса да, беркадәр вакыт узгач, барыбер дә, бөтен тәне буйлап рәхәт жылылык таралды. Шуңа күрә, ахры, Петухов аның биленә кул сала башлагач та, Кадрия ятсыну-чиркану хисләрен кичермәде.

Шактый гына кызмача булып алгач, кунаклар икегә бүленде. Берничә минут элек кенә иске бишмәт киеп йөргән Михоношин, Лариса шикелле үк яшь бер кызны эләктереп, пәрдә артындагы ниндидер ишек эченә кереп югалды. Кадрияләр килеп кергән чакта өстәл хәзерләп йөргән ир белән икенче кыз да аларга иярде. Бераздан шул бүлмәдән су чопырдаган, чәрелдәп кычкырган авазлар ишетелә башлады.

Кадриягә дә моңаеп утырырга ирек бирмәделәр. Әүвәл өстәлдәге шешә-касәләрне жыйнап, Казан кунагы кече якка узды. Халат итәгенә әфлисун-лимон төяп, аның артыннан Лариса кереп китте. Болын кадәр зур бүлмә уртасында икесе генә калгач, Пе-

тухов нэзакэтлелек күрсәтеп маташмады. Ул әүвәл Кадриянең иңбашына, муенына гына иреннәрен тидереп утырды да, аннары шактый кыю рәвештә аның колак очларына, яңагына, иягенә күчте.

- Ә мин сине ничә еллар көттем, Катя. Кайларда югалып йөрдең дә син, нигә минем юлларымда элегрәк очрамадың? - дигән сүзләре Кадриянең акылын сихерләде. Аның тагын-тагын назлы сүзләр ишетәсе, ләззәтле хисләр диңгезенә чумып онытыласы килә иде...

Михоношиннар төркеме кереп югалган бүлмә ягыннан чыр-чу килеп кычкырышкан авазлар ныграк ишетелә башлады. Кадрия Петухов ачып өлгергән халатының изүләрен каплап куйды. Кызның кузгалырга жыенуын чамалап, Петухов та аның күкрәгеннән йөзен калкытты. Аннары кулын Кадриянең биленә салды да, аны үзләре чишенгән бүлмә ишегенә таба чакыргандай итте.

Кече бүлмәдә Казан кунагы аларны, бизәкле жәймәләргә төренеп, киң караватта яткан көенчә каршылады. Каен яфраклары ябышкан аяклары да, чөгәндәр шикелле кызарган йөзе дә аның әле генә мунчадан чыкканлыгын әйтеп тора иде. Ул инде үзен дөньяның кендегенә тинди иде булса кирәк, ишектән кергән Петуховны күреп телгә килде:

- Әйдә, картлач, шефың белән берәр тустаганны бушат әле. өлкә комитетында сине әүлия итеп күрсәтә белүче кеше - мин бит, шуны онытма.

Казан кунагының "жеби" башлаганын сизде бугай, Петухов аның салпы ягына салам кыстырырга ашыкты:

- Синең изгелегеңне онытмыйбыз ла, шеф. Менә, үземнең күтәрченкәемне генә озатыйм да, рәхәтләнеп серләшеп утырырбыз.

Ул Кадриянең колагына иелеп пышылдады:

- Кәжәләнмәсен инде, күңелен күрим. Син хәзергә мунчага кереп кызына тор.

Кадрия искә-аңга килергә өлгергәнче, Петухов аны, күкрәгенә кочып, ике сервант арасында жылфердәгән пәрделәргә таба алып китте. Пәрдә артындагы тар ишек олы бассейнлы, иркен күн кәнафиләре булган бүтән бер бүлмәгә алып чыга икән. Бу яшерен бүлмәнең дә уңъяк стенасында тагын бер ишек күренеп тора иде. Петухов шул ишектән башын тыкты да, шаярган-көлгән тавыш белән аваз салды:

- Лариса, жаныкаем! Минем күтәрченемне дә яныңа ал! Мин соңыннанрак керәм.

Ачкан ишеген дә ябып тормыйча, Петухов бүлмәдән чыгып китте. Кадрия ачык калган ишек артында ләүкә өстенә сузылып яткан Ларисаны күреп алды. Ул инде себерке белән чабынырга да өлгергән иде бугай. Аның да беләкләренә, аякларына каен яфраклары ябышып калган, бөтен тәне - алсу, күкрәкләре исә пешкән алма сыман янып тора.

Кадрия берникадәр икеләнеп торды. Ахыр чиктә тәвәккәллек хисе жинде. "Ут эченә кергәч, артка таба борылып карамыйлар. Киреләнеп маташудан хәзер сиңа файда килмәс", - дип карар чыгарды да, өстендәге соңгы киёмнәрен салып, эчкә узды.

Ләүкә кайнар, навасы рәхәт иде. Ике-өч минут та янәшә ятарга өлгермәделәр, Лариса урыныннан күтәрелде:

- Тиреләрем салынып төшә инде. Каклаган балык кебек булганчы, бассейнга чумып чыгыйм әле, - дип сөйләнде дә, тыгыз күкрәкләрен Кадриянең күзләре өстендә уйнаклатып юкка чыкты.

Ләүкә өстендә йөзтүбән һәм чалкан әйләнгәләп, Кадрия шактый озак сикәтләнде. Әллә кайнар һава изрәтте, әллә затлы шәраб шулай канны уйнатты - Кадрия рәхәтлек һәм ләззәт диңгезенә һаман-һаман ныграк чума барды. Шуңадырмы, ишекне сак кына ачып, янына Петухов килеп керүен ул сизми дә калды...

Йөрәген-жанын кузгаткан хатирә тәэсиреннән Кадрия байтак вакыт айный алмыйча барды. Петухов оештырган шаулы "мәжлес"тән соң ничәмә-ничә еллар узган, ә ул әле бүгенгедәй һаман күз алдында...

5

Петухов Кадрияне иркен, зур кабинетларның уртасына ук килеп каршылады. Ул аны бер кулы белән иңнәреннән кочып алды да, икенчесен күрешергә дип сузды. Кадриянең дә сынатасы килмәде, аның кулын үз учына шытырдатып кысты.

Тәрәзәләр янына куелган йомшак кәнәфиләргә барып утыргач, бер-берсен күзәттеләр. Билгеле, Петухов моннан уналтыунжиде еллар элек танышкан егет түгел инде. Гәүдәсен төз тотып йөрсә дә, ул инде бие белән бер-ике бармак калынлыгы аска чүккән төсле. Түгәрәк, шактый саллы корсагы да бил каешы өстендә бүлтәеп тора. Яңаклары һәм ияге аска салынып төшкән, чигәләрендәге һәм маңгай өстендәге чәче ап-ак. Калын кара кашлар астында янучы кие-коңгырт күзләр генә нәкъ элекке шикелле үк әрсезләнеп һәм сынап ялтырыйлар.

- Соңгы арада сирәк очраша башладык, - дип тынлыкны хужа бүлде. - әллә дәүләт кешеләренә әверелдек, әллә картабыз?

- Кайсыбыз үзен ниндирәк чамада хис итәдер инде? - дип төрттерде дә, Кадрия кет-кет көлеп алды. Аңа Петухов та кушылды.

- Ә син элеккечә шаян кеше, Катя. Елларның сиңа һичнинди тәэсире юк.

- Сине дә пенсионерлар исемлегенә теркәргә иртә әле.

Тагын бер мәртәбә көлешеп куйдылар. Петухов җитди, эшлекле тонга күчте.

- Син депутатлыкка кандидат булып сайландың, инде жаның тынычлангандыр, Катя. Гәрчә, бер уйласаң, депутат булу-булмау - синең өчен хәлиткеч нәрсә түгел. Мин шушы йортта хужа булып утырган чагында сине кәнәфиеннән бернинди көч тә төшерә алмаячак. Депутатмы, түгелме, санэпидстанциядә баш врач булып утырачак кеше, барыбер, син. Мөгаен, үзең дә шулай уйлыйсыңдыр бит?

- Мин гел сиңа ышанып яшим, Илья.

- Ә менә минем үз язмышым бизмәнгә куелачак көннәр җитте, Катя. Сайлауларга хәтле нибары ике ай калды. Йоклап йөрсәм, шушы йорттан чыгып очуым да бар. Шундый хурлыктан котылу өчен миңа, иң беренче чиратта, шәһәр Советы депутаты булып сайлану шарт. Ул гына да җитми. Моңа өстәп, үзләрен шәһәр Советына тәкъдим иттергән кандидатлар арасыннан мине яклап

тавыш бирердәй кешеләрне барлап чыгарга, сайлаулар вакытында аларга ярдәм күрсәтергә һәм соңыннан инде шулардан ук ышанычлы команда да туплый белергә кирәк.

"Сине бигрәк авыр көрәш көтә икән, Илья", - дип сүз кыстырып куярга теләсә дә, Петуховның җитди кыяфәтен күреп, Кадрия бүлдермәде.

- Мин үземне унбишенче округ буенча - Татарстан Советына, егерме икенче округ буенча шәһәр Советына кандидат итеп сайлаттырырга җыенам. Синнән яшереп тормыйм, андагы сайлау комиссияләре составына инде күптән үз кешеләремне керттем. Бу яктан җаным тыныч. Ләкин ярты миллионлы шәһәрдә дошманнарым да, көндәшләрем дә аз түгел бит. Минне аеруча Логинов кандидатурасы борчый. Бу "демократик" сайлауларны да, Совет рәисе дигән яңа постларны да партия үзенең мәнфәгәте өчен генә уйлап тапты. Өлкә, шәһәр, район комитетларында утырган беренче секретарьларны ул хәзер Совет рәисе кәнәфиенә утыртырга һәм шул юл белән иминлеген саклап калырга омтылачак...

"Ашаган табагыңа нигә төкерәсең? Бу кәнәфигә сине шул ук партия китереп утыртты бит", - дип күңелендәген әйтүдән Кадрия көч-хәл белән генә тыелып калды. Петухов исә талгын тавыш белән һаман сөйли бирде.

- Логиновны да Татарстан һәм шәһәр Советларына кандидатлыкка тәкъдим итәчәкләр. Үзләренең беренче секретарьларын әүвәл депутат, аннары Совет башлыгы итеп сайлаттыру өчен, әлбәттә, шәһәр комитеты бөтен көчен куячак. Шәхсән минем өчен аның шәһәр Советы депутаты булып сайлануы куркыныч. Мәр кәнәфиенә менеп алса, сиңа да көн күрсәтмәячәк ул. Шуңа күрә безгә уяу булу кирәк. Аның кайсы округта теркәләсе әлегә билгесез. Ләкин теләсә кайсы округның комиссиясен үз кулыбызга төшерү кыен түгел. Мин аларга үз каналларым буенча үтеп керсәм, син санэпидстанция яки сәүдә аша эш йөртеп андагы берәр әгъзаны үз тозагыңа төшерә аласың. Андый кеше табылгач, аңа минем исемемнән квартирын да, җиңел автомашина яки затлы мебелен дә тәкъдим итеп була. Бу дөньяда мохтажлык кичермәгән кеше сирәк, аның Ахиллес үкчәсен генә таба белергә кирәк. Хи-хи-хи!..

Ачы итеп телефон шалтырады. Петуховны шәһәрара элемтә буенча сөйләштергә чакыралар иде. Ләкин хужа урыныннан селкенеп тә карамады. Телефон тынуга ук, ул борчулы, төшенке тавыш белән дәвам итте:

- Яраланган бүрене туганнары да сөйми. Әгәр бу бәйгедә оттырсам, миңа Чаллыда яшәүнең мәгънәсе юк. Чөнки бүген уткусуга керергә әзер булып йөргән кешеләр дә иртәгә үк миннән йөзен чөерәчәк.

- Ә мин сиңа һичбер вакытта да хыянәт итмәм, - дип Кадрия үтә назлы тавыш белән телгә килде. Тик Петуховның йөзе яктырмады.

- Бүген минем киләчәгем дә, исемем, дәрәжәм дә көрәш бизмәненә салынган. Миңа җиңелергә ярамый. Шуңа күрә көрәш ысулларын сайлауда һичнинди тарсыну-икеләнү булырга тиеш түгел. Кирәк икән, сайлаулар вакытында үземә көндәш булырдай кешене мин әүвәл сатып алу ягын караячакмын. Әгәр чигенмәсә, аны батыру, юкка чыгару өчен барча этәргечләрне эшкә җигә-

чәкмен. Жинүчене соңыннан хөкем итмиләр аны...

Көтмәгәндә, кылт итеп, Кадриянең хәтеренә дезинфекция станциясенен баш врачы Кәбиров килеп төште. Тукта, шул мокыт та бервакытны, актта гына эштән чыккан дип табылган санэпид-станция машинасын Кадрия сигез мең тәңкәгә читкә сатып жи-бәргән чакта, аңа аяк чалырга жыенган иде түгелме соң? Нигә ул үзен, РСФСР депутаты булырга тәкъдим иттереп тантана эчендә йөри әле? Ашыкмый тор, матурым! Үз-үзенә әллә кем булсаң да, власть дигән тагаракка Кадрия синнән мең мәртәбә якынак тора бүген. Синен астыңа утлы күмер салу - аның өчен уен эш кенә.

- Сиңа бер үтенечем бар икән бит, Илья, - дип, Кадрия ярсып-кабаланып сөйли башлагач, Петухов ирен читләре белән елмаеп куйды, әмма сиздермәде.

- Син Кәбировның үз-үзен РСФСР депутаты булырга тәкъдим иттергәннән беләсеңме икән?

- Әйе, буе житмәстәй гөмбәзгә үрелгән ул аферачы турында ишеттем мин, - диде дә, Петухов күңелендәге хисләрен яшерми-чә, ачылып елмайды. - Күктәге йолдызларны кулга төшерергә жыенган андый хыялылар безнең жәмгыятьтә байтак бит ул...

- Шундый хыялылар азрак булсын өчен, Кәбировның койрыгына басасы иде, Илья. Санэпидстанция һәм больницаларның иң яхшы белгечләреннән торган махсус комиссия оештырып, аның эшен тикшерергә жиберсәк, сайлаулар башланганчы ук ул үз кандидатурасын кире алмас иде микән?

- Миңа калса, аның эшчәнлеген профессиональ юнәлештә генә тикшертсәк, бик аз булыр төсле. Әйдә соң, БХСС белән финанс бүлегенә дә әмер бирик. Алар аның кәгазьләрендә чокынып карасын. Жүләр булмаса, ул үзенә аксөякләр арасына килеп кәргән кәжә тәкәсе хәленә төшкәнлеген аңлар, бәлки. Ә аңламый икән, үзенә үпкәләсен. БХСС вәкилләренен тикшерүе - үзе үк Кәбировка зур күләгә ташлый ул. Ә шикле кешеләрне Югары Советка сайлап куярга халык жүләр түгел.

Илһамланып киткән Кадрия инде кыю рәвештә сорау бирде:

- Үзенә вәкаләтле ышанычлыларың итеп, тагын кемнәрне аласың?

- Татарстан Советына үткәндә миңа өч зур коллективның башлыгы, шәһәрнекенә сайланганда синнән кала янә ике житәкче ярдәм итәр, дип ышанып йөрим. Сайлау алды агитациясе барган чакта, ул житәкчеләр үзләренен кул астындагы оешмаларны да ярдәмгә тартмый калмас әле, - диде ул ышаныч белән.

Кадриянең карусыз елмаеп утыруы тәэсир итте бугай, Петухов аңа үзенә беренче әмерен житкерде:

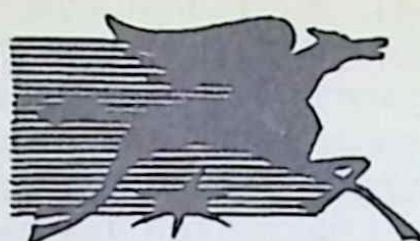
- Егерме икенче сайлау округы буенча шәһәр Советына кандидатлар тәкъдим итү жыелышы бүген кичке сәгать биштә башлангырга тиеш. Мин анда үзем катнаша алмыйм, моның сәбәпләрен аңлайсыңдыр. Шуңа күрә бүгенге жыелышка син барып, андагы халыкның ничегрәк сулыш алуын тыңлап кайтсаң, әйбәт булыр иде...

Кадриянең сүзсез генә керфек кагып куюы да житте, Петухов аны яңак очларынан үбеп алды.

- Рәхмәт, Катя.

Ишеккә таба барган чагында да Кадрия Петуховның ягымлы, назлы карашын тоеп атлый иде.

(Дәвам бар)

ЛИТВА

АДАС

ЯКУБАУСКАС

(ӘГЪДӘС ЯКУБ)

Мин Литва республикасының Алитус районына кәргән Бутримонис авылында 1964 елның 19 августында дөньяга килгәнмен. Беренче сулышымнан алып әле моннан 600 ел элек Литва кенәзлегендә төпләнгән туған татар халкым мәдәниятендә тәрбияләнгәнмен.

Тарих шулай боерган: безнең ерак бабаларыбыз Литва кичергән фәжигалы чорда Литваның Бөек кенәзе Витаутас чакыруы буенча Балтыйк буе якларына күчеп килә һәм Литва халкының мәстәкыйльлеген яклап, Тевтон ордены рыцарьләренә каршы Грюнвальд кыйралышында катнаша, анда яуланган җиңүдә өлеш кертә. Бу кыйралыштан соң Бөек кенәз Витаутас бабаларыбызга утарлар, җир-сулар бүлеп бирә һәм без менә 600 ел инде Литва гражданны булып исәпләнәбез. Литва, поляк һәм рус телләрендә җиңел сөйләшәбез һәм язабыз. Без күп нәрсә югалттык. Иң мөһиме - туған телне югалттык. Әмма без милләтебезне югалтмадык. Безнең милләтебезне бары бер нәрсә - ислам дине саклады. Литвадагы татар авылларында бүген дә мәчетләр эшли, күптән түгел Каунаста Олуг мәчет ачылды. Соңгы вакытта Литва татар мәдәният үзәге бабаларыбызга татар теле өйрәтү буенча эш җәелдерде. Литва радио-телевидениесендә даими рәвештә тапшырулар була. Аны мәдәният үзәгебезнең рәисе, күренекле журналист һәм җәмәгать эшлеклесе Минсәид Әфәнде Байрашевский алып бара.

Бабаларыбыз иманын, горейф-гадәтен саклап, мин үз туған илемә - Литвага, шул ук вакытта тарихи туған җиребез Кырымга һәм Казанга, туған татар халкыма йөрөгемдә бертигез мөхәббәт тойгылары йөрөтәм.

БЕЛ, ЖАНЫМ...

Әгәр дә тын төндә килмәсәм мин сиңа,
Бел, жаным: димәк, мин очканмын йолдызга.
Килмәсәм син диеп хәтта ки таңда мин,
Бел, жаным: димәк мин томанга чумганмын.
Килмәсәм мин сиңа зәмһәрир буранда,
Бел, жаным: гәүдәмне ак буран ураган.
Әгәр дә килмәсәм ел буге сиңа мин,
Бел, жаным: димәк, мин сагынутан сүнгәнмен.

1988.

Яратам жан шигъриятен.
Бәлки беркем белмидер:
Мин янам, бетмимен янып,
Ижәтта жан сүнмидер.

Йә, хода! Кайныйдыр каным,
Хәтта бер шигърь юлым
Милли чыкса, аваз салам:
“Мин, шигърь, синең колың!”

16.02.91.

Президентлар - дан,
Күбәләкләр шәм нурында
Коена һәм яна -
Һәркемгә үзенеке.

03.01.90.

Кыйный яңгыр агачларны,
Кыйный яңгыр болынарны,
Кыйный шәһәр, авылларны,
Кыйный кыз вә угылларны.
Кыйный Митридатны, гүя
Инандырып наз югына:
Агыза барсын сөргеннәр
Вә лагерьлар сазлыгына.

1989.

Гавам халкыннан
Сирәк очрый торган
Сыйфатлар сатып алам,
Атап әйткәндә:
Изгелек,
Юмартлык,
Миһырбанлылык,
Бер-береңә теләктәшлек,
Намуслылык -
Соңыннан - гасыр азагында
Теләгән һәммә адәмнәргә
Бушлай тарату өчен.

12.04.91.

Күрмисең мени соң?
Мин моңсумын бик тә.
Үрсәләңә жаным,
Гүя мең ел биктә.
Белмисең мени соң?
Очрашканнан бирле -
Белмәсәң, бел, дускай, -
Мин сөюдән чирле.

1988.

БЕРЕНЧЕ КҮРЕШҮ

(нәсер)

МОСТАФА ЖӘМИЛЕВКӘ

... Кырым, аһ, Кырым!...

Беренче тапкыр самолет баскычыннан төшеп, Кырым жиренә аяк басканда минем бу кан-яшкә манчылган туган туфракны үбәсем, озак вакытлар аның кайгысын, аһ-зарын, усал ниятле кешеләр китергән фажигасен белүдән мәхрүм ителеп яшәгәнлегем өчен гафу үтенәсем килде.

Кырымда минем күз биләмәмә ташланган тараф һәм бушлык чынлап та үкенечле һәм тетрәткеч иде.

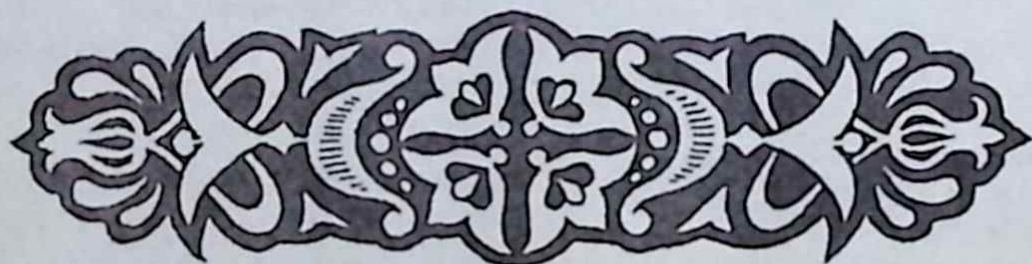
Бөек поляк шагыйре Адам Мицкевич - аның канында да татар каны аккан диләр - кайчандыр Кырым ярымутравы - төрки-татар мәдәнияте вә мәгърифәтенң бишеге белән сокланган. Ул андагы шәһәрләр, таш пулатлар, мәсҗедләр, күңел кинҗеге, барлык-байлык, жиләк-жимеш бакчалары, аеруча Бакчасарай һәм аның барлык мәмләкәтләргә мәшһүр хан сарае белән рухланган. Кемнәр генә сокланмаган аларга - бөек Пушкин үзе ни тора?

Әмма нинди хәл-әхвәльдә алар бүген?! Мондагы вәхшилекне күргәннән соң жирдә намус та, күктә Ходай Тәгалә дә юктыр дигән фикер килә. Кайчандыр олуг акыл, зирәкле, бөеклек вә дан-шөһрәт сарайлары юынтык сулар-нәжасәт түгү урыннарына әйләнгән. Кырым ханнарының каберләрендә шул ук нәжасәт, кабер ташлары урланган, ватылган. Борынгы тарихыбызның һәйкәлләре белән бары тик вәхшиләр гәнә шулай "эш итә" ала. Вәхши-баскынчы кулы гына шулай жимерә ала: чөнки бу жир һәм бу мәдәният аңа бары тик чит жир һәм чит мәдәният. Жирдә намусның барлыгын төмам оныткан вәхши адәмнәр халык кадәр халыкны туган жиреннән куа, аның данлы юлын һәм тарихын пычрата, салып таптый һәм дистәләрчә ел сөрген кичергән милләтне яңадан туган жиренә кайтармау өчен шул кадәр вәхши каршылык күрсәтә ала.

Әмма бу хәяттә һәр нәрсә үз түгәрәгенә әйләнеп кайта. Синең чал тауларың, аһ, Кырым-анам, синең зәңгәр суларың, аһ, Кара диңгез-анам, озакламый, озакламый үз балаларың - кырым татар балаларының бәрхет тавышын ишетәчәк. Күп тә үтмәс, халкың аякка басар, чишмәләр үзләренң кадимге жырын жырлар, синең элекке даның кире кайтыр вә бу турыдагы шанлы хәбәр жир шарының төрле почмакларына таралыр - халкымның сөекле уллары Гаспралы, Челебиджан, Сулькевич вә Сейдаметларның жаны вә рухы иркенләп тын алыр.

1991, июнь.

Айдар ХӘЛИМ тәржемәләре.

ТӨРКИЛӘР

ДӨНЬЯСЫ

УЯНА

Татар халкы, шиксез, бүген үзенең сәясәтендә 7 миллион милләттәшләренә генә түгел, ә СССРда яшәгән 70 миллион төрки халыкларга да таянырга тиештер. Бөек Исмагыйль Гаспралы узган гасыр азагында үзенең "Тәрҗеман" газетасын чыгарып төрки халыкларны терләштерү эшен башлап җибәргән булган; кызганычка каршы, патша Россиясендә бу хәрәкәткә "пантюркизм" мөһерен сугып, аны бик тиз буып ташладылар. Мөртәт Сталин исә, үзенә хас астыртынлык белән Пуришкевичлар эшен турыдан-туры дәвам итеп кенә калмады, бердәмлек идеяләре белән янган кырым татарларының илен туздыруга чаклы барып җитте; шуннан аңлашылса кирәк - ни кадәрле куркыныч нәрсә бу ошбу империя очен төркиләренә берләшүе!..

Шулай итеп төркиләр - СССРда яшәгән икенче зур көч, икенче зур дөнья уянырга тора. Моңың анык бер дәлиле _ төрки халыклар очен әзербайҗанда нәшер ителә башлаган "Тюрк дуньясы" журналы.

Журнал рус, әзербайҗан, төрек, немец, инглиз, француз телләрендә айга бер тапкыр, ягъни, елга уника сан белән чыгачак. Аның беренче саны дөнья күрдә: форматы белән ул безнең "Соембикә" журналын хәтерләтә, әмма аңа караганда оч тапкыр күләмлерәк. Моннан мең чакрымнар ераклыктагы Бакуда чыккан журналны укыганнан соң, шундый кызык кына бер фикергә киләсең: кайда гына яшәсәк тә _ Чаллыдамы, Алма-Атадамы, Ташкенттамы, Карадигез буендамы, Иссык-Күл тирәсендәме, дәрәҗәле союздаш республикадамы, әллә абруйсыз автономиядәме _ безне шул хәтле күп мәсьәләләр һәм чишелмәгән проблемалар берләштерә икән. Һәм аларны, ахрысы, бары тик бергә-бергә генә хәл итәргә мөмкиндер...

"Тюрк дуньясы" журналының редакция советына /аны Олжас Сөләймәнов җитәкли/ бүтән төрки халыкларның вәкилләре белән бергә татарлардан оч кеше кергән: Мәскәүдән Виль Ганиев, Казаннан Фәүзия Бәйрәмова, Чаллыдан техник фәннәр кандидаты Гаяз Малихов. Журналның баш мәкаләсе итеп тә якташыбыз Гаяз Малиховның "Төркиләр мәсьәләсе: кризистан чыгу юллары" исемле публицистик әсәре урнаштырылган. Журналның тышлыгында аның "Ни очен татарларның, әзербайҗаннарның яки үзбәкләренә хокуклары шведларның, чехларның яисә төрекләренә хокуклары кебек түгел?" дигән сүзләр бизи. Бу иҗтимагый-сәясый фикер өлкәсендә чаллыларның һаман яңадан-яңа үрләр яулавын күрсәтә торган бик күркәм күренеш.

ЧАЛЛЫ ЙОЛДЫЗЛАРЫ

Чаллы мәшһүр җырчылар, композиторлар, шагыйрьләр, атаклы спортчылар үзәгенә әйләнде. Яшьлек, дәрт һәм илһам. Таза тәндә - таза рух!

Менә тагын бер яңалык: күптән түгел яшь музыкантларның С. П. Дягилев исемендәге бөтенмәмләкәт ярышында чыгып ясап, Чаллы музыка училищесы укучысы Денис Саттаров лауреат дипломант исемен яулады.

„Бүгәмак“-92! Соңламагыз!

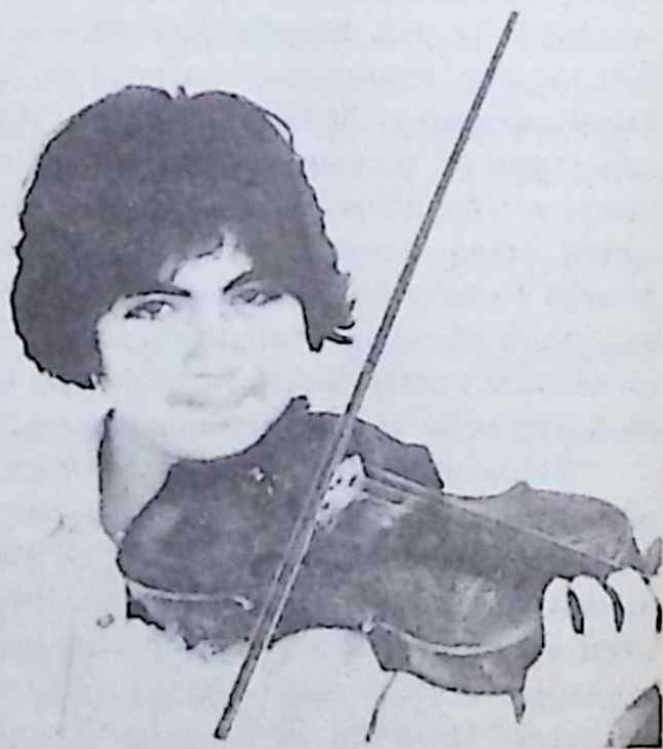
Безнең индекс:

78694 (татарча) • **78695** (русча) •

ЕЛЛЫК ХАКЫ-18 сум

Яшь музыкантлар ярышында Денисның сабакташы Жанна Тонаганян да уңышлы чыгыш ясады. Ул С. П. Дягилев исемендәге конкурс дипломанты дәрәжәсенә лаек булды.

Без яшь талантларны һәм аларның остазы Игорь Михайлович Лерманның чын күңелдән котлыйбыз һәм киләчәк иҗатларында яңа уңышлар телибез.

Китәләр дә китәләр...

Алсу, куге кызыл, яшел һәм зәңгәр төстәге автомобильләр үзләрен дөньяга бар иткән дистәләгән заводлар, гүзәл Чулман буена йөзләгән урамнарын жәеп яткан Ак шәһәр белән хушлалар да, илнең төрле төбәкләренә, аннан тыш жирнең тагын 30 лап дәүләтенә ашыгалар. Айлар буге шулай, еллар буге... Су белән дә китәләр, тимер юлдан да, "үз аяклары" белән дә...

Әле кайчан гына күкрәгенә 000 000 1 саны сугылган йөк машинасының баш конвейердан төшкәнән тын да алмыйча көтеп алган идек без; юлларына ак бәхетләр тели-тели, аңа зур өметләр баглап калган идек. Инде ул хәерле көнгә дә унбиш елдан артык вакыт узып китте. Ул арада "ялсыз- койрыксыз юртаклар" агымы ишәйде, тагын да көчәйде; кабина ишекләренә артка карый - карый томырылып чапкан Аргамак сурәте төшерелгән, алдына ялтыравыклы хәрефләр белән "КамАЗ" дип язылган ул автомобильләрнең саны хәзер миллионнан да күпкә артып китте инде.

Әйе, бу безнең кайбер шагыйрьләр "чорлар аргамагы" дип бәяләгән "КамАЗ"ларны дөньяның кайсы гына төшендә очратмыйсың да, нинди генә юлларда күрмисең хәзер... "Чорлар аргамагы". Нинди зур абруйга дөгъва кылган сүзләр! Без аның чыннан да шулай булуын теләдек. Аттан төшеп, автомобильгә ныклап утырырга җыенган илебезнең әле бер урында, әле икенчесендә гигант төзелешләр белән мавыгуы, шулай итеп индустриаль артталыктан чыгарга омтылуы, гадәти хезмәт нәтижәсендә илаһи җиңү дип кабул итүе зурдан кубып горурлану дулкынын кузгатты, күрәсең. Әле заводлар төзелгәндә, Ак шәһәр күтәрелеп, калкып килгәндә үк "мондый күләмдәге төзелешне без алып бара алмабыз, ахры," дигән дөньяның танылган автомобиль корольләре дә сиңа зур киләчәк юраганнар иде, "КамАЗ". Без куандык, чиксез шатландык. Әмма сигез мең ярымлап детальдән торган "КамАЗ"ыбыз, сиңең көндәшләрең күп һәм көчле иде. Аларга син барлык сәләтеңне, камиллегеңне күрсәтергә тели идең, "КамАЗ". Һәм күрсәттең дә... Күптән түгел булып узган Париж-Дакар ярышында меңнәрчә чакрымнарда сузылган ифрат кыен юлда чүлләр һәм сазлыklar аша уңышлы үтеп, чыдамлы булуыңны, техник яктан камилләшә баруыңны бөтен дөнья алдында расладың. Шуңа күрәдер, ком иле Согуд Гарәбстанында да, ерак Латин Америкасы илләрендә, шул исәптән Бразилиядә дә сиңе күпләп алырга телеләр.

Шунысын да әйтик: "КамАЗ" дию белән үк "Чаллы", "Чал-

лы" дип әйтүгә "КамАЗ" сүзе яңгырарга әзер тора; бу ике сүз заман тудырган синонимга - мәгънәдәш туганнарга әйләнде хәзер. Ышанып әйтәбез: Чулман арьягында мөстәкыйль жәмһүриятебезнең рәсми булмаган икенче башкаласына әверелгән шәһәрнең һәртөрле эреле-ваклы карталардан үзенә урын алуы нәкъ менә шул сезнең бердәмлеккә бәйләнгән безнең Чаллыбыз, безнең КамАЗыбыз!

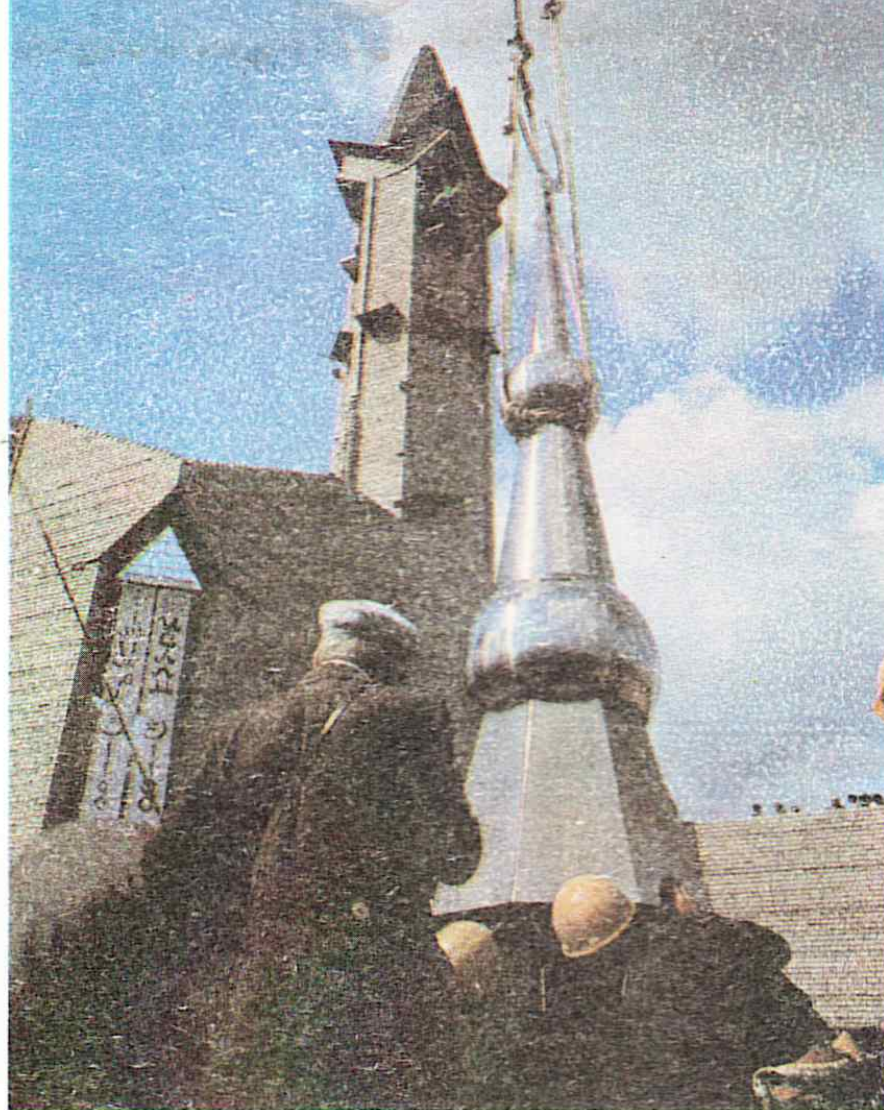
Еллар сине дә иркәләми, КамАЗ. Үткән унбиш ел эчендә син "берләшмә" булып карадың, үзгәртеп кору үзеңә сәяси һәм икътисади холкын күрсәтә башлагач, "концерн", һәм, ниһаять, "акционерлык жәмгыяте" булдың. Шәһәрне дә читләтеп үтмәде ул үзгәреш җилләре. Куштан җаннар җырлап торган "Чаллы" исемен Брежневка әйләндерделәр, аннары яраткан "Чаллы" исеме яңадан кайтарылды.

Дөрес, әле шәһәр һәм заводларга нигез салган көннәрдә дә сиңа шикләнеп караучылар: "Нигә инде ул авыртмаган башка тимер таяк?" диючеләр дә булмады түгел. Аларны да аңларга була: промышленность гигантлары яшәү мохитен - жир, һава, суны еллар буена рәхимсез рәвештә бозып - талап килмәдемәни, экологик кризис хәленә китереп җиткермәдемәни? Житмәсә, ул урынлы борчылуларга тагын яңалары өстәлде: сәяси юнәлешләр төссезләнгән, икътисади бәйләнешләр таркалган, бөтенләй өзәлгән хәзерге катлаулы көннәрдә КамАЗ үзенең көч-гайрәтен исән-имин генә саклап кала алырмы? Икътисад ыгы-зыгысында Чаллы, гомумән, Татарстан жәмһүрияте мәнфәгатьләре онытылып калмасмы? Моңа кадәр җитештерелгән миллионнан артык автомобильләр шәһәр, жәмһүрият халкын нәрсә белән куандырды? Гайрәтледәртле яшьләрен шәһәргә озатып, үзе терлекчесез, механизаторсыз калган авылларга нинди ярдәм күрсәтер? Сораулар күп, хәтта бик күп...

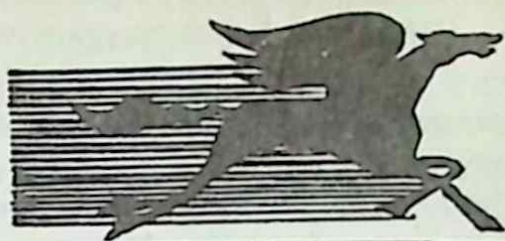
Авыр йөк автомобильләре җитештерүне үзенең төп һәм мәңгелек һөнәре иткән Чулман "Питтсбургы" - Чаллы, смена саен ике йөздән артык "Юллар юртагы" чыгарып, әнә шул сорауларга үҗәтләнеп җавап эзли, социаль-көнкүреш, рухият-мәдәни, физкультура чаралары өчен өлеш чыгарырга тырыша. Узган елда чыгарылган йөз унҗиде меңгә якын автомобиль эмблемасы булган "Аргамак" исемендә яңа журнал чыга башлау да әнә шуңа бәйле.

Конвейер туктаусыз хәрәкәттә. Автомобильләр бер-бер артлы чыга тора, китә тора. Хәерле юллар, изге йөкләр һәм имин еллар насыйп булсын аларга.

Таһир ТАҒИРОВ

КОМ

ЧҮМӘЛӘСЕНДӘГЕ

ДӨЯ

Язучы Таһир Таһиров "Җирле "Ак йорт"та жәнжал" (исеме шәртлы өле) дигән роман-эссе төгәлләде, анда "Лейтенантлар" повестендагы каһарманның бүгүгә көнә чагылыш таба. Автор озак еллар партия аппаратында эшли һәм шул үзенең яхшы таныш булган өмөр-административ системаның эшләү һәм яшәү рәвешен реаль төсләрдә сүрәтли.

Т. Таһиров (Таһир Исмәгыйль улы Ахунжанов) 1923 елда туа. Бөек Ватан сугышында катнаша, 1943 елдан КПСС әгъзасы, тарих фәннәре кандидаты; "Галия", "Зигуна", "Күке саннарын ишетәм", "Буранлы өч көн", "Лейтенантлар" исемле повестьлар һәм хикәяләр китаплары, шулай ук вакытлы матбугат тарихы буенча берничә монография һәм брошюралар авторы. 1961-63 елларда КПССның Башкортстан өлкә комитетында бүлек мөдире, 1964-67 елларда - "Кызыл Таң" газетасы мөхәррире, 1967-1987 елларда КПССның Башкортстан өлкә комитеты секретаре булып эшли, хәзер ялда.

Бу санда Т. Таһировның югарыда телгә алынган яңа әсәреннән өзекләр бирә башлыйбыз.

1

Партия өлкә комитетының идеология буенча секретаре Атласов, кабинетына бикләнеп, беренче секретарь Шатмановның КПССның XXII съезды йомгакларына багышлап үткәреләчәк Пленумда ясыйсы докладын баш та күтәрмичә язып утыра иде.

Аны ашыгыч рәвештә өскә - Хужага чакырдылар.

- Слющей, - диде Мазһар Зарипович (рәсми булмаган үзара сөйләшүләрдә ул "слушай"ны шулай "слущей" дия торган иде), терәп куелган өстәл артына утырырга ишарә ясап, - безнең пленумга Үзәк Комитеттан партия органнары бүлегә мөдире урынбасары Крюков үзенең инструкторы Пашин белән бергә килә. Син тырыш инде, доклад, соответственно, югары дәрәжәдә булсын.

- Доклад һәрвакыттагы шикелле югары дәрәжәдә булыр...

- Ә ул кешеләрне, Крюков белән Папинны, син беләсеңме соң?

- Юк, очрашырга туры килмәде...

- Монда, супственгоря, эш болайрак: Крюковның Уфада беренче тапкыр булуы, күптән түгел Украина Үзәк Комитетыннан күчерелгән. Рязаньга жиһәрелгән дуствыз Смольников урынына. Соотвественно, яхшы кеше иде. "Соотвественно" һәм "супственгоря" - Шатманов сөйләмендәге чүп сүзләр, ул аларны гасабиланып кыланганда еш кабатлый. - Республиканы, соотвественно, аның проблемаларын белә иде. Ә бусын шайтан белгәнме аның... - Мазһар Зарипович, күлмәк астына кулын тыгып, күкрәген кашып алды. - Менә нәрсә, син, соотвественно, докладны тизләт...

- Төгәлләп киләм инде...

- Беләсеңме нәрсә: кунакларны каршы алырга аэропортка син барасың. Соотвественно, син, Талмас Таймасович, Крюковны республика буйлап озатып та йөрерсең. Ул теләсә, билгеле. Товарны, супственгоря, республиканы жәеп күрсәтергә кирәк, монда кыргыйлар яшәмәгәннен күрсен. - Ул шулай "жәеп күрсәт", диде. - Юкса, мин ул хохолларны беләм...

- Тырышырмын...

- Шул-шул. Тырыш.

Шатманов көтмәгәндә сорап куйды:

- Син Украинада укыган түгел идеңме соң әле?

- Әйе, - диде гажәпләнеп Атласов. - Днепропетровскида хәрби училище бетергән идем, фронтка икенче тапкыр шуннан киттем...

- Шул турыда сөйлә аңа. Аңа, соотвественно, ошарга тырышырга кирәк!

- Ул аңа торырлык булса...

Атласов Шатмановның "килгән кунакка ошарга тырышырга" дигән таләбен жиренә житкереп үтәде: кунаклар урнаштырылган юкә урманындагы затлы йортта кичке аш вакытында ул Украина турында күп мактау сүзләре әйтте, республиканың элементләре турында сөйләде. Талмас аның Горбачевка нык охшавы турында әйткәч, Крюковның түгәрәк йөзә балкып китте: шундый ук буй, шундый ук йөз, шундый ук күз, шундый ук пеләш, шәрә башында тагын тимгеле дә була калса...

Кунаклар Башкортстанга әзер фикер белән килүләрен үзләре дә яшермәделәр: монда, аны үзе дә бик хуп күргәнлектән, Шатмановның шәхесен илаһиһлау киң жәелгән, партия тормышының ленинчыл нормалары бозыла, имеш.

- Әйтегез әле, Талмас Таймасович, - диде Крюков төче тавыш белән. - Бу эштә менә сез үз идеология аппаратыгыз белән күпкә ирештегезме? Шатмановтан жирле юлбашчы, табыну поты ясый алдыгызмы?

- Бик мөмкин, - Талмас житди генә жавап бирде. - Монда ниндидер дәрәжәдә хаклык бар, ә менә сез? Мин Үзәк Комитетны истә тотам...

Крюков кызарынды, ләкин сабырлыгын югалтмады:

- Сүз хәзер сезнең турыда бара...

- Мин сезгә менә нәрсә дим. Өлкә комитетында эшләвенә беренче елларында Шатманов, ялагайлык сүзләре ишетсә дә, игътибар итми, көлемсерәп кенә куя иде. Тора-бара гадәтләнде, үзенә карата мәкиббәнлек сүзләре булмаса, яисә, ходаем күрсәтмәсен, кем дә булса, "жылы, чын күңелдән чыккан рәхмәтләргә" ялгышып Министрлар Советына, я Югары Совет Президиумына багышласа, аның ачуы чыга башлады. Мин аңа ипле генә итеп бу турыда берничә тапкыр әйттем. Тик ул үзенә әйтелгән мактау сүзләренә ишәя баруын "өлкә партия оешмаларының монолит бердәмлеге", "жиңүчән коммунизм төзелешенә житәкче штабы - башында тугрылыклы ленинчы, Генераль секретарь иптәш Леонид Ильич Брежнев, аннан соң - Юрий Владимирович Андропов, соңыннан - Константин Устинович Черненко торган ленинчыл Үзәк

Комитет тирәсенә туплану“ дип кабул итте. Бу бөтен партиядә шулай булды, газеталар, радио, телевидение шуны тукуп тордылар. Минә һәрвакыт бер нәрсә әрнетте - “иптәш” сүзеннән соң исем, атасының исеме, фамилия аталды. рус һәм башка телләр грамматикасы “иптәш” сүзеннән соң бары тик фамилия әйтүне генә таләп итсә дә, мондый шәхесләр хакына грамматиканы саклап тормадылар. - Иптәш Леонид Ильич Брежнев! Мәзәк бит! Ә хәзер - иптәш Михаил Сергеевич Горбачев!.. Зурлыйбыз, янәсе...

- Шулай микән?..

- Нәрсә, шулай түгелмени? Сүз уңаеннан әйтим, мәдхия укуны Үзәк Комитетның үзендә дә Шатмановча кабул иттеләр. - Мазһар Зарипович сезнең бүлектә безнең беркетмәләренә үрнәк итүләрен кат-кат әйтте.

- Белмим, мин анда яңа кеше...

- Мин күптәнге... Тагын шунысы, партиянең XXVI съезды барган вакытта, 81 нең февралендә, Брежнев үзе Шатмановка Ленин ордены һәм Соцхезмәт Герое Йолдызын тапшырган иде. Ул вакытта авырлык белән укылган котлауда “иркен һәм нык үсеш алган” Башкортстан исеменә мактау сүzlәре күп иде, Шатманов исә аннан да ныграк мактанды, республика ирешкән барлык казанышлар да аның эше итеп күрсәтелде. Безнең лекторлар кызыгудан телләрен шартлаттылар: пропаганда бүлгә егетләре шәп эшләгәннәр - безне дә уздырганнар! Ни әйтсәң дә - ҮК!

- Бу булган да үткән инде...

- Үткән микән? Бүләк тапшырганда булачак Генераль секретарьлар Черненко һәм Горбачев та катнашкан иде, алар Брежневның һәр сүзен баш кагып җөпләп тордылар. Мин үзем күрдем - телевидениедән күрсәтеләр. Шуны да әйтим, ул чагында Брежнев илле яше тулу уңаеннан Горбачевка да Ленин ордены такты.

- Нәрсә, лаеклы бүләк...

- Шулайдыр да. Ләкин мин икенче нәрсә турында.

Берничә көннән соң Кремльдән бу “тарихи бүләкләү мизгелен” сүрәтләгән төсле фоторәсемнәр җибәрделәр. Шатманов миңа аларны зурайтырга һәм ишәйтергә кушты, үз кабинетында фотосүрәтләр куяр өчен махсус өстәл яساتырга әмер бирде. Яңа ритуал барлыкка килде: кунак кабул итү азагында Мазһар Зарипович Мәскәү, аеруча чит ил кунакларын шул өстәл янына алып килә торган булды.

- Нәрсәгә?

- Сүзе шул: “Бик бәхетле кеше мин - өч Генераль секретарь: Брежнев, Черненко һәм Горбачев арасында булу күпләргә тәтеми ул...”

- Мәгънәсезлек! - Крюков чәнечкесен тәлинкәгә шап итеп ташлады. - Хәзер дә шулаймы?

- Юк. Матбугатта Брежнев һәм Черненко сәләтсез җитәкчеләр, дип тәнкыйтылган башлагач, мин берничә тапкыр ул фотосүрәт белән мактануны ташларга, сүрәтне кеше күзеннән ерак куярга тәкъдим иттем.

- Ә ул?

- Карышты. Кунаклар арасында үзләрен “үзгәрдек” дип санаучылар да булыр, алар яңа Генеральныйга җиткерә калсалар, бу аңа һич тә ошамас, дип ачыктан-ачык әйтергә туры килде. Шатмановның өч Генсек арасында төшкән бу сүрәте шуннан соң гына “бытовка” га күчерелде.

- Көлкә дә, сәер дә! - Крюков башын тотты.

- Беләсезме, - дип дәвам итте Атласов, - Шатманов үзе XXVII съезд делегаты булса да, хәтта анда чыгыш ясаса да, вакытның үзгәрүен, яңача бәя бирүләр башлануын тоймый калды. Ул тормышны элек ничек булган - шулай шомга гына бара дип уйлый. Бу гажәп тә түгел, ул элекке шикелле телефоннан Генсек белән “син” дип сөйләшә, аны “Мишенька” дип атый, “Соответственно, тирән

хөрмәт ителә торган Раечкага чын күңелдән сәламнәр юллай". Мин моны бер генә ишетмәдем.

- Шулай ук мени? - Крюков ышанмыйчарак сорап куйды.

- Моның нәрсәсенә гажәпләнергә? Шатманов чакыруы бенча 82нөң жәендә Михаил Сергеевич хатыны белән Башкортстанга килде. Ул чагында Раиса Максимовнаның барлыгын да бик аз кеше генә белгәндер әле, хәзерге шикелле түгел... Без, уфалылар, аның белән танышучы беренче бәхетлеләр булдык...

- Көлкегә борырга кирәкми...

- Юк, көлмим, бу - факт.

- Шуннан?

- Берничә көнне бик күңелле һәм файдалы итеп үткәрделәр. Михаил Сергеевич вертолетта районнарда очты, бер-ике киңәшмә үткәрде. Мазһар Зарипович һәм, әлбәттә, КГБ председателе Ищенко белән бергәләп балык тотты. Горбачев сабуллашу рәвешендә кечкенә житәкчеләр төркеме белән, мәсәлән, Илештә агрономнар белән киңәшмә үткәрде. Анда Брежнев һәм үз исеменнән Шатманов адресына бик зур төбәкнең зирәк житәкчесе, дип яңадан мактау сүзләре яудырды: миндә ул очрашуның язмасы да бар...

- Миңа күрсәтегез. Башка беркемгә дә!...

- Яхшы. Иртәгә алып килермен. Боларның барысы да Шатманов аңында үз шәхесенә Башкортстанда гына түгел, бәлки ботен партиядә һәм илдә тоткан урыны турында эз калдырмый калмаган, билгеле.

- Фажига...

- Шулайдыр. Сез - идеологлар дисез...

- Кем булсын, билгеле, сез! - Крюков аскы иренен өскә чыгарды.

"Нәкъ Горбачев кебек итә", -дип уйлап куйды Талмас.

- Сезнең Украина идеологын - пропаганда бүлеге мөдирен дә беләм мин.

- Кравчукнымы?

- Әйе, Леонид Макаровичны, КПСС ҮК лекторлары сыйфатында аның белән Венгриягә барган идек. Мин аның өстеннән житәкче дә булган идем хәтта.

- Соң, ниндиерәк кеше?

- Ничек? Ерак китәчәк... - Талмас үзалдына, дәүләткә тиң Украина республикасында моннан да акыллырак кеше тапмаганның, күрәсең, дип уйлап алды. Аннары ул, "куркыныч" сөйләшүдән читләшеп, әңгәмәне шаяртуга борды: - Сез шундый сораулар бирәсез! Мондый чакта хохлушкарлар, "Алай ук буламени?!" дия торганнар иде.

- Сез Украина мовосын (тел) да беләсез?

- Укыган чакта берәз сукаларга өйрәнгән идем...

Шаяруга күчтеләр. Атласовның башында исә һаман бер уй бөтерелде: ни өчен вакыты-вакыты белән аларның котлары алынмый, икесе дә ниндидер аңлатып булмый торган уңайсызлык, жирәнү хисе генә кичерәләр? Һәм үзенә үзе җавап бирде: бу идеологияне алып баручы кешеләрне яхшы белгәннән килә, алар үзләрен халыкның рухи остазы дип санылар, күпчелеге "үзгәртеп кору" лозунглары астында бер-берсен батыра-батыра өскә, майлы калжа тирәсенә омтылучы принципсыз карьеристлар, ялагайлар...

...Атласов Крюковка ошавын ошады, тик ул пленумда чыгыш ясаганда Шатмановны, аның эш рәвешен, үзен бариннарча тотуын тәнкыйт итте, төрле киңәшмәләр стенограммаларыннан өзекләр китерде, ул киңәшмәләрдә чыгып сөйләүче ораторлар - бигрәк тә жыл-яңгыр тимәгән партия комитетлары беренче секретарьлары һәм алар хәзерләгән "гади" эшчеләр һәм колхозчылар - партия съездларында, ҮК пленумнарында яңгыраган чыгышларга охшатып әледән-әле бернәрсәне сөйләләр, дөресрәге, укыйлар иде: "өлкә комитетының

һәм шәхсән хөрмәтле Мазһар Зариповичның даими рәвештә аталарча кайгыртуы нәтижәсендә", "өлкә комитетына, аның беренче секретаре кадрлар Шатмановка чын күңелдән рәхмәтебезне белдерәбез..."

Крюковның чыгышы аяз көнне яшен суккан кебек булды. Активның күпчелеге өчен, Мазһар Зариповичны әйткән дә юк инде, аларның тамырына, абруена, горурлыгына балта чабу иде бу.

Пленумнан соң икенче көнне иртән Атласов Крюковны мотор төзү берләшмәсенә алып барды. Өлкә комитетыннан предприятиегә кадәр утыз километрдан артык. Килеп җиткәч, партком секретаре белән әңгәмә башларга торганда, Крюковны кабул итү бүлмәсенә телефонга чакырдылар.

Әйләнеп кайткач ул:

- Безгә, Талмас Таймасович, кире борылырга, өлкә комитетына кайтырга туры килә, - диде.

- Кирәк булгач, кирәк инде, - Атласов шаярып җавап бирде. - Мин кара эшче кебек, җитәкче ни теләсә - шул булыр.

- Я, Талмас Таймасович, алай ук буламенн инде?!

Алар, бер-берсенә күзенә карашып, икесе дә кинәт кенә көлештеләр.

Машинада өлкә комитетына кайтканда Крюков кисәк кенә сорап куйды:

- Талмас Таймасович, сез Савиновны беләсезме?

- Савиновнымы? - дип кайтарып сорады Таймасов. - Сергей Ивановичны белүемә йөз ел бардыр инде. Сугыштан бирле.

- Аның эше белән танышмы?

- Ишеттем. Аның исеме белән колак итен кимереп бетерделәр, обком бюросында да аның турында күп әйтелде.

- Хәзер СССР Генераль прокуроры ярдәмчәсен тыңларбыз, ул шул эш буенча минем белән очрашып сөйләшсәргә тели.

- Кызык... Мин әйбәт ярдәмче була алмам. - эш турында ишетеп кенә беләм; бәлки берәр белгән кешене чакырыргадыр. Бюро әгъзаларыннан халык контроле комитеты рәисе Петровичевны, Досоховны, партия контроле комиссиясе рәисен. Алар маташтылар...

- Юк, әйдәгез, сезнең белән бергә тыңлыйк.

- Ихтыярыгыз...

Генераль прокурор ярдәмчәсе белән сөйләшүдә Атласовтан тыш ҮК инструкторы Пашин да бар иде.

Потемкин, йончылган чырайлы, озын буйлы ир кеше, үзен атады һәм прокурорларча ачык итеп әйтеп салды:

- Башкортстанда бүгенгә 277 үтерү, 131 көчләү һәм башка бик күп зур җинаятлар ачылмый калган. Шундый җитди (мин аны хәтта борчулы дип тә әйтер идем) хәлдә прокуратураның иң яхшы көчләре айлар дәвамында Савинов эше белән мәшгуль булдылар. Алар җәелдергән эшнең күләмен генә күз алдына китергез: 190 шаһиттан соралган, 10 эксперт һәм 7 яклаучы эшкә тартылган, эш буенча 40 томнан артык материал тупланган, 42 кешедән тыш җинаят җаваплылыгына 34 кеше тартылган. Боларның һәммәсе, әйтергә дә көлке, бары тик бакча мәйданнарын төзекләндерү тәртибен берәз бозу һәм трест управляющие вакытында Савиновның дүрт мең сумнан аз гына күп дәүләт акчасын чит максатка тотуы аркасында гына килеп чыккан. Рәхсәт ителгәннән уздырып эшләгәнә, хезмәт вазифасыннан усал нияттә файдаланганы өчен аңа партия җәзасы бирергә, эштән алырга, ахыр чиктә, аны партиядән чыгарырга кирәк иде. Шуннысы бар, Савинов эшләрендә җинаят эзе юк. Шуңа да карамастан, аны ирегәннән мәхрүм ителәр. Һәм ул төрмәдә, лагерларда 7 ай да 10 көн утырды. Законсызлык бу. Өстәвенә, ул иреккә чыккач та эшкә урнаштырылмаган...

- Аны эшләргә теләми, әрәмтамак, диләр бит! - диде Атласов.

- Эйе, - Потемкин тавышын күтэрә төште, - монда шундый юрама киң таралган һәм аны көчлөп таратырга тырышалар. Ә бит аңа беркем дә эш бирми! Тыела! Уфадан чыгып китү дә тыела!

- Коточкыч...

- Шунысы сәер: жинаять эше закон бозуга өч-дүрт ел үткәч кенә ачыла, ә бит ул шул чагында ук билгеле була.

Башта аны шәһәр комитетының икенче секретаре итеп күтәрделәр, аннары пычракка батырдылар. Сугышта да катнашкан, мин сезгә әйтим...

- Башбаштаклык! - Крюков бүлмә буйлап йөрөндө.

- Нәкъ шулай! - дип раслады Потемкин һәм нәтижә ясады: - Андый эшләр, безнең фикер буенча, юкка гына эшләнми, аңа кемдер шундый язмыш әзерли.

- Кем булыр? - Крюков Потемкин алдында туктап калды.

- Тикшерәчәкбез! - Потемкин блокнотын актарды, кирәкле битен тапты һәм әйтте:

- Менә ачу китергеч законсызлыкның тагын бер факты. Савинов эше буенча икмәк продуктары идарәсе начальнигы Печенкин алдан ябып тоту ка- мерасына җибәрелә. Пенсионер. Шулай ук сугышта катнашкан. Бүләкләре дә бар. Ни өчен утыртканнар? Беркем дә ачык итеп җавап бирми. Аңардан Сави- новка каршы шикәятләр бирдерергә тырышканнар. Кемнәндер теләген үтә- гәннәр, күрәсез. Бер ай утырганнан соң Печенкинга иреккә чыгарылуы турында карар игълан ителсә дә, аны 5 көннән, Беренче Май бәйрәмнәре үткәч кенә чыгаралар. Мәсхәрәләү түгелме?! Болай итү кемгә кирәк булды?:...

- Башка сыймый...

- Болар белән кемдер бик оста җитәкчелек иткән. Савиновны бөтәртләр ты- гу кемгәдер бик кирәк булган.

- Кемгә? - Талмас белергә тырышты. - Башкала шәһәр комитетының икен- че секретарен җазалауны кем җитәкли алыр? Ул Шатмановның шәхсән дустан, аеруча өстенлекле хәлдә бит?

- Шәхсән дустан? - Крюков күзләрен кыса төште. - Ни өчен ул аны яклама- ган соң?

- Законны бозган кешене ничек якласын ди инде ул? Шәхси мөнәсәбәтне ижтимагый мөнәсәбәт белән бутарга...

Аларны Потемкин бүлдө:

- Без боларны тикшерәбез әле. Бүген иң мөһиме - намуслы кеше өстеннән гаепне төшерергә, аны эшкә урнаштырырга кирәк...

Потемкин белән сөйләшү, аның республика прокуратура һәм суд орган- нарында булган башбаштаклык хакында Крюковка биргән информациясе турында Атласов шул ук кичтә Шатмановка җиткерде, СССР Генераль прокуроры ярдәмчесе китергән саннарны язма рәвештә бирде.

Талмасның ишеткәннәргә ышанасы килмәде. Башкортстандагы халнең тотрыклы булуын шик астына алган уйларны таратырга теләп, ул Шатмановтан сорыйсы итте:

- Шул хәтле булыр микәнни соң? Чынлап та, моның белән кем дә булса кызыксыныр микәнни?

- Яла бу, соответственно! - Мазһар Зарипович ачулы мөгрәп куйды. - Ышанма да, уйлама да. Куып җибәрергә кирәк ул Потемкинны. Бүген үк Ге- нераль прокурор белән элемтәгә керәм. Ул, соответственно, минем дус бит әле...

Уфадан китәр алдыннан Крюков бюро эгъзаларын йомгаклау әңгәмәсенә җыюны сорады. Үз тәэсирләре белән уртаклашканнан соң (республика куәтле, кадрлар көчле, шуның белән бергә җитешсезлекләр дә бар) ул Савинов эшенә кагылды, кыза төшеп Шатмановка әйтте:

- Бу эшне тиз арада карагыз, закон бозуларга чик куегыз!

Мазһар Зариповичның ачуы килде, кабарынды-бүртенде:

- Бу эш күптән барлыкка килде, аны бүген генә хәл итеп булмый! - Тәкәбберләнеп, хужа өстәп куйды (исе киткән бүлек мөдире урынбасарына - ул Политбюро әгъзалары белән "Син" дип сөйләшә!) - Без Савиновны да, аны канат астына сыендыручыларны да карарбыз әле, соответственно...

Урыннарыннан сүз кушырып, аны Ищенко, Петровичев һәм Досохов якладылар. Тагын да канатланган Шатманов теш арасынан сыгып чыгарды:

- Супственгоря, Башкирия белән идарә итүне Центральный Комитет безгә тапшырды, соответственно, эшне без йөртәчәкбез!

Крюковның бу хәлгә исе китте, тыела алмыйча, кызып әйтеп ташлады:

- Житәкчелек итәргә? Каян килде ул сезгә мондый байлар гадәте? Ни теләсәк, шуны кылабыз! Шулай булып чыга түгелме?

Аерылу салкын булды. Соңыннан Шатманов җае чыккан саен әйтә торган булды:

- Син, Талмас, бу хохол Крюков белән дуслашуын дуслаштың анысы, тик ул мине бай дип атады. Соответственно, ул Башкириянең беренче номерлы дошманы...

2

Крюковның килүе һәм пленумда чыгыш ясауы эзсез генә үтмәде. Мазһар Зарипович аннан тиешле нәтиҗәне ясады: оештыру бүлеге мөдире Масленкинны зур киңәшмәләр алдыннан чыгып сөйләүчеләрнең чыгыш текстларын алдан карап чыкканда - бу даими рәвештә шулай эшләнә иде - беренче секретарьне мактаган төшләрән алып атарга кирәк дип кисәтте. "Гөнаһтан ерак булмаганың яхшы, - диде ул. - Бик хөрмәтләргә, соответственно, мактарга телләр икән, шәхсән мине түгел, әнә бөтен обкомны... Аннан шайтан да булмый, аның каравы төрле Крюковларның авызын томалыйбыз!"

Шулай да көзен профсоюз конференциясендә мәзәк хәл килеп чыкты. Конференция алдыннан әлегә күрсәтмә нигезендә партия-оештыру эшләре бүлеге профсоюз белән бергә чыгыш язмаларын карап һәм чистартып чыкты, нәтиҗәдә, ятышсыз яңгыраса да, күп кенә рәхмәт сүзләре КПСС өлкә комитеты һәм шәхсән Мазһар Зариповичтан профсоюзлар советына күчте.

Хәер, мөнбәр артына Язучылар союзы рәисе Мәсәгутъ күтәрелгәнче барысы да алдан әзерләнгәнчә барды. Ул "профсоюзлар житәкчелеге астында мәдәният эшлеклеләренең зур уңышларга ирешүләре", каләм, пумала һәм сәхнә осталарының хезмәт дәрте ташып торуы турында рухланып сөйләде. Атласов "үзенең" ораторын канәгатьләнеп, хәтта сокланып тыңлады: әнә җаена китереп әйтергә нинди сүзләр, нинди генә җай тапкан бит! Ә шулай да, Талмас ярдәмендә уртак чаралар үткәрәбез дигән булып, "кунаклар кабул итү" өчен фәлән сумма акча алудан тыш Язучылар союзының профсоюзга нинди кагылышы бар? 10-12 минут эчендә әдәбият һәм сәнгать турында нәрсә сөйләп була соң? Язучының бу оешманы искә дә алмавы турында сөйләмәсен бит инде.

Мирза Мәсәгутъ чыгышының башы Беренченең жанына май булып ятты. Тик менә ораторның уң кулының урта бармагы белән еш кына баш түбәсен кашу гадәте генә... - анда дөвалауга бирелми торган корчаңгымы, кутырмы шунда. Соңыннан аның белән кул биреп күрешүе дә күңелсез... Шатманов җирәнә башлады.

Кинәт залда тирән тынлык урнашты: оратор республика житәкчелегенең мәдәниятнең чәчәк атуы өчен даими кайгыртуы, Язучылар союзының мәһабәт бина алуы, шуның аркасында югары идеяле һәм югары эшләнешле әсәрләренең муллык мөгезеннән чәчелеп торган шикелле тууы турында

сөйләүгә күчкән икән.

Бу мәһабәт бинаны, - диде Мирза Мәсәгутъ тагын баш түбәсен кашып, - безгә тугандай якын Советлар Союзы Коммунистлар партиясенә өлкә комитеты, шәхсән язучыларның иң якын дуствы, башкорт халкының атасы һәм юл-башчысы Мазһар Зарипович бүләк итте. Хөрмәтлебез Мазһар Зарипович әдәбият һәм сәнгатьбезнең, гомумән, формасы белән милли, эчтәлегә ягыннан социалистик булган безнең бөтен культурабызның киләчәктә дә чәчәк атуы өчен даими һәм чын мәгънәсендә аталарча кайгырту күрсәтә“.

Чыннан да, моңа кадәр Язучылар союзы яңа бинага - турыдан-туры Шатманов житәкчелегендә төзекләндерелгән аерым йортка күчкән иде. Әле бинаны үзгәртеп төзү барган вакытта ук иҗат итү өчен анда бернинди дә уңайлыklar булмавын бөтенесе дә белделәр, шулай да чиксез шатланган кебек кыландылар: аларга Язучылар союзына дигән булып Хужданың үзенә балачагы үткән, күңеленә иң якын булган туган йортын торгызуы, вакытлар үтү белән анда аның исемен мәңгеләштергән мәрмәр такта куелачагы да билгеле иде, тик дәмәделәр. Андый такталар - Шатмановның мавыккан нәрсәсе. Аның таләбе буенча Атласов аппараты республикада кайчандыр, аеруча сугыш елларында төрле союз һәм Россия ведомстволары урнашкан, “даһи шәхесләр” булган биналарны бер-бер артлы билгели; әйтерсәң лә, шуның белән ул дәмшәтле елларда иң “күренекле шәхесләр”, шул исәптән Шатманов үзе дә тирән тылда булган дип күрсәтергә тели...

Мәсәгутъ көчле алкышлар астында мөнбәрдән төште. Ул чыгыш ясаган арада Атласов ягына ачулы очкыннар ташлаган Шатманов, тәнәфесне дә көтмичә, президиумдагы урыныннан сикереп торды да атлыгып сәхнәдән төште һәм залдагы арткы бүлмәләр ишегеннән чыгып югалды. Күңелсез хал чыгуын сизеп, Атласов аның артыннан ашыкты. Аларны күреп, тар коридорда штатскийдан киенгән ике КГБ офицеры катып калды; йөзләрендәге яшертен елмаюларына караганда, аларның эшсезлектән мәзәк сөйләп юануларын күрергә булыр иде. (Гадәт буенча Шатманов кайда гына булса да, аны КГБ хезмәткәрләре озатып һәм саклап йөри - УК әгъзасы! Аларның күбесе ул “хезмәттә” зур дәрәжәләргә ирештеләр, хәрби орденнар алдылар. Дәрәжә һәм бүләкләр генә дә түгел - әле генә мунчада Мәскәү кунагын “жилегенә үткәзеп” парландырганда дәүләт куркынычсызлыгы полковнигы Булаковның йөрәге ярылып үлдә, ул Мазһар Зариповичның кушуы буенча пошый һәм боланнарга ау салу, балык тоту һәм “интәшләрчә” төшкә һәм кичкә ашлар - жыеп кына әйткәндә - күңел ачу чаралары оештырырга бик оста иде. Кем әйтмешли, хәрби постында һәлак булды; чекист йөрәге түзмәде; аны зур хөрмәт күрсәтеп жирләделәр; оркестр, автоматлардан салют бирү, некрологлар... “Соответственно, ләск булды”, - дип йомгак ясады үзенчә Шатманов).

Сулда, президиум ял итә торган иркен бүлмәдә, илле яшьләр тирәсендәге хатын житәкчелегендә ике яшь официант (Мазһар Зарипович чибәр хатын-кызлар хезмәт күрсәткәнне ярата) озын киң өстәлдә төшкә аш әзерлиләр иде. Хужа, аларга игътибар итмичә, бүлмә түрендәге кабинетка керде. Аның артыннан килгән Атласов ипләп кенә ишекне ачты. Мазһар Зарипович почмактагы телефон өстәленә килде, калтыранган куллары белән аларны тотып карады, аннары язу өстәле артына утырырга итте, кинәт кенә торды, кулларын чалбар кесәләренә тыгып, ачу белән Талмас Таймасовичка текәлеп карады. Анысы куырылып төште, булачак иң начар нәрсәгә хәзерләнде, шефның гасабилануыннан, карашыннан яхшы нәрсә көтмәвен аңлады.

- Сии, анаңны шулай иткән нәрсә! - Шатманов селәгәйләрен чәчә-чәчә сызгырып ысылдады. - Минне хурлыкка калдырырга уйладыңмы?!

- Нәрсә булды, Мазһар Зарипович? - Атласов мыгырданды, ни эшләргә белмәде. Авызы кинәт корып калды, башы шаулый башлады.

Шатмановның кырылган зәңгәр йөзөндә төерләр йөрергә тотынды. Кинәт ул нечкә тавыш белән кычкырды:

- Синең ком чүмәләсендәгә дөяң нәрсә лыгырдады анда?

Талмас Таймасович шунда ук сүзнең кем турында баруын аңлап алды. "Ком чүмәләсендәгә дөя" - каплаган да куйган: биек, авыр гәүдәле Мирза Мәсәгут нәрсәсе беләндер чыннан да дөяне хәтерләтә, төркемдә ул жәяүлеләр арасындагы жайдак шикелле аерылып тора иде. Мондый көтелмәгән образ-сүрәт бары тик Мазһар Зарипович башында гына туа ала - вакытында Урта Азиядә торба салуда эшләгән, дөясен дә, чүлен дә күргән.

Фикер тулларга чамалап, Атласов калтыравыклы тавыш белән сорады:

- Кем... лыгырдады?

Шатманов өстәл артына утырды, чәчелеп яткан төсле каләмнәрне бер төшкә жыйды, яңадан ачу белән таратып жибәрде. Каләмнәр өстәлгә һәм идәнгә чәчелде.

- Синең макталган язучы кисәген! Әрәмтамак! Нәрсә ди бит ул жүләр: "шәхсән Мазһар Зарипович", "Мазһар Зариповичка рәхмәт?!" Син нәрсә, дустаның Крюковның нәрсәгә бәйләнгәнән оныттыңмени, анаңны жөн өшкөргере!

- Йә, Мазһар Зарипович, минем монда ни катнашым бар? - Атласов үзен кулга алды. - Чыгыш текстлары белән миңа шөгылләнәргә кушмадыгыз ич. Аннары, Язучылар союзы рәисе чыгышын карау ярап житәр микән? Акыллы кеше...

- Мәсәргән шалкан ул, нинди акыллы кеше булсын! - дип бүлдә Шатмановның нечкә тавышы. - Ул юан к...тле ахмак! - синең кадр, соответственно, аның өчен син жавап бирәсең! Сөз идеологларның барысы да фәхишә, сөздән күз алырга ярамый, бичара мудакар! Пуфылдыкар! - Ул сикереп торды, кабинет буйлап алга-артка йөрөндә, югалып калган Атласов алдына килеп туктады. - Менә нәрсә, тәнәфестә син ул дурагыңның, соответственно, кирәген бир!

- Ул, минеке булган шикелле үк, сөзнеке дә... - Талмас Таймасович кыюлана төште.

- Бүлдермә! - дип кычкырды Шатманов. - Ул, барыннан да элек, сөзнеке! Бу урында син тотасың аны. Югары Совет рәисе итеп син тыкмадыңмени? Каян казып чыгардың, соответственно... Анагызны фәлән итәем!..

3

Бу юлы Мазһар Зарипович хаклы иде.

50нче елларда, "врачлар эше" барып чыкмагач, элеккеге СССР Дәүләт иминлегә министры Семен Игнатьев Башкортстанга өлкә комитетының беренче секретаре итеп жибәрелгән иде. Ул вакытта жирле Югары Совет рәисе итеп өлкә комитетының икенче секретаре Нурмиев билгеләнде. 57нче елда Игнатьев Татарстанга жибәрелгәч, аның урынын Нурмиев алды. Ул үз чиратында Югары Совет рәислеген күктәгә йолдызы яктыра барган Композиторлар союзы житәкчесенә тапшырды. Шуннан бирле ул урынга мәдәният һәм фән кешеләрен күрсәтү гадәткә керде. Вазифа өлкә комитетының идеология секретарена карый торган номенклатурага әйләнде. Һәрхәлдә, Атласов вакытында ике дистәләп ел буена шулай булды, бу хәл аның горурлыгын арттырмый калмады, әлбәттә...

Югары Совет рәисе вазифасы - пәрдә генә; ул жәмәгать башлангычы тәртибөндә эшли, бернинди гамәли эшләрдә катнашмый (Шатманов хәтта "хисап бирелми торган фонд"ка жибәрелә торган түгәрәк сумманы да үз кулына төшерде һәм бернинди хисап бирмичә аны үзе теләгәнчә тотта); ул - автономияле республикада югары хакимиятне формаль рәвештә чагылдырган курчак. Аның вазифасына-өлкә комитеты чакырган очракта - "дәүләт дәрәжәсендәгә"

кабул итүләрдә һәм банкетларда катнашу, иң мөһиме - Югары Совет Президиумы аппараты эзерләгән тәртиптә елына ике тапкыр сессия утырышларын алып бару, аларны ачу һәм ябу, көн тәртибен белдерү, докладчыларга һәм чыгып сөйләүчеләргә сүз бирү, тәнәфесләр игълан итү һәм башкалар керә. Моны алдан эзерләнгән сценарий буенча һәм бер сүзне дә үзгәртмичә алып барырга кирәк. Анда барысы да күрсәтелгән. "Кем хуплый? Кем каршы? Юк. Кем битараф? Таких нет? Единогласно!" Сессияләрдә бердәм кабул ителми торган карарлар булмый - андыйлар көн тәртибенә гомумән кертелми.

Депутатлар һәм сессиядә катнашучылар моны яхшы беләләр. Текстны укыганда рәис туктап калмас микән, дип кызыксынып күзәтәләр. Музыкант, рус телен юнәлп белмәгән кеше, еш кына текстларны бутый, фамилияләрен бозып әйтә (Титовны ул Тйтов, Шишовны - Шйшов, ди), ведомстволар исемен атаганда ялгыша (министерство топливной промышленности - министерство топлиной промышленности), шунда ук үзеннән үзе көлә, залда да шаркылдап көлә башлыйлар. Сессия ун минутка туктый - яшьләрен сөртә. Нурмиев композиторны бик ярата иде, шуңа күрә аның кимчелекләрен дә гафу итеп килде. Сессияләр республика күләмендәге күңел ачу чарасына әйләнде.

Шатманов Беренче секретарь булып алгач, үзе әйткәнчә, музыкантның маймыллануына чик куярга, парламентны бу шамакайдан арындырырга булды һәм Атласовка әлегә урынга башка кешене сайлап алырга кушты.

Югары Советка чираттагы сайлауда Талмас Таймасович фән эшлеклеләреннән сабан бодае буенча белгеч, профессорны депутат итеп үткәргүгә иреште, ул аның белән газета редакторы булган вакытта танышкан һәм мәкаләләрен бастырган иде. Ул аны композитор урынына тәкъдим итте - әйбәт кеше, мөгтәбәр вазифа рәхәтлекләреннән файдалансын. Шатманов кандидатураны ошатты, обком бюросы утырышында күз буяу өчен генә тикшергәндә бюро әгъзалары Хужаның аңа мөнәсәбәтен күреп, профессорга күп мактау сүzlәре әйттеләр, - кирәк булганда алар, Беренченең үзе белән рәттән бару өчен кадрларның бик күп уңай якларын таба беләләр иде, үзгәндә андый шәп сыйфатларның булуы турында кеше үзе белмәгәндер дә әле...

Ә профессор "ышанычны акламады": дәүләт актларына хәйләсез җитдилек белән караган кеше беренче ике-өч сессиядән соң ук үзен уңайсыз тоя башлады. Бер сүз кыстырырга интегеп, сценарийга карап утыра торгач, үзенчә эшләүдән мәхрүм ителгән һәм хокуксыз калдырылган бу кеше утырышлар барганда йоклаштыра башлады. Депутатларның күпчелеге партком секретарьлары, башкарма комитет рәисләре, министрлар, өлкә комитетының, Югары Совет Президиумының һәм Министрлар Советының җаваплы хезмәткәрләре, ягъни парламент һәм ул кабул иткән карарларның дәрәжәсен яхшы белгән кешеләр. Аларга шул гына кирәк иде: күңелсез-сүлпән барган утырышларда күңел күтәрү өчен сылтау туды, яңадан көлү тавышлары яңгырый башлады, шаярту, күңел ачулар ешайды. Төртешәләр: кара, тагын йоклай!

Югары Советтагы депутатлык үзе дә оятсыз демократия уены булды. Сайлаучылар җыелышларда тәкъдим иткәнчә кандидатуралар өлкә комитетында, аның партөешмалар бүлегендә КГБ белән бергә "ныклап өйрәнелә", булачак халык вәкилләре исемлегә УК ның партөешмалар бүлегендә берничә тапкыр карала, үзгәреш кертелә, таләпләрдән чыгып, өстәлә, ирләр һәм хатын-кызларның, эшчеләр, колхозчылар, интеллигенция вәкилләренен, партияле һәм партиясезләрнен, руслар, башкортлар, татарларның һәм башка халыкларның фәлән-фәлән процент булуы тәэмин ителә... Шатманов депутатлыкка кандидатлар сайлау юлын тагын да "камилләштерде": ул, эш сәләтләрен белергә дигән булып, министрлар, партком секретарьлары, башкарма комитет рәисләре белән очрашып, күзгә күз сөйләшә торган булды, кеше теленә күчергәндә, бу

аның үзенә бирелгән булуын-булмавын һәм... өстәмә түләү бирергә яравын-ярамавын тикшерүе иде. Әйе! Әйе! "Халык вәкиленә" үз вазифаларын үтәү өчен тотырға ай саен йөз сум акча түләнә (РСФСР һәм СССР Югары Советларында аннан да күбрәк). Нинди чыгым турында сүз булырға мөмкин соң: транспорт, язу-сызу әйберләре бушлай, телефон сөйләшүләре, командировка акчалары түләнә. Шулай итеп "депутат" йөз сумы эш хакына әверелә. "Нурлы карап" һәм пинжәк якасындагы дәүләт флагы төшкән билгә йөрткән өчен садака иде бу. Әле 50нче елларда ук бер район комитеты беренче секретареның өлкә комитетына беркатлылык күрсәтеп: "Югары Совет депутаты булмавымны исәпкә алып, миңа материал ярдәм күрсәтүегезне сорыйм", - дип гариза язуы юкка гына түгел иде. Көлештеләр... ярдәм ителәр!..

70нче еллар урталарында Башкортстанның яңа Конституциясе эшләнгәндә РСФСР Югары Советы Президиумынан аның әзер текст килеп төште. Шатманов шунда ук Югары Совет депутатлары санын арттыруны сорап ҮКка Атласовны командировкага жиберде. Мәсьәләне партия эшләрен оештыру бүлегә мөдиренең урынбасары хәл итә иде.

- Бездә 70тән артык партком бар, башкарма комитетлар аннан да күбрәк, министрлыктар һәм ведомстволар да житәрлек, - диде Талмас өлкә комитеты үтенечен нигезләп. - Юк дигәндә, аларның күбесен депутат итсә, мораль һәм материал яктан булышасы иде дә бит, "гади"ләргә урын аз кала. Тигезлек булдыру өчен без депутатлар санын тагын 50 гә арттыруны сорыйбыз.

- Сөз нәрсә, акылыгыздан яздыгызмы әллә? - Мөдир урынбасарының коты алынды. - Бу күпме өстәмә чыгым таләп итә, шуны беләсезме? Ни белән нигезлисез?

Атласов мондый сорауны көткән иде, оятсызланып әйтте:

- Бернинди нигез булмаганга нигезләнәп!

- Аңлатыгыз!

- Аңлатам. Мин менә Башкортстан Югары Советы - Башкортстан Автономияле республикасы депутаты: 15 меңләп кеше вәкиле булам. Якутиядә, мәсәлән, шундый ук Совет депутатына 2 мең кеше туры килә. Димәк, безнең сайлаучы якут сайлаучысына караганда сәясә яктан 7 тапкыр күбрәк кимсетелә? Шулаймы?

- Ну-ну, - диде мөдир урынбасары, канәгатьсезләнәп.

- Яисә, - дип дәвам итте Атласов, - РСФСР ны алыгыз. Аның Югары Советы депутатына 150 мең сайлаучы туры килә, ә Грузиядә - тигез хокуклы союз республикасында - 8 мең. Рус мужигы ничә тапкыр кимсетелә? Хәзергә бу турыда дәмиләр әле, чөнки Югары Совет - ноль, күз булу. Вакыт житеп, алар үз функцияләрен чынлап үтә башласалар, нишләргә?

- Син нәрсә сөйләсәң? - дип кычкырды мөдир урынбасары Талмаска, акылдан язган кешегә караган шикелле итеп. - Ни сөйләгәнеңне аңлайсыңмы?!

- Аңлайм, - диде Атласов тыйнак кына. - Безнең идеология дошманнары ахмактар алар - кеше хокукы турында лыгырдылар, ә бездә милли яктан гражданның сәясә хокуклары кысылуы турында белмиләр, йә аңламыйлар.

- Бик тирәнгә кермә, - дип куркытып киңәш итте мөдир урынбасары. - Барлык автономияле республикалар өчен дә вәкиллек нормасын бер итеп куйсак, ягъни сездәгә шикелле итсәк, шул ук Якутиядә сессия үткәрергә кеше дә булмас. Кабинетта үткәрсәң генә инде - депутатлар саны бик аз булыр бит!.

"ҮКның бу төп бүлегендә хезмәткәрләр нинди сак һәм томана! - дип уйлады Талмас. - Берәр идеология буенча секретарь мине болай бугаздан алса, мин аның урынында шулай җавап бирер идемме?! Моннан тыш аларның барысы да куркак. Шунысы үкендерә: обкомның беренче секретарьлары итеп шулар жибереләләр, ҮК әгъзалары булалар. Бәлки, алар шуңа күрә куркалардыр

да?.."

- Менә принцип, ичмаса! - Атласов ирексездән көлеп жибәрде. - Димәк, эш сессияләргә тантаналы итеп үткәргә генә кайтып кала? Дәрәжәләрәк булсын дипме? Европаның мәһабәт йортларындагы шикелле тел-теш тидермәслек булсын өченме? Көләрсен дә, еларсын да... житди килгәндә: яңа СССР Конституциясе ничә ел хәзерләнде, союз һәм автономияле республикаларның төп законнары белән күпме чиләнәбез, ә хокукий нигезләр, парламентлар барлыкка килү принциплары исә һаман эшләнмәгән! Фәннәр Академиясе, юридик институтлар, бик күп кафедралар, хәтта махсус хокук институты да бар, ләбаса! Мин аның директорын бер тапкыр гына тыңламадым - бар ул андый атныкына охшаган йөзле "зирәк" кеше, аңгынан тотып селексәң, бер акыллы сүз дә чыкмас! Кудрявцевны әйтәм! Йөри, башлыкларга ярарга тырыша, без юләрләргә өйрәтә, ә вәкиллек нормасы ничек түшәминән алынган, - шулай калган. Мин сездән шуны сорыйм: шулкадәрле хокукчы-эшлексезлекләр армасы шулай бер теоретик нәтижәгә килә алмады мени соң? Юк икән, ни дип тотасыз аларны, тәмле тукландырасыз?

Мөдир урынбасары кабат бәхәсләшеп тормыйча гына әйтте:

- Базарны бетер, әйткән яртыңны ал да, алла хакы өчен ычкын, юкса, ниләр генә сөйләшмәссең синең белән...

Атласов аңламады:

- Нинди яртыңы?

- Теләсә кайсын. Тагын 25 депутат өстәп бирәм.

- Рәхмәт. Тик миңа 50 не алып кайтырга кушылган иде.

Озак бәхәсләрдән соң Атласов өстәмә 30 депутатлык мандаты суырып алды. 1978 елда кабул ителгән Башкортстан Конституциясендә 93 нче статья барлыкка килде: "Югары Совет... халык саны тигез булган округлардан сайланган 280 депутаттан тора". Депутатларга "эш хакы" чыгымы гына да елына 36 мең сумга артты, бер чакырылышка чыгым 1 миллион 680 мең сумга житте. Нәрсәгә, ни өчен - моны сайлаучылар да, налог түләүчеләр дә, беркем дә белми. Хәер, болары вак нәрсә инде...

... Профессорны да эшеннән алырга туры килде. Каты гына ачулангач, Шатманов Атласовка "үз" кадрлары арасынан яңа кандидатура табарга кушты: "шундыйны тап ки, чтобы ул, эт малае, соответственно, эшенә ябышып торсын, йокламасын, ышанычны акласын!"

Яраткан кешесе Мирза Мәсәгутъ Талмас Таймасовичка нәкъ менә шундый "эт малае" булып тоелды. Күрер күзгә - мәһабәт кыяфәтле, тавышы - яңгыравыклы, төрле төсмерле, утыртылган (артист затыннан!), үзе - атлыгып тора, хөрмәтләүне, тостлар тотарга ярата, житмәсә, берничә пьеса авторы буларак танылып та өлгерде. Салават премиясен дә эләкерттеләр. Талмас бу турыдагы фикерен Югары Совет Президиумы рәисе Гайзуллин белән уртаклашты. Мирза белән аңа эшләргә туры килчәк. "Яратмыйм мин аны, намуслы булуына ышанмыйм, - диде тегесе. - Тәкъдим итә калсаң, каршы килмәм..."

Барлык матур сүзләргә җыеп, Талмас аннан да әйбәт кандидатура юк, дип Шатмановны күндерде. "Яхшы, - диде ул Атласовка "күргәзмә" ясаганнан соң, - синең тәкъдиреңне тагын бер тапкыр кабул итәм. Бусы да сессияләрдә синең бетле композиторың шикелле, соответственно, комедия оештырса, яисә теге арты юан профессор кебек йокласа, сиңа ышанычым бөтенләй бетәчәк!" Талмас бу хәлләрдән соң башка яңа хата өчен чынлап та гафу ителмәвен аңлый иде, шуңа күрә Мирза белән житди тәрбия эше алып барды.

Куркулары юкка булган икән: Югары Советның яңа рәисе тырыштырыша "ышанычны аклады", сценарий текстларын бозуга юл куймады, йокымсырамады. Бу пәһлванның сессияләргә алып баруын караганда мондый тантаналарга рәислек итү аның һөнәре икән, дияргә була иде...

Һәм менә Мәсәгутынең бүгенге хатасы...

- Ул мерзавецны артына тибеп куарга! - Шатманов яңадан кыза башлады. - Союз рәислегенән дә, соответственно, хәзер үк куып чыгар! Нинди хрен житәкче була ди аннан!

Атласов Мәсәгуть өчен үтенә башлады:

- Мазһар Зарипович, ул аны юри эшләмәде бит... Хаталанды, билгеле, - кем белән генә булмый соң ул? Ул безнеке, партия кешесе, союзда эшне аның аша алып барабыз. Язучылар съездына хәтле күп калмады, эшләп торсын инде. Аннары, кызганыч та...

Чыннан да, Мәсәгуть Талмаска кызганыч тоелды - сәламәтлеге торган саен начарлана барды - үзен "дәүләт эшлеклесе" дип һаваланып һәм ачылган мөмкинлекләрдән файдаланып, чамасын онытып эчте, авырулары да ишәйде, гаиләсендә күңелсезлекләр башланды...

Әйе, Атласов Мәсәгутыне кешеләрчә чын күңелдән кызганды - философ юкка гына: без үзез күп нәрсә белән бурычлы булган кешеләрне түгел, бәлки, үзез яхшылык кылганнарны, алар өчен җан көчез түккәннәрне кадерлибез, димәгән бит.

Шатманов өстәл кырына килеп утырды, кулларын күкрәгенә кушырды һәм сүzlәрен теш арасынан сыгып:

- Кызганыч, имеш, анаңны... фәлән! - Бераз тынычланып алгач, дәвам итте. - Кара аны, ул сиңа күрсәтер әле! Куштырнак эчендәге андый дуслардан теләсә нәрсә көтәргә була. Соответственно, бук ул, мин аны үтәли күрәм. Ярар, шайтан белерме сезне!.. Ә хәзер менә нәрсә: әнә сиңа телефон, - ул почмактагы өстәлдә торган ВЧ аппаратына күрсәтте, - тиз генә, соответственно, дустан, Крюковка, йә булмаса инструктор-куратор Прямовка шалтырат - анысы да шәп шомә коңгыз инде аның - һәм әйт, бездә профсоюз конференциясендә сәер хәл килеп чыкты, диген. Мазһар Зарипович юләр ялагайга каты кисәтү ясады, диген. Хәзер үк шалтырат, аннары миңа әйтерсең. Анладыңмы? Соответственно, иптәш Шатманов ком чүмәләсендәгә дөянең чыгышынан канәгать түгел, һәм аны партиячә принципиаль гаепли, диген.

- Яхшы.

Мазһар Зарипович китәргә җыенды, әмма ишек төбөндә туктап калды:

- Тагын шул: ул күсәкнең чыгышында миңа карата лыгырдаган жирен конференция беркетмәсенә кертмәсеннәр, күзәт. Стенограмманы үзең карап чыгарсың. Башың белән җавап бирәсең!..

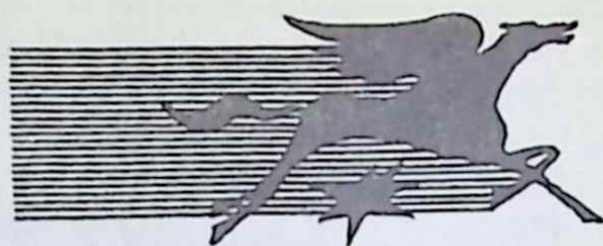

ЖУРНАЛ ЧЫКМАГАН - Ә ХАТЛАР КИЛӘ...

Башкортстанда "Аргамак"ның үз хөбөрчөсен булдырырга теләмисезме? Әгәр шундый теләгегез булса, сезнең белән хезмәттәшлек итүгә үзем ризалык бирер идем. Хөбәрегезне көтәм.

Замир Низаметдинов
Башкортстан ССР.
Туймазы шәһәре.

Һәр шагыйрьдән бер шигыр

Чулман-Идел, Ык, Агыйдел буйлары, Сарман, Әлмәт якларында искиткеч дәрәжәдә шагыйранә халык яшәгәнлегә борынгыдан билгеле. Шушы төбәк тарихында беренче журналның беренче санын әзерләгәндә “Һәр шагыйрьдән-бер шигыр” дөгъвәасеннән чыккан мөхәрририятөбез, яшермибөз, шактый аптырашта калды: шигъриятөбез бөз көткәннән киңрәк, шагыйрьләрөбез бөз уйлаганнан күбрәк булып чыкты. Үз арабызда яшәп ижәт иткән шагыйрьләр әсәрләреннән генә торырга тиеш диг фараз ителгән шигъри гөләндәмебөз тора-бара чикләрен тагын да киңәйтте: вакытсыз китеп, милләтөбезне һәм әдәбиятыбызны ятим иткән мәшһүр шагыйрәбөз Сәҗидә Сөләйманованы, шул ук Әлмәт төзелешләреннән күтәрелгән ташчы егетөбез Рәшит Әхмәтҗановны, гомере бөе татарча язып, үз телендә әле булса бер китап чыгарырга гәҗиз Уфа шагыйре Фәрит Гәбдерәхимне, Чиләбедән Сәалисә Гәрәевабызны, Казанда яшәп, ижәт иткән күренекле якташ әдипләрөбезне ничек итеп читтә калдырырга мөмкин?!

Бу хәл безне куандырды гына - булмаса нихәл итәр идең? Әгәр тупланган әсәрләргә тулаем биргән очракта журналыбызның шигъри китабына әйләнәчөгә көн кебек ачык иде: шуңа күрә бөз аларны мөмкин кадәр сайлап алдык; исемнәр һәм шигъри ишарәләр мөмкин кадәр тулырак булсын өчен кайбер әсәрләргә, әчтәлектә зыян китермичә, кыскарту мәҗбүрияте килеп туды. Мөхтәрәм авторларыбыз һич кенә дә үпкәләмәс, диг ышанабыз. Беренче саннан читтә калганнар, шәт, икенче санның уртасында булырлар.

Милли матбугатыбыз тарихында беренче тапкыр тәҗрибә кылынган мондый җирле һәм сайланма гөләндәм-антология укучыларыбыз күңеленә хуш килер һәм кайчакта ишетелеп куйган “Безнең халык шигъри яратмый, ул аны укымый” дигән гыйбарәләргә гәделсез икәнлеген раслау юлында беренче җитди адым булыр диг уйлыбыз. Ярата халкыбыз шигъригә. Укый, ничек кенә дә укый әле. Әмма сайлап укый тирән әчтәлектәсән һәм хисләсән укый. Аннан матбугат киң даирә укучыда югары зәвык та тәрбияләргә тиеш бит әле. Без менә нәкъ шуңа чакырылганбыз.

Мөхәрририят.

Сәҗидә СӨЛӘЙМАНОВА

БӘХЕТ

*Мин Зөһрәсә җырның, ә син Таһир.
Бәет кайда өзәлсә дә, бәхил.
Сихерләндем күзләреңә багып,
Юк та инде шуннан олы бәхет.*

Ә ул күзләр җир һәм күк йөзәндә,

Карый елга-күлләр көзгесеннән.
Йолдыз яна төннәр гөмбәзендә,
Күзләреңдә утлар сүнмәсенгә.
Өзелмәсен, тукталмасын вакыт -
Гашыйклыгым шул ук, жырым шаһит:
Янам-көям, жирне-күкне багып.
Шуннан артык юк та инде бәхет.

Мөдәррис ӘГЪЛӘМОВ

ТАТАРСТАНЫМ

Шагыйрь дустым, сәяхәттән кайткач,
Әйткән иде, Татарстаным,
Картадагы синең сүрәтеңнең
Чабып барган атка охшавын.

Синең белән ул - без мәртәбәле.
Синең белән ул - без канатлы.
Балаларым атларыннан егылып
Ничә тапкыр борын канатты...

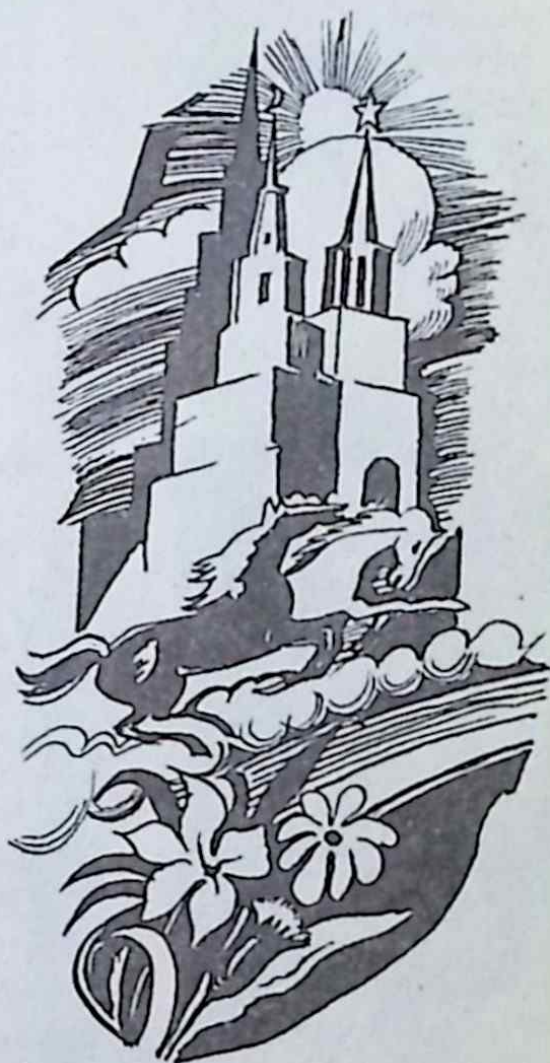
Ярый әле, шундый заманнарда
Югалмаган күрү сүрәте.
Егылганда авырткан жир була,
Авырткан жир булыр гадәти.

Авырткан жирем син - Татарстан.
Без чабабыз менә әлегә...
Әмма беләм, кайда бәрелсәң дә,
Авырткан жир алдан бәрелә.

Авырткан жирем син, Татарстан,
Син йөрәктер миңа, бәгырьдер...
Кайда гына килеп бәрелсәм дә,
Иң беренче сиңа бәрелер.

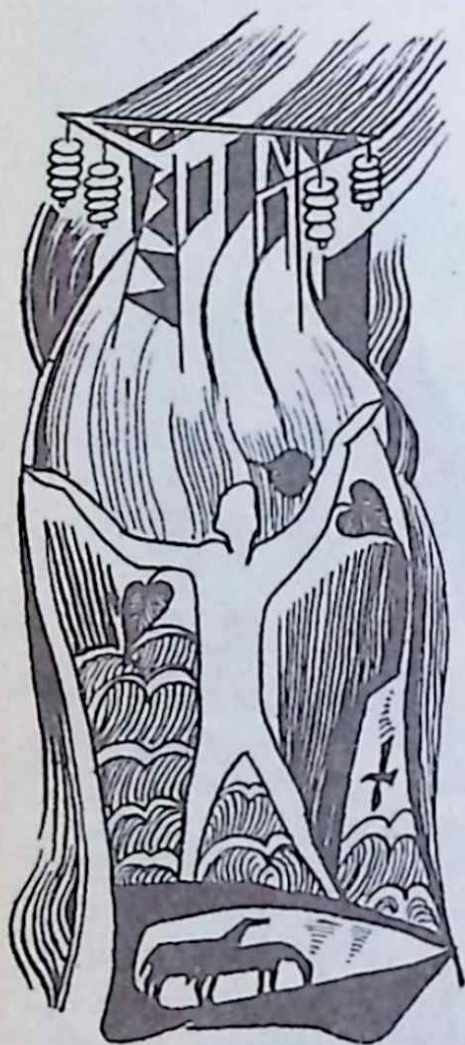
Башка халыклар күк безне дә бит
Азатлыкка сусау уяткан.
Без чабабыз,
Еллар очкын булып
Очып кала безнең тояктан...

Татарстаным, Татарстаным,
...Син чыннан да, илем, әкияттәге
Чабып барган атка охшаган.
Шушы ике канат бар чагында,
Киләчәккә, илем, ышанам.

ЫК ЭРЭМЭЛЭРЕНЭ КАРАП...

Югаласыз бигрэк эрэмгә лә,
Балачагым үткән эрэмәләр!
Диңгез төпләрендә сез каласыз...
Мин каңгырам, гүя кош - баласыз...
Болыныңда күкрәп печән үсмәс,
Кошлар оя кормас, жыләк пешмәс...
Инде сезнең чират, эрәмәләр!
Калмас сездән хәтта хәрабәләр!..
Балачакның кыргый тайларыдай,
Өер-өер чабып китегез сез -
Тоттырмыйча хәйран итегез сез!
Китәлмисез... Сезнең тамыр җирдә...
Тамырсызлар шундый әмер биргән:
Су астына сезне күмдерергә!
Гүя шулай гүргә иңдерергә...
Тамагымда - төер... Ничек җырлыйм?
Аһ орыйм да аны кемгә юллайм?
Ишетмиләр... Бар да саңгыраулар!
Кайтавазда тик буш яңгыраулар...

Фердинант ШӘЕХОВ

РӘХМӘТ ЯУГЫРЫ ӘХМӘТ

Бар иде безнең авылның
Нурлы бер Әхмәтнуры.
Каршылый иде елмаеп:
- Саумы, рәхмәт яугыры?!
Эч пошырып, еш яуса да
Юеш көзнең яңгыры,
Әйтә иде ул, елмаеп:
- Ява, рәхмәт яугыры!
Абзыйга да, сабыйга да
Йөзе бердәй яктырды.
Күршеләре дә күреште:
- Саумы, рәхмәт яугыры!
Авилның һәр кешесенә
Күңел нурын яудырды.
Уйлата да, юата да
Белде, рәхмәт яугыры!
Юк инде хәзер авылның
Шул нурлы Әхмәтнуры.
Ә бит яши күңелләрдә,
Яши, рәхмәт яугыры!

БОЛГАР ХАТИРӘСЕ

Кабер ташларына чиркәү баскан,
Түбәсенә чиркәү тәре аскан.
Көч тантана итә, оят качкан...
Мәчет хәрабәсе - янда гына,
Ташкайлары йөзгән канда гына,
Уйласаң, бар уйланырлык, аңла гына...
Гөмбәзләрен буяткан да чиркәү тора ирәеп.
Шырык-шырык көлгән тәре карый безгә черәеп.
Чирәм сөрөп йөргән чучка беткән инде көрәеп.
Барсын күрөп торган Идел сагышыннан саяккан,
Хәрабәләренең ташына кунаклаган саяскан.
Әллә илләр, әллә ирләр- тарих ялгышкан.

Эльмира ШӘРИФУЛЛИНА

КАЙТА-КАЙТА

Дәвер вәжданына сыдырылып,
Томырылып аккан бу моңнар
Кайта-кайта бимазалар әле,
Кайта-кайта күңел җыр тыңлар.

Кайта-кайта терелтербез, табып,
Диварларга сеңгән аһәңне.
Моңлы сазлар булып,сызлан да син,
Белмә, имеш, җирдә бәһәңне.

Белмә, имеш, җирдә кемлегәңне,
Ыруыңда - Тукай, Мусалар...
Сәйдәшләре, Бакый, Илһамнары
Сәгатъ саен берәр тусалар...

Моңлы булмас идек бу кадәрле,
Җырлы булмас идек, кем белә?...
Йолдызларның ерак киткән саен,
Нуры безгә мулрак бөркелә...

ЗӨЛФӘТ

БЕЗНЕКЕЛӘР

Безнекеләр - сабыр... Безләрне шул
Сабырлыктан гына танырлык -
Бик тамырлы булып чыкты безнең
Бар дөньяга мәшһүр сабырлык.

Телне кисеп, артларын ямаса,
Безнеме соң ачу җилкетер?
Юк, без сабыр... Безнекеләр һәрчак
Рәхмәт укып, сакал селкетер...

ЧАКЫРУ

Әллә сагыш, әллә язмыш булды -
Сизмәдем дә кемнәр дәшкәнен...
Шушы жырда бер күрешик әле,
Урамдашлар, чирәмдәшләрем!

Ераклардан килгән шушы жылда
Яланаяк калыйк, яланбаш;
Бергә чакта төрле-төрле идек,
Бер моң булдык менә, таралгач.

Ишетәсез микән, югалтышкан
Казлар кебек кайгылдашканын -
Жаннар бергә сарылсыннар әле,
Шатлыкташлар, кайгыдашларым!

Бу сезнең дә сагыш көнеме әллә -
Таңнан бирле яңгыр сибәли?
Бер жылыныйк бүген, жырдашларым,
Жыйналышып Сагыну тирәли...

Рәшит БӘШӘР

ТОРМЫШ

Уйный-уйный туярсың,
Уенчыгың мендәргә
Бер көн сөяп куярсың
Һәм дөнъяга багарсың.
Булыр аның ак көне,
Булыр караңгы төне,
Шатлыгы, кайгылары
Бөтереп алыр сине...
...Тотынырсың бәхетне
Чит жирләрдән эзләргә:
Тауларга да менәрсен,
Чумарсың диңгезләргә.
Ә бер көнне барыбер
Кайтырсың нигезең.
Каршылар иске өең,
Һәм картайган әниең,
Һәм картайган әтиең.
Пышылдар алмагачың:
- Исән-саумы, нәнием!
Күзләреңнән яшь чыгар -
Тормыш ул шундый чуар!

ӨЧ ФИКЕР

*Кайчак мәгънә табып булмый
Дөрөслекне эзләүдән дә;
Эзлибез шул аны ялгыш
Ул булмаган жирләрдән дә.*

* * *

*Жәйләр буге иген исләренең
Гел үзендә саклап яхшысын,
Тып-тын йоклый авыл караңгыда,
Шәһәрләргә биреп яктысын.*

* * *

*Каргаларны әләкләргә баргач,
Әйтеп калды тик өч сүз генә.
Кереп китте бөркет авызына
Әләге дә, чыпчык үзе дә.*

Ямаш ИГӘНӘЙ

* * *

*Агылдың да назлы бер көй булып,
Сихерләдең тоташ - отып алдым.
И гүзәл гамь, синең белән хәзер
Һәрбер күзәнәге тулы жанның...*

* * *

*Ауган агач агып бара елгадан,
Язмышның ни хәтеренә юлыккан?
Су өстенә күтәргән тамырына
Бер йомарлам туфракны кысып тоткан...*

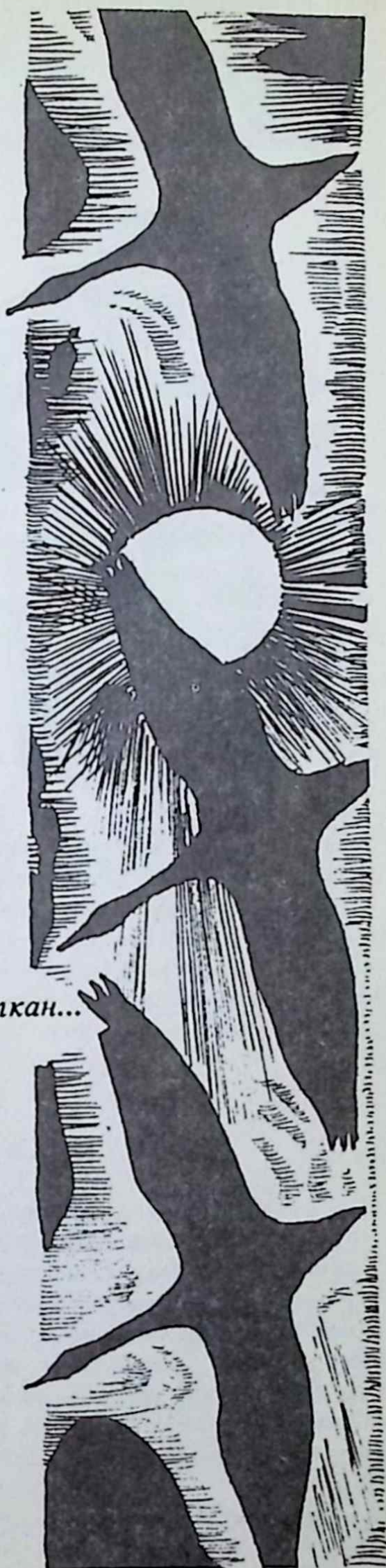
Данис ХӘЙРУЛЛИН

ИДЕЛДӘ

*Ага Идел, әле бер минут та
Акмый торган чагы булмаган.
Ярдан карап калучылар башка,
Ә ярлары гүя шул һаман.*

*Сулари да шул ук, дияр идем,
Әгәр тапсам тарих эзләрен.
Табалмадым бабам каекларын,
Дулкыннарын сүтеп эзләдем.*

*Жир-туфракның хәтер ягы әйбәт:
Бармак төрткән саен каберлек.
Ага Идел, - су хәтере суык, -
Ә барыбер шундый кадерле.*

Чү! Кайдан бу чулпы чылтыравы,
 Көмеш көлү талир тәңкәле?
 Дулкын уйный, аһ, дулкыннар уйный,
 Авазларын тыңлыйм таң калып.

Киләм әле, тагын киләм, Идел,
 Дулкын-дулкын булып боз каткач.
 Тарих шулай гел уйлата икән,
 Каекларга салып озаткач.

Гөлшат ЗӘЙНӘШЕВА

САГЫНЫР КЕШЕМ БАР...

Зәңгәр күктә утлар уйный,
 Йолдыз түгел, яшендер.
 Яшәмәс тә идем бу дөньяда,
 Сине сагыну өчен яшимдер.

Сынды сабыр канатларым,
 Сабыр кебек йөргәч тә.
 Сагынмам, дип антлар итәм үзем,
 Сагынырмын гүргә кергәч тә.

Көзләр җитсә дә бакчамда,
 Китми торган кошым бар.
 Көч аламдыр бәлки сагынулардан,
 Ярый әле сагыныр кешем бар.

Рәшит ӘХМӘТҖАНОВ

КАЯ БАРА БОЛАР?

Таңнар булып жаннар дөрләгәндә,
 Кеше эшләгәндә билләр биртеп -
 Ашыкмыйча гына урам буйлап
 Атлый алар чикләвекләр чиртеп. -
 Әрәмтамак белән рухи карак
 Кая бара болай иртән иртүк?
 Гаярь генә атлап узды алар,
 Нидер сөйли-сөйли бер-берсенә.
 Берсе - жанга керер,
 Икенчесе -
 Көпә-көндөз кеше кесәсенә.
 Бу килмешәкләргә нигә һаман
 Ишекләр киң безнең, күңел иркен?!
 Алар әле Оҗмах түрләрендә
 Зәм-зәм эчеп, шәрә йөрер бер көн. -
 Бу жүләрләр Тәмугта калды, дип,
 Безнең хакта сөйләүләре мөмкин...

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНА - МӨСТӘКЫЙЛЬЛЕК!
АЗАТЛЫК ЯКИ ҮЛЕМ?!

Хөрмәтле укучым! Син бүген газиз Татарстан жирлегендә нәшер ителә башлаган яңа журналның төгә санын үз кулыңа алдың. Халкыбызның сөекле матбагасына әверелгән "Идел" журналын чыгарырга рәхсәт алу өчен татар зыялылары Мәскәүдәге чукрак вәзирләрнең бусагасын 20-30 ел буена таптаган иде. Ә "Аргамак" өчен һичберкем дә Мәскәү каласына барып баш имәде. Бу эш өчен хәтта Казаннан да рәхсәт сорамадык. Яңа журнал Советлар Союзы дип аталган империянең гадәти провинциясендәге Чаллы каласында, шәһәр Советының зур ярдәме белән нигезләнде. Мөстәкыйль рәвештә яңа журнал чыгарырга батырчылык кылган мондый шәһәр Совет илендә мөгаен дә, юктыр.

Ләкин син, укучым, бу җиңүнә җиңел генә килгән, дип уйлый күрмә. Чаллы - куәтле КамАЗлары белән бар дөньяга танылган кала гына түгел, бәлки, халкыбызның азатлыгы өчен көрәштә бөтен республиканы дер селкеткән татар егетләренә дә бай, شانлы шәһәр бит ул. Яңа журнал дөньяга менә шушы - азатлык өчен көрәш дулкынында туды. Әгәр журнал Чаллы каласында яшәп килгән Татар иҗтимагый үзәгенең эшчәнлеген үзенең төгә санында ук искә алмый үтсә, гәнаһ булыр иде. Шуңа күрә бөтен татар халкын әйдәп барган мөхтәрәм оешма каршында баш иик тө, аның үткән юлына да бер күз салыйк өле.

АЗАТЛЫККА ОМТЫЛУ КАЯН КИЛӘ?

Татар халкы үз тарихын гажәеп аз белә. Байрагына гомумсовет кешесе /ә бу исә, нигездә, урыс кешесе дигән сүз/ тәрбияләү бурычын язып куйган Коммунистлар партиясе соңгы 74 ел буена вак милләтләргә үзенең үткән тарихын, милли гореф-гадәтләрен үстерергә һич ирек куймады. Мәчетләр жимерелде, милли фән һәм уку йортлары юкка чыгарылды, халыкның үткән юлын яктыртучы тарихи мәгълүматлар КГБ хезмәткәрләре саклый торган тимер ишекле архивлар эченә бикләп куелды. Газиз тарихын белмәгән халык белән идарә итү җиңел. Андый халык - милли горурлыгын жуйган олы көтү бит ул. Ә Совет империясенең хөкүмәтенә милли горурлыгы юкка чыгарылган һәм дилбегәнә кай тарафка тартаң, шунда борыла торган күндәм эш атлары гына кирәк иде.

Әнә шундый сәясәт нәтижәсендә безнең татар балалары совет мәктәпләрендә җиңүчән "бөек" урыс халкының тарихын гына укып үсте. Шуңа күрә, хәтта инде үзебезнең "зур галимнәр" язган, фәнни институтлар раслап чыгарган дә-

реслекләрдә дә татар халкының тарихында үз эченә гасырларны алган олы-олак таплар хасил булды. Мондый сәясәт һәм миллиәтне советлаштырырга жыенган хөкүмәткә кулай, ә татар тарихында халык күзеннән яшерергә кирәк дип саналган гыйбрәтле һәм гүзәл вакыйгалар чиктән ашкан иде. Хәзер шуларның берничәсен генә санап үтик.

Явыз Иван 1552 елда Казанны алгандан соң безнең мәмләкәттә йөзләгән мең кешеләрнең гомере киселгән, урамнарда атларның бәкәлләренә житәрлек булып тоташ кан аккан, мөселман дәүләтенең башкаласын жимерүдә катнашкан һәрбер урыс сугышчысы ким дигәндә бер миллиәттәшебезне коллыкка алып киткән. Явыз Иванның максаты Казан илен тез чүктерү, төрки дөньядан Бөек Византия һәлакәте өчен үч алу, татар халкының умырткасын ул кабат тернәкләнә алмаслык итеп сындырып китү булган. Тик бик нык ялгышкан ул.

Инде 1553 елда ук безнең бабаларыбыз, үзара берләшеп, Явыз Иван баскакларына һәм колониаль изгүгә каршы фетнәгә күтәрелгәннәр. Максатлары тик бер - урыс хакимиятеннән котылу да, Казан ханлыгын яңадан торгызып, азат, иркен тормыш белән яшәү булган. Явыз Иван тарафыннан теткәләнеп беткән халыкның кансыз илбасарлар хакимиятен жимерергә куәте житмәсә дә, татар крестьяннары азатлык һәм мөстәкыйльлек даулап 1572, 1582, 1606, 1615, 1650, 1662, 1670, 1682 елларда яңадан-яңа яуларга күтәрелгәннәр. Аларның һәркайсы урыс патшалары юллаган хәрби көчләр ярдәмендә халыкны тоташ канга батырып бастырылган. Һәр яңа восстание барышында меңәрләгән яугир егетләрнең гомере киселгән, меңәрләгән хатын-кызлар һәм балалар коллыкка озатылган. Ул коллар урыс халкы тарафыннан йотылып, миллиәт вәкиле булудан туктаган...

Татар халкындагы азатлыкка омтылу рухын тасвирлау өчен берничә восстаниега тукталып китү зарур. Кама аръягында яшәгән крестьяннар 1682 елгы яуга аларның чәчүлек жирләрен һәм болыннарын патша хөкүмәте талап алып, анда хәрби крепостылар, урыс бистәләре, чиркәү һәм монастырьлар төзи башлауга җавап рәвешендә күтәрелә. Минзәлә крепостеннан 60 чакрым ераклыктагы Тәмьян авылының старшинасы Теләкәй морза бу яуда Сөн һәм Кама елгалары арасындагы волостылардан фетнәгә күтәрелгән крестьяннарның кыю житәкчесенә әверелә. Патша хөкүмәте тарафыннан юлланган хәрби көчләрне ике мәртәбә тар-мар итүгә ирешсәләр дә, крестьяннар соңыннан ачы жиңелүгә дучар булалар. Фетнәчеләрнең каһарман башлыгы Теләкәй морза, коточкыч жәзалаулардан соң, патша жәлладлары тарафыннан дарга асып үтерелә.

Ләкин колониаль изгүгә каршы көрәш һич тукталмый. 1704 елда Кама аръягында тагын яңа восстание башлана, аның ялкыны Казан өязенә дә килеп житә. Азатлык өчен көрәшүчеләрне хәзер каһарман Теләкәйнең курку белмәс улы Күчем батыр житәкли. Бу юлы да восстание житәкчеләре фетнәчеләрне рус хакимиятеннән азат, мөстәкыйль дәүләт төзү өчен күтәрелгән байрак астына туплыйлар. Ышанычлырак булсын өчен, хәтта алар Хажиги солтан атлы бер кешене булачак Казан ханлыгының хакиме дип тә игълан итәләр. Тик восстание башлыкларының таркаулыгы нәтижәсендә бу юлы да мөселманнар явыз патша гаскәре тарафыннан аяусыз рәвештә бастырыла, 12 меңнән артык фетнәче юкка чыгарыла. Халык телендә сакланып калган риваятьләргә караганда, Күчем батыр патша даирәләре юллаган бер сатлык жан тарафыннан үзенә жәйләвендә суеп үтерелә.

Урыс жәлладлары вак миллиәтләрне изеп тоту өчен нинди генә вәхши алымнар кулланмасын, татар халкының күңелендә азатлыкка омтылу дәрте барыбер дә сүнми. Байлыкка һәм канга туймас патша хөкүмәте Урта Азияне басып алу өчен плацдарм рәвешендә Ырымбур каласын төзи башлагач, Кама аръягында, Агыйдел һәм Жакк буенда яшәгән татар-башкорт халкы 1735 елда янә дәншәтле яуга күтәрелә. Азатлык даулап ияр өстенә менгән яугирләрне хәзер инде шул ук Теләкәй морзаның давамы, Күчем батыр улы Акай әйдәп йөри. Бу юлы да азат-

лык явы патша жәлладлары тарафыннан коточкыч рәхимсезлек белән бастырыла. Биш елга сузылган көрәш барышында татар-башкорт халкы үзенң 40 меңгә якын иң кыю улларын югалта. Акай батыр Уфа зинданында жәзалап үтерелә.

Кешелек тарихы азатлык өчен көрәштә менә шушы рәвешчә - бер үк токымнан, бер үк гаиләдән өч дөһшәтле восстаниенең каһарман юлбашчыларын биргән башка бер очракны белми. Фәкать безнең милләт кенә кешелеккә менә шундый батыр гаиләне биргән. Теләкәй морза да, аның улы Күчем белән оныгы Акай да башларын үз милләтләренең азатлыгы өчен салган. Һәм әле алардан соң да татар халкы мөстәкыйль дөүләт төзү өчен көрәшен туктатмаган. 1755 елда Агыйдел буенда Батырша кушаматы алган Габдулла Галиев та, Пугачев гаскәренә килеп кушылган Салават Юлаев, Бәхтияр Канкаев, Канзәфәр Усаев, Кинжә Арысланов һәм башка дистәләгән татар-башкорт батырлары да Казан ханлыгын яңадан торгызу, урыс хөкүмәте изүеннән азат дөүләт төзү уе белән янганнар. Ләкин мылтык-жәя, чалгы-сәнәк белән коралланган гади крестьяннарның куәте моңа житә алмаган. Яңа жирләр биләү, башка халыкларны талау-изү бәрабәренә үгез шикелле көрәйгән урыс хөкүмәте аз гына каршылык, кыюлык күрсәткән һәр милләтне элеккечә таптый, сыта килгән. Шуңа күрә инде татар халкының унтугызынчы гасыр дәвамында кулына корал тотып азатлык дауларлык көче-егәре калмаган. 1917 елның октябреннән соң халкыбызның Мирсәет Солтангалиев шикелле берничә батыр улы мөстәкыйль дөүләт төзәргә рөхсәт алу нияте белән Коммунистлар партиясе юлбашчыларына мөрәжәгать итеп караса да, ул "даһилар" безнең газизләребезне революция дип аталган канлы тегермән ташлары арасына салып юкка чыгарган...

Чәнечкеле тимерчыбыклар эчендә Коммунистлар партиясе корып куйган социализм лагеренда вак милләтләренң мәнфәгатен яклап бер генә сүз әйтергә дә ирек бирелмәде. Аның каравы, Жданов, Суслов, Брежнев сыман "тугры ленинчылар" татар халкын юкка чыгару өчен бер төрле чарадан та тартынмады. Сталин һәм Ленин тарафыннан мәкерле һәм усал ният белән кискәләнеп, болай да таба зурлыгы гына булып калган Татарстан жирендә гигант заводлар, яңадан-яңа калалар корылды. Татар халкы арасында ассимиляция /йотылу, юкка чыгу/ тудыру өчен совет /урыс/ хөкүмәте шушы завод һәм калалар төзелешенә йөз меңләгән урыс вәкилләрен китереп утыртты. Гомумсовет кешесе тәрбияләү нияте белән безнең туган жиребездә йөзләгән татар мәктәпләре ябылды...

Әмма совет хөкүмәте тарафыннан вак милләтләргә каршы үткәрелгән шушындай генераль һөжүм һәм тоталитар режим да татар халкының күңелендә яшәгән азатлыкка сусау, мөстәкыйльлеккә омтылу хисен сүндерә алмады. Черегән ил өстендә аяз жыллар исеп, күк йөзләре аяза башлауга ук, татар халкы янә бәйсезлек һәм ирек даулап күтәрелде. Азатлыкка омтылу хисе-каны безнең милләт тәнендә 1552 елдан бирле ага иде.

УЯНУ ГАЗАБЫ

Чаллы каласында Татар ижтимагый үзәге 1989 елның азында оешты. Дөресен әйтергә кирәк, бу оешма тәүге айларда әле үзенң бурычларын, көрәш алымнарын да тәгаен ачыкламаган һәм шул сәбәптәндер сафларына да санаулы гына кешеләр тарткан иде. Ул беренче айларда нигездә шәһәркүләм жыелышлар, кайбер оешмалар каршында пикетлар үткәрү, үзенң сафын ишәйтү һәм халык арасында аңлату эшләре алып бару белән шөгыльләнде.

Ижтимагый үзәкнең шәһәр халкын сискәндерерлек тәүге эше 1990 елның кышында булды бугай. Шул елның 20 январенда Баку каласына милләтара ызгышларны туктату өчен дигән сылтау белән, ә чынында исә Республикадагы милли азатлык хәрәкәтен бастыру өчен хаксыз рәвештә Совет Армиясенең танклары бәрәп керде. Бер тәүлек эчендә генә дә анда 200 дән артык әзербайжан

танк асларында калып һәм ядрәләрдән һәлак булды. Дөрөс, ул вакытта әле совет матбугаты корбаннарының санын күрсәтмәде. Әзербайжанлылар илендәге милли-азатлык хәрәкәтен "гадәттән тыш хәрби хәл" дип аталган тимер читлек эченә бикләп куярга тырыштылар. Мәнә шул чорда ижтимагый үзәк әзербайжанлыларга теләктәшлек йөзеннән шәһәрдә зур митинг үткәрдә һәм шул адымы белән үзен сәяси яктан өлгәргән, бердәм, житди оешма итеп танытты.

Аннан соң икенче зур чара шул ук елның апрелендә булды. 30 март көнне Уфа каласының "Химпром" берләшмәсендә фенол саклый торган чаннар шартлады да, Агыйдел һәм Кама буйлап агып килгән шул сыеклык белән Чаллыда яшәүчеләр дә агуланды. Краннардагы суның зарарлы булуын яшергән һәм шул сәбәпле халыкның агулануына юл куйган санэпидстанциянең баш врачы К.Ганиевага каршы ижтимагый үзәк шәһәр Советы бинасы янында зур пикет оештырды. "Карга күзен карга чукуымый", дигән позициягә баскан шәһәр башлыклары ул чагында К.Ганиеваны үз кәнәфиендә саклап калса да, пикет эзсез узмады. Үз-үзен Татарстан Югары Советына да, шәһәр Советына да депутатлыкка кандидат итеп күрсәттергән булдыксыз табибны шәһәр халкы бер генә органга да үзенең вәкиле итеп сайламады.

Ижтимагый үзәк халыкны бердәм, күмәк көрәшкә күтәрү өчен эзләнүләр чорын кичерә иде. 1990 елның Беренче Май бәйрәмендә ул демонстрациягә аерым колоннага тезелеп чыкты. Бу эш, берьяктан, татар халкының милли үзаңын уяту, икенче яктан, көрәш максатларын ачыктан-ачык бар шәһәргә игълан итү максатыннан оештырылды. "Без Россиянең колониясе булып яшәргә теләмибез! Безнең максат - азат, бәйсез дәүләт!" - әнә шундый плакат-өндәмәләр тоткан егетләр шәһәр житәкчеләре тезелешеп баскан трибуна каршына Россия флагларын китереп ыргытты. Ижтимагый үзәк азатлык өчен көрәштә үзенең тайпылышсыз, икеләнүсез юлга басуын һәм тәвәккәл, кыю оешма икәнлеген шулай раслады. Житәкчеләр яки башка милләт вәкилләре тарафыннан бу оешмага карата сансызлык күрсәтү хәзер инде фәкать аның чыныгуына гына китерәчәк иде.

Ә андый күренешләр аз булмады. 1990 елның язында Татарстан Югары Советына сайланган һәм нигездә коммунистлардан торган депутатлар һаман да элеккечә эш йөртте, сессияләр вакытында алар күбрәк үзара затлырак һәм табышлырак кәнәфиләрне бүлешү өчен көрәште. Татар халкының бәйсез, мөстәкыйль дәүләт төзү турындагы гасырлар буена көткән хыялын тормышка ашырырга һичкем ашыкмады.

Мәнә шул чагында Чаллы егетләре иң соңгы һәм иң тәвәккәл адымга барырга мәжбүр булды. Ижтимагый үзәкнең актив көрәшчеләре Зиннур Әһлиуллин белән Самат Сәләхетдинов 2 август көнне сәяси ачлык игълан иттеләр. Шул иртәдә шәһәр Советы бинасы каршында махсус палатка пәйда булды. Палатка өстенә милли байраklar күтәрелде. Ижтимагый үзәк һәм "Азатлык" яшьләр оешмасы егетләре ачлык тотучы каһарманнар янына сакка басты. Палатка каршында Татарстанга бәйсезлек таләп итеп имзалар жыю башланды. Яшел әләмнәр белән бизәлгән иркен мәйдан Чаллы татарларының сугышчан штабына әверелде.

8 август көнне Чаллы каласына, дан артыннан куып һәм демократия турындагы сафсата белән барча милләتلәрне алдамакчы булып, РСФСР Югары Советының рәисе Борис Ельцин да килгән иде. Шәһәр Советы бинасының Концертлар залында халык белән очрашу оештыргач, ул мәйдандагы татар егетләрен дә үз каршына чакырмакчы һәм "сез мөстәкыйльлекне нинди дәрәжәдә йота аласыз, мин шулчаклы бирәм", - дип юмалап, аларны ач торудан туктатмакчы булды. Ләкин ижтимагый үзәк вәкилләре ялган вәгъдәләргә алданмады. Алар Ельцин каршына баш иеп керүдән кискен рәвештә баш тарттылар һәм ачлык тотуларын дәвам иттеләр.

Татарстан ғына түгел, ил тарихында беренчеләрдән булып игълан ителгән сәяси ачлык акты татар халкы арасында киң яңгыраш тапты. Ач торучы егетләрне берничә көннән соң Рәүф Гыйззәтуллин белән Нур Гыймазов алыштырды. Егетләр яшәгән палаткалар яныннан халык ташкыны озын көннәр буена өзелмәде. Һәр кич, һәр тәүлек мәйданда күмәк митинглар белән тәмамланды. Ачлык акты халыкны уятуда иң үтемле чара булып чыкты.

Татарстан Югары Советының чираттагы сессиясен үткәрү 30 август көнне билгеләнгән иде. Аңа каршы кичтә Чаллы каласыннан 500 дән артык егет һәм кыз Казанга юлга чыкты. Инде максатлары да ачыкланган, бердәмлекләре һәм кыюлыклары да барча милләтләрне көнләштерерлек иде. Икенче иртәдә башкаланың Ирек мәйданы Чаллы каһарманнары белән тулды. Һәр егетнең маңгаенда "Азатлык" дип язылган тасма яна, кыяфәтләре гаярь, горур иде. Мәйданда озын көн буена давам иткән митингта дә хәлиткеч сүзгә һаман да шул Чаллы егетләре өзеп әйтте: "Депутатлар йә республикабызны мөстәкыйль дәүләт дип игълан итә, йә без аларны моннан чыгармыйбыз!.."

438 ел буена сузылган изелүдән, буыннардан-буыннарга күчеп давам иткән газаплы көрәштән соң татар халкы иң газиз сүзгә көтеп житкерде. Төнге сәгать ун тулып унбер минут киткәч, Югары Совет сессиясә Татарстанның мөстәкыйльлегә турындагы Декларацияне кабул итте. Мәйданнан таралмыйча шушы жиңүне көткән татар халкы шатлыклы авазлар белән бөтен башкаланы дер селкетте. Кемнәрдер "Туган тел"не жырлый башлады, кемдер биеде. Әмма мәйданга тупланган һәр кешенең күзендә 438 ел буена көткән шатлык яше ялтырый, олы-олы агайлар, чал әбиләр, яшь килеңнәр моны беркемнән дә яшерми, аларның зур күпчелегә рәхмәт хисләре белән Чаллы егетләрен килеп коча иде...

"Безгә бу мөстәкыйльлекне Чаллы егетләре яулап бирде", - дип соңыннан бөтен Татарстан шәһәребезнең ижтимагый үзәгенә рәхмәт сүзләре житкерде. Безгә калса, жиңү инде яуланган һәм бу жиңүне империя башында торган урыс хөкүмәте дә танырга тиеш кебек иде. Ләкин... ләкин "демократия, тигезхокуклылык" дигәннәре Мәскәүдәге бүгенге патшаларның урыс халкын ғына яклап әйләндерә торган иске һәм ялган пластинкасы булып чыкты. Безне Мәскәүдә беркем дә урыс, казах яки эстон белән тиң бөек халык итеп танырга теләмәде. Өстәвенә, Татарстан Югары Советы да, аның житәкчесе Минтимер Шәймиев та жебегәнлек, икейөзлелек күрсәтте, Мәскәү түрәләре каршында койрык болгау белән катыш умырткасыз позициягә басты. Һәртөрле Законга таяну хокукына ия була торып, Югары Совет мөстәкыйль Татарстанның яңа Конституциясен дә, моңа кадәр СССР һәм РСФСР милкә булып исәпләнгән завод-фабрикаларны, табигый байлыкларны республикага буйсындыру яки татар күптән көткән Тел турындагы Законнарны да, дөньяга үзен бәйсез дип белдергән дәүләтнең символларын да кабул итмәде.

Чаллы каласының ижтимагый үзәгенә янә көрәш юлына басарга туры килде. 15 октябрь көнне ул, Казан ханлыгының азатлыгын яклап Явыз Иван гаскәрләренә каршы яуда һәлак булган газиз бабаларыбызга багышлап, Хәтер көне үткәрде. 7 ноябрьдәге демонстрациядә ижтимагый үзәк тагын аерым колонна булып тезелде. Бу юл ул инде Россия байракларын жиргә ташлау белән генә канәгатьләнмәде, ә бәлки икейөзле сәясәт алып барган шәһәр башлыкларына протест йөзеннән, демонстрациягә чыккан татар халкын тоташ колоннадан аерып алып китте. 13 январь көнне Совет гаскәрләре Литвага бәрәп кергәч, ижтимагый үзәк азатлык өчен көрәшүче литвалыларга теләктәшлек митингысы оештырды. Мондый зур акцияләрдән тыш ел давамында һәрбер дүшәмбедә Татар ижтимагый үзәгенең гомумшәһәр жыелышлары үткәрелде. Чаллы татарлары инде уянган, ә милли-азатлык хәрәкәтен бөтен республика буйлап жәелдерергә кирәк иде.

Шул максат белән ижтимагый үзәк вәкилләре 20-21 апрельдә Әлмәт каласында митинг үткәрергә карар кылды. Махсус автобуслар, аерым машиналар яр-

дәмендә Чаллы егетләре юлга чыкты. Әлмәттә зур митинг оештыруга да ирештеләр, колонналарга тезелеп һәм "А-зат-лык!" - дип күкләр яра-яра шәһәр урамнарыннан да үттеләр. 21 апрель көнне ниятләре - "Дуслык" нефтьүткәргеченен башланган жиренә барып, Татарстан байлыгын читкә кууны СИМВОЛИК рәвештә генә туктату иде. Анда баргач беркем дә задвижкаларны ябарга да, нефть куу агрегатларын жимерергә дә жыенмады.

Әмма "Дуслык" үткәргече янында ижтимагый үзәк колоннасын резин күсәкләр һәм корыч калканнар белән коралланган ОМОН башкисәрләре каршы алды. Яшәү рәвешләре - паразитларча, ә кыяфәтләре жәлладларныкы шикелле иде аларның. Үзләренен вәхшиләкләрен озак та тормыйча күрсәттеләр. Кулына фотоаппарат тоткан Ринат Мөхетдинов койма өстеннән башлангыч ноктадагы станциянен ихатасы эченә егылып төшкәч, шул вәхшиләр генаһсыз егет өстенә ябырылды. Аны резин күсәкләр, дагалы итек үкчәләре белән дә изделәр. Ләкин Мәскәү ялчылары корып куйган провокация барып чыкмады. Кулларын-кулга тотышып, "тере чылбыр" булып тезелгән Чаллы егетләре ярсыган хәлдәге 5 меңләп татар вәкилен санаулы гына сандагы омонлылар өстенә ташланудан тыеп калды. Бу очрак үзе үк инде ижтимагый үзәк артында торган көчне дә, татар халкы арасындагы сабырлык, тәвәккәллек һәм бердәмлекне дә раслый, власть вәкилләрен милләт мәнфәгатенә, милләт авазына сизгер булырга өндәгән бер чакыру да иде.

Ләкин... ләкин 13 май көнне сессиягә жыйналгач, Татарстан Югары Советы янә бер мәртәбә үзен Мәскәү түрәләре каршында "ләббәйкә" уйный торган курчак парламент итеп күрсәтте. Тулысынча диярлек коммунистлардан торган Югары Совет шушы сессиядә 12 июнь көнне Татарстан жирендә РСФСР президентын да сайлауларны үткөрү турында карар кабул итте. Үзен мөстәкыйль дип игълан иткән дәүләт территориясендә чит бер илнең президентын сайлау - бу инде һичнинди закон кысаларына да сыймый торган кыргый бер хәл иде.

Татар халкының икенче Сөембикәсенә әверелгән Фәүзия Бәйрәмова шул көнне үк, Югары Советның бу карарына протест йөзеннән, Ирек мәйданында ачлык игълан итте. Икенче-өчкөнчә көннәрдә аңа татар халкының азатлыгын яклаган өчен Совет Армиясә сафларыннан куылган полковник, техник фәннәр докторы язучы Зәки Зәйнуллин, шагыйрь Газинур Моратов, бер гаиләдән үсеп чыккан язучы Рәшит һәм артист Илдус Әхмәтжановлар кушылды. Фәүзиягә теләктәшлек белдереп Ирек мәйданында ачлык игълан итүчеләр арасында Чаллы каласыннан ике-өч бала аналары Әнисә Нурисламова, Гөлнур Хәйруллина белән Гөлсирә Лотфуллина да бар иде.

Билгеле инде, милли азатлык өчен көрәш барышында республиканың үзәгенә әверелгән Чаллы каласы да бу көннәрдә учагы дөрләгән казанлы хәтерләтеп торды. Татарстан территориясендә РСФСР президентын сайлауга юл куелса, Мәскәү моны халыкның Россия составында калырга теләк белдерүе, дип кабул итәчәк һәм соңыннан республиканың мөстәкыйльлегә турында сүз алып барырга да ирек калмаячак иде. Шуңа күрә ижтимагый үзәк шәһәрнең дистәләгән оешмаларында РСФСР президентын сайлауларга протест жыелышлары оештырды. "Азатлык" яшыләр оешмасы әгъзасы Рифат Бәдретдинов шәһәр Советы каршындагы мәйданга чыгып ачлык игълан итте. 25 май көнне шушы ук мәйданда бөтеншәһәр татарларының зур митингысы үткөрелде. Анда кабул ителгән карар бердәм, катгый иде:

- Татарстан территориясендә РСФСР президентын сайлауларны үткөрүгә юл куймаска! Татарстан Югары Советыннан 13 май карарын юкка чыгаруны таләп итү өчен Казанга барырга!

КАЗАН, ИРЕК МӘЙДАНЫ, 26 МАЙ

Без, ун-унике кешелек бер группа, 26 май көнне Казан каласына иртә танда ук чыгып киттек. Без киткәннән соң Чаллы урамнарында ниләр буласын да, башкалада ниләр көткәннән дә, билгеле, белми идек.

Ирек мәйданы безне ярымбуш көе каршылады. Элек КПССның өлкә комитеты, хәзер республиканың Министрлар Советы урнашкан бина каршына ашыктык. Анда унжиде туганыбыз ач утыра, аларны мәрхәмәтсез эссе кояштан саклау өчен корылган ак палатка янында ике-өч йөз чамасы гына тамашачы йөри.

Унөч көн буге ач торудан ябыккан, хәлсезләнгән Фәүзия ябулы машина эчендәгә түшәктә ята иде. Аның да, безне танып алгач телгә килгән Казан язучыларының да авыз ачып дәшкән беренче сораулары кайнар өмет тулып яңгырады:

- Чаллы егетләре киләчәкме?

- Жиде автобуска заказ бирелгән. Иртәнге сизездә юлга чыгарга тиешләр. Иччиксез, киләчәкләр! - дип юатырга һәм көч өстәргә тырышсак та, ач торучы туганнарыбызның йөзе яктырмады. Янда гына йөргән татар милиционеры килеп, инде безгә аңлатты:

- Егетләрегезне юлга чыгармас өчен моннан фәрман барып житкән шул инде. Парктан алар өчен бер генә автобус та бирмәгәннәр.

Күңелләребезне ут шикелле уй көйдереп алды. "Йә, ходаем! Чаллы егетләре азатлык өчен көрәштән читтә калыр мыни? Алар килмәсә, Казан халкы жиңә алмаячак!"

Ләкин күңелдәгә шомны башкаларга сиздермәдек. Чөнки без Чаллы вәкилләре, ә шәһәрдәшләребезнең таш яуса да, ут капса да Казанга килеп житчөгәнә без ышана идек!

Ярты сәгать тә вакыт үтмәгәндер, шул ук милиционер килеп, яңа хәбәр салды:

- Сезнекеләр шәһәрегезне ду китерә анда. Биш йөзләп кеше юлга чыкканнар да, бөтен шәһәрдәгә транспорт хәрәкәтен туктатканнар. Шәһәр башлыклары алар өчен жидеме-сигезме автобус китерергә өмер биргән.

Элемтә шәп эшли боларның. Безнең күңелләргә дә жылы йөгерде. Инде мактанып куюдан да тартынмадык.

- Безнең чаллыныкылар шулай алар. Кирәк икән, Шәймиевнең шәхси "Волга"сы белән дә китертерләр!

Инде якты күңел белән Ирек мәйданын әйләнәп йөрибез. Халык аз шул. Инде көндезгә уникеләр дә тулып узды. Ә милләтнең азатлыгы хакына ач торучы каһарманнарны яклап килүчеләр сирәк. Йә, ходаем! Бу консерватив Казан халкының күпчелегә корсак колы да, биредәгә татар милләте һаман йокыда мыни?!

Көндезгә сәгать бер-икеләр тулгач, Ирек мәйданына илнең төрле почмагынан килгән делегацияләр туплана башлады. Икешәр автобус белән Әлмәт һәм Түбән Кама егетләре килеп төште. Өфе, Пермь, Свердловлау, Чиләбе, Сарытау, Төмән, Самара делегацияләре күренде. Татарстанның мөстәкыйльлегә өчен көрәш ялкыны Үзбәкстан, Казакыстан, Украинага да барып житкән икән. Павлодар, Ташкент, Киев шәһәрәндә яшәгән милләттәшләребез да килеп житте. Азлап булса да, Ирек мәйданындагы халык саны арта тора, күңелләргә өмет дәрте өстәлә. Әмма мәйдандагыларның жаны барыбер тыныч түгел. Аларның һәммәсе дә дүрт күз белән Чаллы каһарманнарының килеп житүен көтә.

Көндезгә сәгать өчләр тулып үткәч, ниһаять, Жәлил театры ягынан "А-затлык! А-зат-лык!!!!" дип шәһәрне дер селкеткән мәгърур авазлар яңгырады. Ирек мәйданындагы һәммә кеше керфекләренә бәрәп чыккан күз яшьләрен дә яшереп тормыйча, шул авазларга таба йөгерә башлады.

Черек күл ягынан урамнарны тутырып, тигез сафларга тезелешеп килгән Чаллы егетләре күренде. Алда - плакатлар, югарыда - әләннәр, усал итеп кы-

сылган йодрыклар күккә чөөлгән. Чаллы яшьләренең маңгаенда "Азатлык" дип язылган "алтын" тасма ялтырый. Һәр кешенең йөзөндә тәвәккәллек, ярсу, горурлык. Колоннаны әйдәп килүче Зиннур Әһлиуллин, Тәлгать Әхмәдишин, Габдулла Сәрвәретдинов, Гаяз Малиховлар тарих битләреннән, шанлы көрәшләрдән уянып чыккан Теләкәй морза, Күчем һәм Акай батыр, Салават һәм Бәхтиярләре хәтерләтә төсле...

Чаллы егетләренең "А-зат-лык!" - дип тәкърарлаган изге таләбе, әйтерсен, бар Казанны уятты. Кичке сәгать бишләр житкәндә инде Ирек мәйданы халык белән тулды. Күп тә үтмиçә мәйданда Бөтенсоюз татар митингысы башланып китте. Чыгыш ясарга теләүчеләр хисапсыз күп, әмма теләкләре бер үк төрле иде:

- Татар халкының хыялы - бәйсез дәүләт төзү. РСФСР президенты безнең мәмләкәтебез белән идарә итәргә һич тә тиеш түгел. Күперләр сүтелгән, артка юл юк! Йә үләбез, йә жиңәбез!

Чаллы егетләре Татарстан Югары Советын кисәтү өчен шул көнне Казандагы транспорт хәрәкәтен СИМВОЛИК рәвештә ярты сәгәткә туктатып торырга булдылар. Ирек мәйданындагы митингны өзү өчен шәһәр башлыкларының күпчелек трамвай-троллейбусларны болай да маршрутка чыгармый калдыруын алар белми иде. Кабат тигез сафларга тезелешеп баскан Чаллы вәкилләре Пушкин урамы чатындагы трамвай юлына юнәлде. Ләкин алдагы рәтләр анда барып житәргә өлгөрмәде. Яшерен әмер буенча Пушкин һәм Маркс урамнарыннан Чаллы егетләре каршына баштан-аяк коралланган, битлексез этләр иярткән ОМОН жәлладлары килеп басты. Кулларына резин күсәкләр тоткан, пластик калканнар артына яшеренгән ошбу жансызларның һәркайсында чиертсәң кан чәчрәп чыгарлык симергән чырай, кан баскан күз, аңсыз, надан караш.

Коралсыз ирләргә, ак яулыкка төренгән килен һәм карчыкларга каршы күсәк һәм этләр тотып баскан омончыларны күрү Чаллы егетләрен ярсатып кына жибәрде. Власть вәкилләрен кәнәфиләрендә имин саклау өчен махсус булдырылган мондый кораллы коллар өере белән аларның Әлмәттә дә очрашканы бар иде. Бер төркем егетләр, хатын-кызлар түзеп тора алмады. Алар кисәк алга ыргылды да, надан омончылар искә-аңга килеп өлгергәнче, үзара кулга-кул тотышып, трамвай юлларына барып туктады. омончылар аларны сөйрәп тә карады, бер-ике вәхшии инде резин күсәген үк эшкә жикте. Моңы күргәч, “тере чылбыр” булып тезелеп баскан Чаллы егетләре алга ыргылып куйды. Акыллы бер әмер ишетелмәсә, кан коюлы бәрелешнең килеп чыгуы да мөмкин иде. Алланың рәхмәте, ярый әле бер полковник иманына килде. Аның кискен әмере яңгырауга ук, бронежилетларга төренгән ОМОН жәлладлары шундук юкка чыктылар. Ижтимагый үзәк житәкчеләренең чакыруы буенча Чаллы егетләре дә митингга кайтты. Әмма алар кулланган көрәш ысулларының һәммәсе дә Казан жирлегендә кулланылмаган иде әле. Шуңа күрә митинг тәмамлануга ук, Чаллы егетләре мәгърур колонналарга тезелешеп басты. Алар артыннан Бөтенсоюздан жыелган татар вәкилләре урын алды. Ун меңнән артык кешене берләштергән олы ташкын “А-зат-лык!” - дип дөгъвә итә-итә, Казанның үзәк урамнарын айкап чыкты.

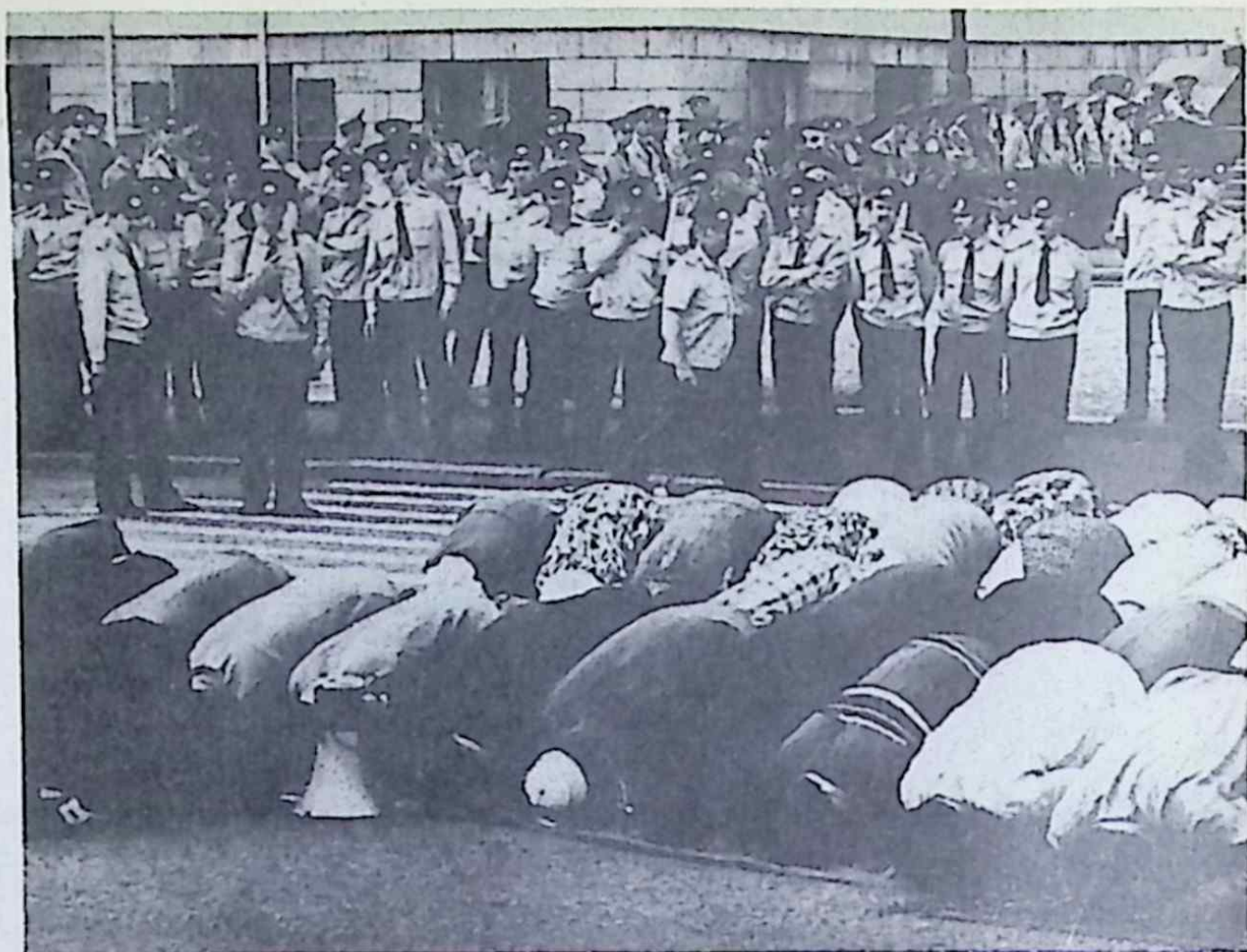
Ирек мәйданы ул төндә бер генә минутка да тынып тормады. Казан апалары Чаллы егетләрен сыйлар өчен өеннән кайнар бәрәңгесен, тәбикмәген, чәен алып килде. Әллә каян гына икеме-өчме тальян пәйда булды. Жыр, бию, уеннар аяз таңга чаклы дәвам итте.

СЫНАУ КӨНЕ

Икенче танда власть вәкилләре Казан татарларына караганда иртәрәк уянган булып чыкты. Иртәнге жиде дә тулып өлгермәде, Ирек мәйданына алып килә торган барча урамнарны, Министрлар Советы бинасын икешәр-өчәр катлы чылбыр булып тезелгән милиция хезмәткәрләре урап алды. Шик тә юк, республика башлыклары әнә шундый көч артына качып, 13 май көнне кабул ителгән кимсеткеч карарны үз көчендә калдырырга жыена иде.

Әмма власть вәкилләре шул төнне Ирек мәйданында махсус куна калган Чаллы егетләренең көчен бәяләп бетермәде. Мәйданга таба алып килүче юлларда тәүге депутатлар пәйда булуга ук, Чаллы егетләре Министрлар Советын саклап торучы милиционерлар төркеменең тышкы ягында ике-өч катлы яңа “чылбыр” төзеп басты. Депутатларга мәрмәр бинага кереп китү өчен тар гына “тере” коридор калдырылды. Татар милләтенең һәм республиканың язмышы өчен янган-көйгән депутатлар халык таләбен сүзсез дә аңлады. Андыйлары “тере” коридор булып баскан милләттәшләре каршында азатлык өчен көрәшкә ант эчә-эчә кереп китте!.. Ә алланың кашка тәкәсе сыман кыйланып, борыннарын күккә чөйгән депутатларны хатын-кызлар, олы апалар, кулларынан сөйрәп, ачлык тотучы каһарманнар каршына алып килде. Мәйдандагы халык сайлаучыларның һәм республиканың мәнфәгатенә хыянәт иткән кайбер “Сарай” шагыйрьләрен “Хурлык! Хурлык!” - дип кычкырып озатудан да тартынмады. Халыкның ачуы аеруча үзенң туган телен онытып, үз милләтенең азатлыгына каршы ачыктан-ачык көрәш алып барган Сиражин, Солтанов, М.Хафизов кебек депутатлар өстенә түгелде, мәйдан аларны “Хәянәтче! Сатлык!” - дигән каһәрләнгән сүзләр белән тамгалады.

Иртәнге тугыз тулганда эш урынына Министрлар Советы рәисе М.Сабиров та килеп житте. Чаллының “Азатлык” оешмасы яшьләре аннан мәрмәр бина өстенә күтәрелгән РСФСР байрагын төшерүен үтенделәр. Премьер вәгъдә бирде һәм сүзендә торды. Ике-өч минут үтүгә, бина өстенә СССР флагы күтәрелгән иде.

Шуннан соң сессиягә Югары Совет рәисе Минтимер Шәймиев килде. Акта-ныш районының 25-30 хужалыклы Әнәк авылында кулына көрәк-сәнәк тотып үскән бу түрә хәзер ни өчендер үзенә газиз халкы каршына килеп, аңа сүз кушуны, “тере” коридор аша үтүне түбәнчелеккә санады. Ул мәрмәр бина эченә арттагы ишек аша гына кереп китте һәм өч минут узуга СССР флагын төшерттерде. Мөстәкыйльлек өчен көрәшкән тиешле Татарстан парламенты утырган бина өстенә янә РСФСР әләме калкыды. Ирек мәйданына килгән татар халкы өчен Шәймиев инде шул минутта ук милләт улы, милләт әйдәүчесе-яклаучысы булудан туктаган иде.

Ә ирек даулап Казанга килгән халык үз милләтенең азатлыгы, бәхете өчен жанын-тәнен аямайча көрәшүче каһарманның олылыгын да белде. Сессиянең эше башланарга биш минут вакыт калганда “Азатлык” оешмасы яшьләре Фәүзия Бәйрәмова утырган урындыкны иңнәренә алды. Чәчләренә калфак кигән япъ-яшь кызлар Фәүзия үтәсе юлга чәчәк сибеп барды. Ачудан ярсан милиция хезмәткәрләре “Азатлык” яшьләрен туктатмакчы булды, әмма газиз лидерның гомерен саклау хакына кулларын-кулга тотышып баскан гаярь егетләр чылбырын өзәргә аларның куәте жетмәде. Бу минутта депутатлар гына түгел, Шәймиев шәхсән үзе дә, мәрмәр бина тәрәзәсенә капланып, халыкның Фәүзия-баһадирга күрсәткән ихтирамын күзәтә, ул көнләшә һәм беркайчан да мондый бәхетне кичерә алмаячагын төгәл аңлый иде...

Сессия эше башлангач, Ирек мәйданы бер генә минутка да тынып тормады. “А-зат-лык! А-зат-лык!!” - дип тәкърарлый-тәкърарлый, милләт вәкилләре озын көн буена мәрмәр бина тирәсен урап йөрдө. Майданның әле теге, әле бу почмагында кече-кече митинглар барды. Ундүртенче көн буена ач торучы Фәүзиягә сессия башлангач та сүз бирмәгән өчен ярсан хатын-кызлар, чал карчыклар бер арада тыгыз чөй булып тезелде дә, йокымсырап торган милиция хезмәткәрләренең чылбырын бәрәп-егып, парламент залына үзләренең “деләгатларын” кертәп жибәрде. Ирек мәйданында гыйбрәт бик күп, милләт язмышы өчен кайгырган кешегә анда сабак алырлык хәлләр шактый иде...

Кичке сәгать алты житкән чакта Ирек мәйданы янә халык белән шыгрым тулды. Анда хәзер алма төшәрлек тә ара юк иде. Консерватория бинасы каршында тагын чираттагы митинг башланды. Беренче тапкыр буларак, аңа илле меңләп кеше килгән иде. Дөрөс, мәрмәр диварлар, милиция хезмәткәрләре артына кереп качкан парламент вәкилләре һәм карагруһчыл "Вечерняя Казань" газетасы шул кадәр халыкны "кара өер" /толпа/ дип кенә бәйләде. Шушы "өер" эчендә ким дигәндә утыз-кырыклап язучы, дистәләгән галим һәм артистлар, газиз милләтен урыс коллыгыннан азат итү өчен көрәшәргә килгән табибларны, инженер, тракторчы, савымчы, студент һәм эшчеләрне парламент танырга теләмәде. Әмма бөтен Казанны дер селкетеп яңгыраган "А-зат-лык!" сүзенә аһәңе мәрмәр диварлар аша да үтеп керде. Төнге сәгать унбер тулган чакта гына курчак-парламент 12 июнь көнендә РСФСР президентын сайлауларны Татарстан өчен рәсми түгел дип танырга мәжбүр булды.

АЗАТЛЫК КӨРӘШСЕЗ КИЛМИ

Ирек майданына жыелган каһарманнарның 27 май көнне жиңүе нәтижәсендә Татарстан жирендә РСФСР президентын сайлаулар өзелде. Сайлауда катнашучыларның нибары 35 проценты гына чит мәмләкәт хакиме өчен тавыш бирде. Республика тарихында беренче мәртәбә буларак, Татарстан шәхси президентлы булды. Безгә мондый пост, әлбәттә, ил каршында Татарстанны союздаш республика итеп таныту өчен генә кирәк иде. Әмма һаман шул хәл - Мәскәүдә утырган урыс хөкүмәте безнең жөмһүриятне үзенә тиң итеп танырга теләмәде. Үз мәнфәгатьләренә кирәк булган чакта "демократия, милләтләрнең хокукы чикләнмәгән" дип сагыз чәйнәүче Мәскәү түрәләре татар халкын талау-кимсетүне элеккечә давам итә бирде.

Тулы хокуклы президентбыз итеп сайлап куйгач, без Минтимер Шәймиевтан да житди һәм тәваккәлрәк адымнар көткән идек. Әмма бу кеше президент итеп сайлануын үзенә шәхси уңышы - нигездә урыс милләтенең мәнфәгатьләрен яклауга корылган сәясәтнең "жиңүе" дип кабул кылды, ахры. Ул 27 майдан соң ижтимагый үзәкнең аны яклавын һәм республика халкын да шушы ук эшкә өндәвен күрергә теләмәде. "Жиңү" шатлыгынан башы әйләнгән Шәймиев милләт язмышы өчен жан аткан депутатларның да, "Иттифак" партиясе, "Азатлык" оешмасы, шул ук ижтимагый үзәк алга сөргән таләпләренә дә үтәргә ашыкмады. Татарстанның мөстәкыйльлеген танытырга теләп, ул бер генә союздаш республикага да вәкаләтле илчеләр жибәреп карамады. Конституцияне, Тел турында закон, дәүләт символларын кабул итү дә һаман сузылып килде. Президент инде 15 август көнне Татарстан милке турында Указ кабул итсә дә, аны республикада бер генә оешма да үтәргә өлгермәде.

Көтмәгәндә 19 август таңында, Мәскәү каласында тәхеткә жинаятьче-коммунистлар менде. Үзе дә Үзәк Комитет әгъзасы булып торучы Шәймиевның күңеленә путч авторлары урнаштырырга жыенган "корыч тәртип" бик һуш килде, ахры. Алар белән очрашу үткәреп, 20 август көнне Казанга кайтуга ук, Шәймиев демократия һәм Конституцияне яклап урамнарда чыккан яшьләренә ОМОН колларыннан кыйнаттырды, матбугатка "корыч" контроль кертте. Ул нәкъ менә шушы көннәрдә үзенә чын йөзен ачкан кебек булды. Татар халкының мәнфәгатьләрен яклауны инкарь итү позициясенә баскан президенттан иманлы адым көтү хәзер инде, гомумән, нык икеле иде.

Аллага шөкер, коммунистлар тантанасы озакка сузылмады. 21 август кичендә үк хәрби переворот жиңелүгә дучар булды, Мәскәүдәгә тәхетләргә законлы хужалары кабат менде. Ләкин... коммунистлар путчы өч көнә көнгә сузылса да, безнең президент инде үзен ил каршында гәнаһлы кәргә буярга өлгергән иде. Ә арты керле кеше үзен мыштым тотта.

29 август көнне Югары Совет сессиясендә ул Татарстанны һәртөрле богаулардан азат, Мәскәүгә бөтенләй буйсынмый торган бәйсез дәүләт дип игълан итү турында мәсьәләне куя ала иде. Әмма аның бөтен сәләте-жәгәре ул көнне депутатлар алдында аклану белән үтеп китте. 2 сентябрь көнне СССР Югары Советының съезды башлангач та, мөнбәргә менеп, Шәймиев республикабызны - мөстәкыйль дәүләт, ә үзен тулы хокуклы президент итеп танытырга кыймады. Аны съезд сайлап куйган Дәүләт Советы составына да кертмәделәр. Вакытлыча хөкөм сөрү өчен төзелгән Югары Совет составына да башка союздаш республикалардан егермешәр депутат билгеләнгән бер вакытта, Шәймиев Татарстаннан нибары бер кешене генә вәкил итеп кертә алды. Ниһаять, соңгы кара хәбәр: Шәймиев Татарстанга Ельцинның шәхси "наместнигын" китерергә рәхсәт биреп кайткан. Югыйсә, Шәймиев республика халкы каршында Татарстанның мөстәкыйльлеген якларга ант иткән кеше һәм аның республика мәнфәгатьләрен ким-

сетергә ирек куярга хокукы юк иде бит. Менә шулай итеп, инде ничәнче кат /!/, без үз президентыбыздан алдандык. Без үзебезне үзебез тозакка илтеп керттек. Урамнарда чыгып Шәймиевның отставкага китүен таләп итәр идек, Мәскәү тәхетендәге “демократлар”ның безне бөтенләй президентсыз калдыруыннан шөллибез. Ә баштан-аягына кадәр “коммунизм” чире белән агуланган президенттан игелекле эш көтәрлек өмет тә юк. Без авырткан башка тимер таракны үзебез эзләп таптык. Терсәк якын да бит, аны тешләп булмый. Инде нишләргә соң?

Сүз дә юк, алда безне тагын көрәш көтә. Югары Совет республиканы бер мәртәбә мөстәкыйль дәүләт дип игълан иткән икән, милли горурлыгы булган халык шул сукмактан тайпылмаска тиеш. Тик алдыбызда боек Тукайларны ук борчыган һаман да шул сорау: “Безнең милләт мәрткә китмәгәнме?” Көрәшсез генә азатлык килми бит ул. Бәхет, ирек өчен көрәшсезгә күңелендә дары бармы, халкым? Газиз телен югалтырга торган нәни буын синнән җавап көтә.

В.БАЙСАР.

12 сентябрь, 1991 ел.

ЧАЛЛЫ ЙОЛДЫЗЛАРЫ

КОТЛАРГА АШЫГАБЫЗ!

Быелның 26 августында жиңел атлетика буенча Токиода үткән дөнья чемпионатында якташыбыз Лилия Шәйхетдин кызы Нуретдинова 800 метрга йөгөрүдә алтын медаль яулады. Бу бер үк вакытта Лилия туташның әтисе - “Чаллыгорстрой” спорт комплексы тренеры Фәтхәтдин Нуретдиновның да зур уңышыдыр.

Редакция киләсе саннарның берсендә Лилия туташ белән тәфсилле әңгәмә тәкъдим итәчәк. Әлеге милләттәшебезне халыкара спорт жиңүе белән котларга ашыгабыз.

Вакыт, заман, мохит

Гаяз МАЛИХОВ,
техник фәннәр кандидаты.

КЫЧКЫРТЫП ТАЛЫЙЛАР...

Шагыйрь әйтмешли, “Һәр заманның үзенә күрә була сволочы, каҺәр суккыры”... Әйе, һәр чорның бар дөньяны шаккаттырган атаклы бер аферасы /алдап-йолдап файда эшләү/ була. XIX йөздә, мәсәлән, Лессепсның атаклы “Панама низагы” дөнья кубарды. Ул чагында “Панама каналын казу кампаниясенә” 800 мең акционерын күрәләтә кычкыртып талаганнар иде. Ләкин бу үткән-беткән, бездән бик еракта калган һәм бик күптәннән булган вакыйга. Әйдәле, без әллә кайчан, әллә кайларга түгел, үзебезнең төбәктә, бүгенге көндә эшләнәп ятканнарға күз салыйк.

Әйтик, жөмһүриятебез үзенә халәл нефтен ничек чыгара, аңардан үзе теләгәнчә файдалана аламы, ул халыкка күпме файда-табыш китерә?

“Зур совет энциклопедиясе” һәм аның һәр елны чыгарыла торган басмаларын карап утырганда, мин Татарстанда нефть чыгару хакында түбәндәге кызык-лы мәгълүматларга тап булдым:

Еллар	Нефть чыгару /млн.т/	Еллар	Нефть чыгару /млн.т/
1950	0,87	1971	102,6
1960	46,25	1972	102,1
1965	79,69	1973	103,2
1966	86,25	1974	103,6
1967	91,70	1975	103,7
1968	95,85	1976	101,5
1969	101,90	1977	-
1970	101,80	1978	-

1951-1959 елларда һәм 1961-1964 елларда анда, ни сәбәптәндер, бернинди дә саннар юк иде. Әмма гыйльми тел белән әйткәндә, интерполяция ясап карасак, әлегә “төшәп калган” чорларның берсендә ул - 24, икенчесендә 63 миллион тонна килеп чыга. Ләкин, иң кызыгы шул: 1977 елдан башлап, матбугат битләрендә нефть чыгару хакында тулы мәгълүмат биреп бару туктатылды. Бу Татарстан буенча гына түгел, Башкортстан, Төмән һәм илнең нефть чыгара торган башка төбәкләре буенча да шулай. Билгеле, илкүләм әһәмияткә ия булган саннар-күрсәткечләр тора салып үзләреннән генә юкка чыга алмый, әмма алар серле рәвештә кая киткән һәм хәтта бүгенге көндә дә матбугатта күзгә чалынмыйлар. Фәкать ил буенча гомуми саннарны гына очратып була. Мондый хәл барытик империябез үзәге күрсәтмәсе нигезендә, безнең илдә генә эшләнәргә мөмкин. Югыйсә, Татарстанның нефть чыгару буенча күрсәткечләрен төмәнчеләр яшереп яткырмас бит инде. Менә шуннан соң, миндә дәрәс мәгълүматларны халык күзеннән яшерүнең чын сәбәбен ачыклау теләге уянды. Чыннан да, нефть ниндидер яшерен корал да, яңа уйлап табылган серле хәрби техника да түгел,

киресенчә, дөнья алдында мактанырга, горуранлырга хокук бирердәй чимал. Дөрес, бу эшнен хикмәтен-асылын мин азмы-күпме төшенә, шәйли идем инде. Һәм, күптән түгел, кулыма "Кувәйт дәүләте" дигән китап килеп кәргәч, чуалган сер йомгагының очына тәмам чыга яздым. Кувәйттә нефть чыгару һәм аны чит илгә сатудан килгән табыш күләмен түбәндәге саннар бик ачык чагылдыра:

Еллар	Чит илгә нефть сату /мл.т/	Нефть сатудан алынган табыш /мл.дол./	1 тонна нефть сатудан /дол./
1961	77	464	6
1971	137	954	7
1981	37	14900	402
1987	32	7520	209

Татарстан нефтенң бөтенләе белән читкә чыгарылуын, ә аны эшкәртү юлы белән алына торган бензин, майлау материаллары һ.б. читтән кертелүен искә алып, Кувәйт саткан хак белән чагыштырып карарга һәм дөнья базарындагы бәя белән жөмһүриятебез саткан нефтьтән алынган табыш күләмен бик жиңел исәпләргә була:

Еллар	Чит илгә нефть сатудан алынган табыш /млн.долл/	жан башына туры килгән табыш /долларларда/
1965	486	139
1970	691	197
1975	7892	2255

Мәгълүматлардан күренгәнчә, Татарстаннан чыгарылган нефть хакы 1972 елдан башлап, кискен төстә арта бара. Хәтта, шул ук елда ул миллиард доллардан артып китә, ә 1974 елда 6,7 миллиард, аннан алдагы елда 7,9 миллиард долларга күтәрелә. Билгеле, бәяләрнең болай артуы нефтьне сату бәясенң дөньякүләм артуы белән бәйләнгән иде. 1975 елда, мәсәлән, 1 тонна нефть бәясе дөнья базарында 80 долларга житте. Ә бүгенге көндә исә ул 296 доллар тәшкил итә.

Татарстан нефтенң бер тоннасын Союз бездән 14 сум түләп сатып ала иде. Ә хәзер 25 сум түли, ягъни дөньякүләм хак белән исәпләгәндә 1 доллар чамасы. Димәк, бүгенге хакка күчәргәндә, безнең бер тонна нефтькә - бер зәңгәрсү табыш түшкәсе! Менә шулай итеп, кычкыртып талау бүген дә дәвам итә. әгәр ул елларда Татарстан байлыгын талаудан килгән табышны гына да жан башына бүлеп исәпләсәң, валюта белән 2255 әр доллар тияр иде.

Ә Союз исә, Татарстаннан таланган нефтьне һәм аңардан алынган табышны, хәтта, милләт мөлкәте исәбенә кертәп тә маташмады. ә аның күләме милли доход күләменнән дә артыграк иде! Моннан шул аңлашыла: димәк, теге яки бу республикада чыгарылган, дәүләт тарафыннан таланып алынган нефтьне сатудан килгән табыш күләме уннарча миллиард долларга якынлаша икән, /артып китү хакында сүз дә юк/ халыкның ачуын кабатмас өчен, хөкүмәт житәкчеләре бу хакта дөшми калуны кулай күрделәр.

Илебезнең үткәннен күз салсак, һәрбер яшерергә тырышылган сер артында караклык, алдашу, хыянәт, хәрәмләшү, мутлашу ятканын ачык чамалап була. Шушыларны исәпкә алып, 1977 елдан соң Мәскәүнең Татарстанны күпме

“имеп” ятканын бик беләсем килде, һәм мин бу хакта мәгълүматларны “Татарстан халык хужалыгы унынчы бишьеллыкта” дигән китап ярдәмендә исәпләп та чыгардым. Менә ул саннар:

Еллар	Нефть чыгару /млн.т/	1975 елга карата процентларда	Бәясе /млн долларлар/	жан башына /долларларда/
1975	103,7	100	-	-
1976	101,6	98	-	-
1977	99,6	96	9029	2580
1978	95,4	92	8524	2435
1979	89,1	86	14310	4089
1980	82,9	80	22483	6424

1981 елдан башлап 1980 елга карата процентларда

1981	75,4	91	30364	8675
1982	68,8	83	29422	8406
1983	61,3	74	16876	4822
1984	55,6	67	16680	4766
1985	51,4	62	20836	5953

Әллә кая еракка китмичә, КамАЗ төзелә башлаган 1970 елдан алып, 1985 елга кадәр 15 ел вакыт эчендә генә дә Татарстаннан барлыгы 191 миллиард 507 миллион долларлык /сумлык түгел!/ нефть суыртылып алынганлыгы күренеп тора. Бер тиен хак түләмичә, бушлай!

1989 елда гына Татарстанда 40 миллион тоннага якын нефть чыгарылды. Шул ук елны илебез Гыйрактан алган 12,4 миллион тонна нефтьне тоннасын 129 доллар исәбеннән Болгариягә һәм Венгриягә 1,6 миллиард сумга сатты. /Кара: “Известия” газетасы, 1990, 1-2 ноябрь саннары/. Безнең нефтькә әнә шул бәя белән, ягъни дөнья базарындагыдан кимрәк хак кына түләгән булсалар да, аның өчен 5 миллиард доллардан артыграк табыш алган булыр идек.

Бүгенге көнне алыяк. Фарсы култыгындагы кризис нәтижәсендә нефтьнең баррелә 40 долларга кадәр күтәрелде, ә хәзер ул 35 доллар, /Баррель - 158,97 дм³, ягъни бер куб метрда 6,25 баррель яки 0,85 тонна/ ягъни, бер тонна нефтьнең бәясе 250 долларга төшә.

1990 елның тугыз аенда Татарстанда чыгарылган нефть күләме 26,4 миллион тонна тәшкил итте, ягъни дөнья базары хакы белән 6,6 миллиард доллар. Үзәк хөкүмәтебез белдергәнчә, сумнарга әйләндерсәк, ул 11 миллиард 880 миллион сум дигән сүз. Ел буена республикабызда чыгарылырга тиешле нефть күләме 35,2 миллион тонна иде һәм ул үзәк хөкүмәткә 8,8 миллиард доллар табыш китерде. Менә шушы шактый гына саллы сумманың нибары 880 миллион сумы гына - уннан бере! - Татарстан жөмһүрияте кесәсенә керде. Ә бит төптәнрәк исәпләп карасаң, Татарстанда 1970 елдан башлап чыгарылган нефтьне саткан акчага Чаллы кадәр шәһәре-ние белән 50 гә якын КамАЗ гиганты төзәргә мөмкин булыр иде. Әгәр, шушы елларда Татарстаннан талап алынган нефтьне сатканнан килгән табышны жан башына бүлөп исәпләсәң - һәр кешегә 100 әр мең доллар байлык туры килә.

1990 елда “Прикамнефть” идарәсе 2 миллион тонна чистартылган нефть житештерде. Тоннасына 25 сум исәбеннән, Мәскәү безгә моның өчен жәмгысә 50 миллион сум акча түләде. Ә үзе аның һәр тоннасын 250 долларга чит илләргә сатып, 590 миллион доллардан артык табыш алды. Бер елга бит бу! Мәскәүгә кем шундый хокук биргән? Бу - жиңүченең жиңелүчегә булган феодаль ясак салу хокукы. Ә бит Чыңгыз хан төзегән закон буенча ясак күләме 10 /ун/ процен-

ттан артырга тиеш булмаган. Чөнки хан жиңелүченең бөлгенлеккә, хәерчелеккә төшүен теләмәгән. Ә без бүгенге чорда, социалистик дип аталган, яъни иң гуманлы - кешелекле булырга тиешле жәмгыятьтә, ясакны 98 процент түлибез! Менә кайда ул социализм империясенен чын йөзе.

Биредә мин әле нефть бәйләрен Кувәйтнекенә караганда 30 процентка киметеп алдым. Чөнки безнең транспорт жиһазлары /торбалы үткәргеч/ аларның танкерларына караганда кыйммәткәрәк төшә. Әгәр бер үк бәя белән исәпләсәң, бездән таланган нефть бәясе тагын да артыграк булыр иде.

Төмән нефтен үзләштергәнә кадәр, илнең башка төбәкләре үсешенә акча биреп торучы бердәнбер республика Татарстан иде, һәм ул башкалардан аермалы буларак, үз мөлкәтен бушлай таратучы бердәнбер төбәк булды. Башкортстан нефть потенциалының тулаем татар районнарында урнашканлыгын искә алсак, бу талау икеләтә арта төшә.

Гыйрак, Кувәйт, Алжир яки Ливия кебек илләр үзләренең нефть промыселарын миллиләштергән вакытта, колонизаторларның нефть чыгару хакының яртысын үзләренә алып калуына зур ризасызлык белдергәннәр иде. Ә без исә, кайчандыр Европа һәм башка ил колонизаторлары тарафыннан кертелгән һәм инде әллә кайчаннан юкка чыгарылган "талауның" мондый тәртипләре турында хәтта бүгенге көндә дә хыяллана да алмыйбыз.

Халкыбызның байлыгын ел саен шулай талап алып баруга да карамастан, безгә: шәһәребездәге татар театрын, китапханәсен, татар мәктәбен яки милли киностудиябезне ачар өчен акча юк, дип тәкрарлыйлар. Шулай ук, милли гимназияләр, югары уку йортлары ачу, газета-журналлар чыгару өчен дә акчасын да, кәгазен дә бирмәү өчен Үзәк бөтен чараларны күрә.

Нефтьне кычкыртып талау - әле мәсьәләнең бер ягы гына. Үзебезнең нефтьтән куылган бензинны без хөкүмәттән 20 тапкырга кыйммәтрәк хакка кире сатып алабыз! /76 лы бензинның тоннасы - 375 сум, 93 ленеке - 500 сум/. Нефтьтән, газ, битум һ.б. шундый чималдан эшләнгән резина-техник әйберләр белән дә шул ук хәл. Этилен Түбән Камада әзерләнә, ә кыйммәтле продукция ясау өчен аны Новокуйбышевскига куалар. Теләсә кайсы тармакта, теләсә кайчан, теләсә ничек безне әнә шулай талыйлар.

"Известия" газетасы хәбәрчесе белән үткәргән әңгәмәсендә урыс язучысы Максимов тикмәгә генә: "Әгәр Татарстан бәйсез дәүләт булса, аның һәр кешесе алтын тоткалы "Мерседес"ка гына утырып йөрер, һәркайсының шәхси самолеты булыр иде", димәгәндер.

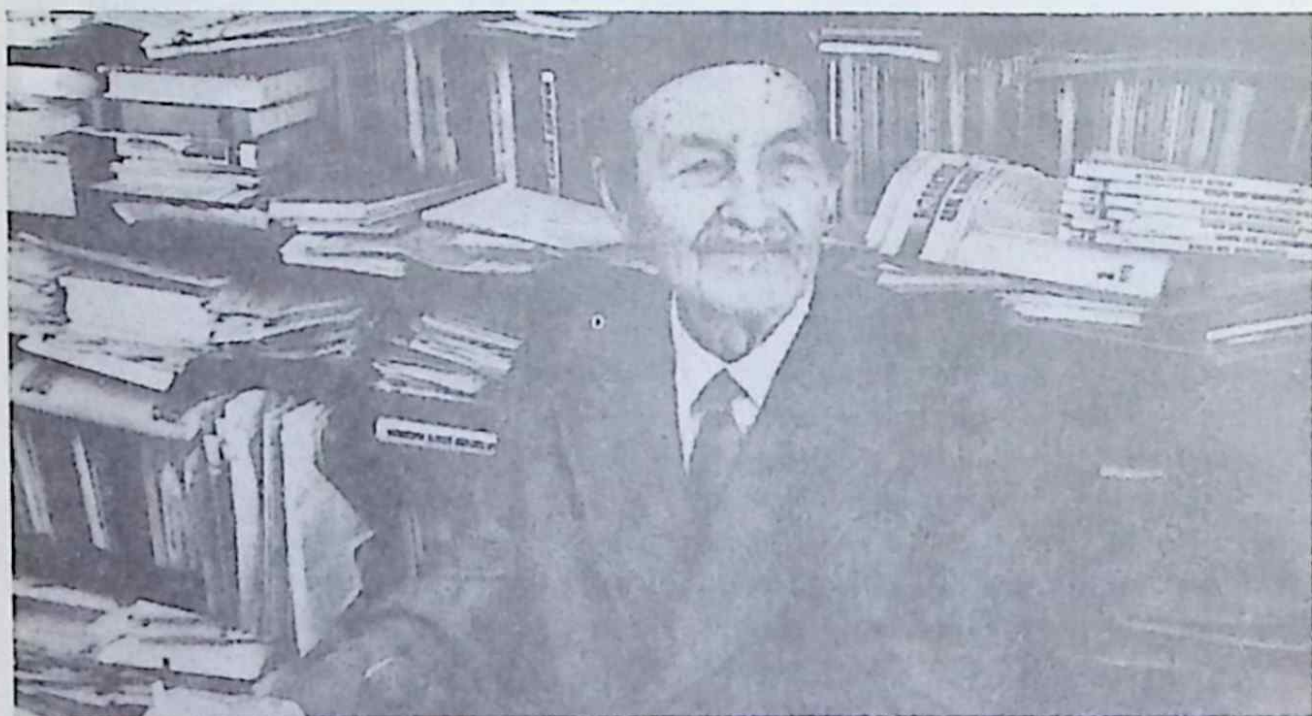
Без генә түгел, Төмән, Башкортстан, Удмуртстан, Пермь һәм башка нефть чыганаclarы булган төбәкләр дә нәкъ шулай таланды. Ә бит бу акчалар төбәндә урыс дәүләтчеләге яткан Союзга да, урыс халкына да, башка халыкларга да файда китермәде. Бу астрономик, исәпсез-чутсыз суммалар республика халкын ярым ачлыкка-ялангачлыкка һәм хәерчелеккә китерү бәрабәренә Кубадагы, Эфиопиядәге, Анголадагы, Вьетнамдагы һ.б. диктатор режимнарына һәм Афганстандагы пычрак сугышка тотылып барылды.

Мондый оятсыз рәвештә талаудан котылуның бердәнбер юлы - кичекмәстән республикадагы барлык нефть чыгару куәтләрен Татарстанның халәл милке итеп күчерү һәм хөкүмәтебез житәкчелегендәге хезмәт коллективларына арендага тапшыру. Моңа һич кичекмәстән керешергә кирәк.

Менә ни өчен Татарстанның мөстәкыйльләге кайбер югары даирәләренең "эченә килешми". Симез калжаны кемнең кулыннан ычкындырасы килсен соң?!

Хәзерге вакытта нефть запасларыбыз Кувәйтнеке белән чагыштырганда 4,8 тапкырга кимрәк. Киләсе буыннар язмышын күз алдында тотып, Кувәйтнең нефть чыгаруны бермә-бер киметүе безне дә бу хакта уйлый башларга кирәклегенә этәрә. Чөнки безнең өчен Мәскәү кайгырмас.

Тисә -тиенгә, тимәсә - ботакка
яки нигә Уфада Башкортстан халык шагыйрен
эзәрлеклиләр?

Сәйфи Кудаш. Әдәбиятның бу олы вәкилен Башкортстанда да, Татарстанда да, гомумән, күп милләтле бөтен совет әдәбиятында яхшы беләләр. Инде үзенең йөз яшен тутырып килгән бу әксакал беренче чиратта Башкортстан халык шагыйре булып күз алдына килеп баса. Шуңа ук вакытта ул икәнче бер олы титан, Башкортстан халык шагыйре Мәжит Гафури белән башкорт совет әдәбиятының нигез ташын салучы да. Шунда ук аларның икесен дә бик хаклы рәвештә татар совет әдәбиятының күренекле вәкилләре, классиклары дип тә исәплиләр. Чөнки алар икесе дә милләтләре ягыннан татарлар һәм үзләренең иҗатларын туган татар телендә алып барган әдипләр. Тик Сәйфи Кудаш кына, соңын, билгеле бер шартлар аркасында башкортча да яза башлый.

Әмма, әйтсә кирәк, бүген аларның икесе дә башкорт совет әдәбияты майданында үзләрен бик төшкүсиз тоялар. Моннан алтмыш ел элек диярлек (1934) дөнья куйган Мәжит Гафурины Өфә әдәбиятчылары күп очракта читләтеп үтсә омтылалар. Бүген, аллага шөкер, өле дә исән, ниһаять, үзенең йөз еллык юбилеега таба атлаган Сәйфи ага Кудаш башкорт әдәбиятындагы кайбер экстремистик даирәләр тарафыннан һаман эзәрлекләүгә дучар ителә. Беренче чиратта биредә рус телендә язучы Башкорт журналисты Газыйм Шәфыйков үзенең кәләмән чарлый. Аны бу очрак-

та башлап йөрүчө дип исәпләсәң дә була. Шәхес култы өлларында репрессия чалгысына эләккән башкорт язучыларын бары тик соңыннан, моның өчен бик тө уңайлы шартлар тугач кына, яклаган булып, матбугат битләрендә чыгышлар ясый башлый да, шунда ук тенденциозлыкка кереп китеп, ул чакта ил өстенә төшкән афәтнең төп сәбәпчесе итеп бөтенләй исбатсыз рәвештә Сәйфи Кудашны һәм башкаларны күрсәтмәкче булып, аларның бакчасына таш ыргытырга тотына...

Аның дәрәслектән шактый өрак булган, күтәрелгән мәсьәләләр буенча артык уйланып тормастан бер яклы гына тенденциоз фикер йөрткән, өмма алар ышандырырлык дәлилләр белән ныгытылмаган мондый мәкаләләре "Советская Башкирия", "Литературная газета" һәм башка матбугат органнарында 1989 елда ук басыла башлаган иде. Нәтижәдә ул республикада татар халкына каршы яңа кысымнарның сәбәпчесе булды, шактый пычрак дан туртасы эчте.

Уйлап карасаң, башка сыймаслык хәл. Халык тарафыннан да, ил тарафыннан да элек-электән хөрмәт ителгән, бик тө катлаулы тормыш һәм иңат юлын үткән, үзенең яшәү ысулы һәм мәбәзгә үрнәк, ө иңаты халкыбызның көзгесе булырлык дәрәжәгә күтәрелгән, нәкъ шуның өчен дә Башкортстанның халык шагыйре дигән мактаулы исемгә лаек булган бу олы өдип тормышының йомгаклау чорында башкорт милләтчеләре тарафыннан ачыктан-ачык эзәрлекләүгә дучар була. Өфедәге рәсми даирәләрнең моны күрмәмешкә салышулары нәтижәсендә бу эзәрлекләү, кызганычка каршы, инде матбугат битләренә дә күчкән.

Матбугат битләренә үткән һәр материал кире кагылгысыз фактларга нигезләнгән, мәсьәләләрнең куелышы һәм чишөлешө дәрәс һәм төпле булырга тиешлеген таләп итеп, ниһаять, һәр яктан да объектив булырга чакырып, Сәйфи ага Кудаш югарыда күрсәтелгән газеталар редакцияләренә бик тө дәлилле "Ачык хатлар" жибәрә, өмма алар, кызганычка каршы, дөнья күрми калалар. Әйтерсең, матбугат иреклегә дә, фикерләр төрлелегә дә, гомумән плюрализм дигән нәрсә кинәт юкка чыккан да куйган. Шулай итеп, йөз яшәр олы өдипнең дәрәслекне, гаделлекне таләп иткән дөгъвәсә, тисө - тиенгә, тимәсө - ботакка, дигәндәй, күк гөмбәзендә асылынып калган. Бөек Тукайны өз генә үзгәртеп өйткәндә, "өфеләр тотса якаң..." менә шулай килеп чыга икән ул. "Плүрәлизме" дә кинәт "күрмәмизм"гә өйләнөп китө икән...

Хөзөр сүзнө халкыбыз һәм өдәбиятыбыз аксакалы, атаклы өдип, Башкортстанның халык шагыйре Сәйфи ага Кудашка бирик өлө.

Сәйфи КУДАШ

ЭТ ӨРӘ, КӨРВАН ЙӨРИ..

(Журналист Газыйм Шәфыйковка ачык хат)

Газыйм өфөнде!

Сезнең утызынчы еллардагы дөһшәтлө һәм фаҗигале хәлләр турында газета битләрендә биш мәкаләгез дөнья күрдө инде. Бер сүз дә юк, тарихның бу катлаулы һәм киеренке, ачы һәм фаҗигале дөверен яңача ачыкларга, аңа тиешлө бөһа биреп, шул дөвердәге фаҗигаләр яңадан кабатланмасын өчен, аннан тиешлө сабак та алырга кирөк. әйе, "халык дошманнарына каршы көрөш" дигән ялган позунг астында бөтен ил күләмөндө барган "тазарту" компаниясө вакытында күп милләтлө совет өдәбияты һәм сөнгәтө үзенең иң талантлы, иң өлгөреп житкән өөкипләрен югалтты. Әдө-

бият мәйданы да, күп кырлы сәнгатьнең сәхнәләре һәм тамаша заллары да кинәт сизелерлек булып сирәгәеп калды. Әйтерсең, зилзилә купкан, дөньясы убылган, баш житмәспек көч белән җиребезгә әллә нинди гарасат ябырылып килгән дә илебезнең иң дә көчле, иң дә талантлы зыялы-уку-мышлыларын "теге дөньяга" алып киткән. Татар-башкортның гына түгел, күп милләтле совет әдәбиятының горурлыгы булган Галимҗан Ибраһимов, башкорт иленең талантлы язучылары Давыт Юлтый, Булат Ишемгул, Афзал Таһиров, татар-башкортның якты шигърият йолдызы Шәехзадә Бабич, таланты әле юнәлп ачылып та өлгермәгән, тик үзе бу дөньядан киткәч кенә, үзенең атаклы "Ырғыз"ын килер буыннарға ядкарь итеп калдырган Нәдия Дәүләтшина... Күп инде алар, бик күп, кирәк микән шушы рәсми хат - мөрәҗғәгатьтә аларның барысын да санап тору?!

Доресен әйтим, Сөз баштан ук үз алдыгызга гаепсез кешеләрне каралту максатын куймыйча, дорес юлдан китсәгез, күтөрелгән мәсьәләләргә ясалма фактлар белән күпертеп, куертып җибөрмәсәгез, үзегезнең журналистлык һөнәрегезгә хилаф кылмыйча, объективлык юлы белән барсагыз, мактаулы зур эш башкарган булыр идегез. Әмма Сөз баштан ук үз алдыгызга түп-туры дезинформация юлы белән баруны төп максат итеп куйгансыз. Ә бу максатның асылы шул: Башкортстан халык шагыйре Сәйфи Кудашны, янәсе, фаш итү. Ә бу инсинуациянең нигезендә бик тө мәкерле бер оеткы ята. Ә ул шуннан гыйбәрәт: нигә әле бу Сәйфи Кудаш дигән кеше, үзе татар була торып, Башкортстан халык шагыйре дигән мактаулы исемне йөртә? Сөзнең миһегезне кимергән, күңелегезгә ятмыйча, үзегезне гел кыздырып, төрле аферага котырып торган шушы күралмаучылык хисе сөзнең алга икенче бер дуамал максатны китереп бастыра - Сәйфи Кудашны, хәтта мине генә дә түгел, ә татар милләтеннән булган башка башкорт әдипләренең, имештер, чын йөзән ачып салу. Мәкаләләрегездә ярылып яткан бердәнбер нәрсә шул: "әгәр дә, имеш, "сатлык татарлар" булмаса, башкорт әдипләре репрессиягә элекмәсләр иде. Менә бит нинди мәкерле ният белән чәкештермәкче буласыз ул ике тугандаш халыкны! әмма нинди агым, нинди ысул белән ирешергә соң әле моңа? Аек баш белән уйлап караганда - ә аеклыкның никадәр авыр нәрсә икәннен сөз яхшы беләсез - моңа ирешү бик җиңел дә түгел кебек. Моңың өчен иң башта чынлап та аек булырга, аннан нигезле фактлар табарга кирәк. Менә шуңа инде Сөзнең гел нәрсәдер "әзләүчән" башыгызга кылт итеп бер фикер килеп төшә: бәй-бәй, Сәйфи Кудаш йөз яшәгән әдип бит әле! Шәхес культы елларында әллә дә тик кенә ятканмы? Тукта әле, нигә соң аңа җил-яңгыр тими үткән? Юк инде, абзыкай! Шундый хәвефле дәвердә, күпме халык нинди трагедия кичергәндә, бөтенләй гаепләре булмаган әдипләр, "халык дошманы" дигән яманатлыкеләймә күтөрөп, эшафотка озатылганда, ничөк әле ул котылып калган? Ул да бит, янәсе, пәйгамбәр түгел, "Менә, нөкә шушы яссылыкта якин килергә кирәк бу мәсьәләгә, - дигән фикергә киләсез. - Менә шунда инде, янәсе, эш пешми капмас!" Шулай уйлыйсыз, шундый план белән яши башлайсыз, Газыйм әфәнде Шәфиков. Кемнәргә генә ташланмадыгыз, кемнәргә генә таш атмадыгыз соңгы елларда?!

Менә шулай кинәт кенә дуамал башка дуамал фикер килеп, элек-электән бөөклек чире белән авырып йөргән яшь авторның (гөрчә Сөз инде ир уртасы булсагыз да миннән икеләтә яшьсез) капылт кына Сөзнең сырхау фантазиягезне уятып җибәрә. һәм менә Сөз: "Элек репрессияләргә дучар ителгән башкорт язучыларын реабилитацияләү эшенә мин дә өлеш кертим әле", дип җыелышларда күкрәк сугып кычкырып өчен, гаҗәп тө зур бер эшмәкәрлек күрсәтердәй булып, җиңнәрегезне сызганып, "дошманнар" белән көрәшә башлайсыз.

Ә бит мәсьәләнең олысына килеп, дәрәсән генә әйтсәк, бу изге эш партиянең XX съездында башланып та, гәҗәп бер астыртын переворот белән хакимияткә килгән Брежневның административ-бюрократик түрәлек аппараты кинәт кенә аны туктатып калгач, гаделлек өчен көрәш мәйданында "батырлар" да кинәт юкка чыкканнар иде. Сөзнең дә, Шәфыйков әфәнде, кыю вә горур гәүдәгез ул заманнарда күзгә ташланмады. Инде 1985 елда шифалы апрель җилләре исеп, тормышны баштанаяк яңадан кора башлау сәгатә суккач, элек репрессиягә дучар булып, шунда башларын салып калдырган олы әдипләрне, сталинизм терроры корбаннарын реабилитацияләү эше элек күрелмәгән инициатива һәм энергия белән ер-яңадан башланып китте. Әйтергә кирәк, бер туктаганнан соң кинәт ачылган шундый иркәнлек шартларында, кызганычка каршы, ясалма авторитетка омтылучы кайбер җиңел көсеп ияләре өчен дә "эзләнү офыклары" киң ачылды. Шушы офыклар белән бергә, күк капусы кебек, ГПУ һәм НКВДның моңарчы җинаятьчел серләрен мәңгә кояш нурын көртмәслек итеп саклап килгән яшерен архивлары да ачылып китте. Мәнә шунда инде миңа, ягъни Сәйфи Кудашка, каршы да "компромат" табылмасы дип, Сөз дә, Шәфыйков әфәнде, башыгыз белән тәмам мәкиббән китеп, шул яшерен архивларда актарына-чокуна башлайсыз... Ә башыгызда һаман бер үк сөаль-сөрау бөтерелә: ничек әле бу "татар актыгы" шундыен болганчык мөлдә шушы аяу-нитүне белми торган репрессияләр "куласасы"на эләкми калган? Үзегез эзләнә дә актарынасыз, ө үзегезнең башкортча түгел, русча уйлый һәм яза торган башыгызда һәм бармак очыгызда бер үк сүзләр бөтерелә: "Этого не может быть! Не может! Должен быть, обязательно должен быть компромат"!

"Ничек эләкми калган?" Уйлап карасаң, бик тө четерекле сөрау бу, әнем. Үзем инде күптән үтеп киткән гаять катлаулы тормышыма, әдәби һәм иҗтимагый-сәяси эшчәнлегемә шушы провокацион "ничек әле?" һәм "нишләп?" дигән сөраулар яссылыгынан тагын бер әйләнәп карыйм да, дәрәсән әйтим, билләһи, мәнә әле дә тәннәрәм эсселе-суыклы булып китә. Ә бит ул чакта минем генә түгел, күпләребезнең гомәрә кыл өстендә генә асылынып тора иде.

Мәнә әле дә бер вакыйга, башыма суккандай, исемә килеп төште дә, тагын бугазыма бер төер килеп тыгылды.

1937 елның жәе иде бу. Ул чакта минем гаиләм М. Гафури йортының (хуҗа кешенең исән чактагы шәхсән үтенече буенча) яртысында тора идек. Шунда инде өченче ел тол булып яшәгән Зәһрә ханым (М. Гафуриның тормыш иптәше) безнең якка керде дә тәмам коты очкан кыяфәттә аларга Гайнан әмири кәргәнән һәм: "Чират Сәйфи Кудашка җитте, шушы көннәрдә аны кулга алырга тиешләр, - дигән. - Аның белән бәйлә булган бөтен нәрсәләргә юкка чыгарырга кирәк"... Шуңа күрә алар шунда ук мин бүләк итеп язып биргән бөтен китапларны, фотоларны, хатларны яндырып бетергәннәр.

Мәнә шуннан башлап без һәркөнне: "Инде киләчәк нинди булыр икән?" - дип калтырана-калтырана көтә идек. Җитмәсә, әле шунда яшьләр газетасында хәзер инде күренекле башкорт язучысының (Шәфыйковтан аермалы буларак, әдәпләпкә йөзеннән мин аның фамилиясен әйтеп тормыйм) "Сәйфи Кудашны кайчан фаш итәрләр дә, кайчан кулга алырлар инде?!" - дигән күп мәгънәле мәкаләсә басылып чыкты. Дәрәс, мәкалә астында чын фамилия түгел, ө тәхәллүсы (псевдоним) гына куелган иде, әмма мин аның фамилиясен 70 нче елларның башында гына белдем. Гәрчә, хәзер аның инде әһәмияте дә юк - үткән дә беткән, йөрәктә калган авыр ярапар инде төзәлдә дә кебек. Хәзер инде мәнә "икәнчә 1937 ел" шәүләсә - Г. Шәфый-

бият майданы да, күп кырлы сәнгатьнең сәхнәләре һәм тамаша заллары да кинәт сизелерлек булып сирәгәеп калды. Әйтерсез, зилзилә купкан, дөньясы убылган, баш житмәслек көч белән жиребезгә әллә нинди гарасат ябырылып килгән дә илебезнең иң дә көчле, иң дә талантлы зыялы-укымышлыларын "теге дөньяга" алып киткән. Татар-башкортның гына түгел, күп милләтле совет әдәбиятының горурлыгы булган Галимжан Ибраһимов, башкорт иленең талантлы язучылары Давыт Юлтый, Булат Ишемгул, Афзал Таһиров, татар-башкортның якты шигърият йолдызы Шәехзадә Бабич, таланты әле юнәлп ачылып та өлгермәгән, тик үзе бу дөньядан киткәч кенә, үзенең атаклы "Ыргыз"ын килер буыннарға ядкарь итеп калдырган Нәдия Дәүләтшина... Күп инде алар, бик күп, кирәк микән шушы рәсми хат - морәжәгатьтә аларның барысын да санап тору?!

Дөресен әйтим, Сөз баштан ук үз алдыгызга гаепсез кешеләрне каралту максатын куймыйча, дөрес юлдан китсәгез, күтөрелгән мәсьәләләрне ясалма фактлар белән күпертеп, куертып җибәрмәсәгез, үзегезнең журналистлык һөнәрегезгә хилаф кылмыйча, объективлык юлы белән барсагыз, мактаулы зур эш башкарган булыр идегез. Әмма Сөз баштан ук үз алдыгызга түп-туры дезинформация юлы белән баруны төп максат итеп куйгансыз. Ә бу максатның асылы шул: Башкортстан халык шагыйре Сәйфи Кудашны, янәсе, фаш итү. Ә бу инсинуациянең нигезендә бик төп мәкерле бер оеткы ята. Ә ул шуннан гыйбәрәт: нигә әле бу Сәйфи Кудаш дигән кеше, үзе татар була торып, Башкортстан халык шагыйре дигән мактаулы исемне йортә? Сөзнең миегезне кимергән, күңелегезгә ятмыйча, үзегезне гел кыздырып, төрле аферага катырып торган шушы күралмаучылык хисе сөзнең алга икенче бер дуамал максатны китереп бастыра - Сәйфи Кудашны, хәтта мине генә дә түгел, ә татар милләтеннән булган башка башкорт әдипләренең, имештер, чын йөзән ачып салу. Мәкаләләрегездә ярылып яткан бердәнбер нәрсә шул: "әгәр дә, имеш, "сатлык татарлар" булмаса, башкорт әдипләре репрессиягә элекмәсләр иде. Мәнә бит нинди мәкерле ният белән чәкештермәкче буласыз ул икә тугандаш халыкны! әмма нинди агым, нинди ысул белән ирешергә соң әле моңа? Аек баш белән уйлап караганда - ә аеклыкның никадәр авыр нәрсә икәннен сөз яхшы беләсез - моңа ирешү бик җиңел дә түгел кебек. Моңың өчен иң башта чынлап та аек булырга, аннан нигезле фактлар табарга кирәк. Мәнә шуңа инде Сөзнең гел нәрсәдер "эзләүчән" башыгызга кылт итеп бер фикер килеп төшә: бәй-бәй, Сәйфи Кудаш йөз яшәгән әдип бит әле! Шәхес культы елларында әллә дә тик кенә ятканмы? Тукта әле, нигә соң аңа җил-яңгыр тими үткән? Юк инде, абзыйкай! Шундый хәвәфле дәвердә, күпме халык нинди трагедия кичергәндә, бөтенләй гаепләре булмаган әдипләр, "халык дошманы" дигән яманатлыкеләймә күтөрөп, эшафотка озатылганда, ничек әле ул катылып калган? Ул да бит, янәсе, пәйгамбәр түгел. "Мәнә, нәкъ шушы яссылыкта якын килергә кирәк бу мәсьәләгә, - дигән фикергә киләсез. - Мәнә шунда инде, янәсе, эш пешми капмас!" Шулай уйлыйсыз, шундый план белән яши башлайсыз, Газыйм әфәнде Шәфиков. Кемнәргә генә ташланмадыгыз, кемнәргә генә таш атмадыгыз соңгы елларда?!

Мәнә шулай кинәт кенә дуамал башка дуамал фикер килеп, элек-электән бөөкләк чире белән авырып йөргән яшь авторның (гөрчә Сөз инде ир уртасы булсагыз да миннән икеләтә яшьсез) капылт кына Сөзнең сырхау фантазиягезне уятып җибәрә. һәм мәнә Сөз: "Элек репрессияләргә дучар ителгән башкорт язучыларын реабилитацияләү эшенә мин дә өлеш кертим әле", дип җыелышларда күкрәк сугып кычкырып өчен, гәҗәп тө зур бер эшмәкәрлек күрсәтердәй булып, җиңнәрегезне сызганып, "дошманнар" белән көрәшә башлайсыз.

Ә бит мәсьәләнең олысына килеп, дәрәсән генә әйтсәк, бу изге эш партиянең XX съездында башланып та, гаҗәп бер астыртын переворот белән хакимияткә килгән Брежневның административ-бюрократик түрәлек аппараты кинәт кенә аны туктатып калгач, гаделлек өчен корәш мәйданында "батырлар" да кинәт юкка чыкканнар иде. Сезнең дә, Шәфыйков әфәнде, кыю вә горур гәүдәгез ул заманнарда күзгә ташланмады. Инде 1985 елда шифалы апрель җилләре исеп, тормышны баштанаяк яңадан кора башлау сәгатә суккач, элек репрессиягә дучар булып, шунда башларын салып калдырган олы әдипләргә, сталинизм терроры корбаннарын реабилитацияләү эше элек күрелмәгән инициатива һәм энергия белән өр-яңадан башланып китте. Әйтергә кирәк, бер туктаганнан соң кинәт ачылган шундый иркенлек шартларында, кызганычка каршы, ясалма авторитетка омтылучы кайбер җиңел көсеп ияләргә өчен дә "эзләнү офыклары" киң ачылды. Шушы офыклар белән бергә, күк капусы кебек, ГПУ һәм НКВДның моңарчы җинаятчел серләрен мәңгә кояш нурын кертмәспек итеп саклап килгән яшерен архивлары да ачылып китте. Мәнә шунда инде миңа, ягъни Сәйфи Кудашка, каршы да "компромат" табылмасмы дип, Сөз дә, Шәфыйков әфәнде, башыгыз белән тәмам мокиббән китеп, шул яшерен архивларда актарына-чокына башлайсыз... Ә башыгызда һаман бер үк сөаль-сөрау бөтерелә: ничек әле бу "татар актыгы" шундыен болганчык мөлдә шушы аяу-нитүне белми торган репрессияләр "куласасы"на эләкми калган? Үзегез эзләнә дә актарынасыз, ө үзегезнең башкортча түгел, русча уйлый һәм яза торган башыгызда һәм бармак очыгызда бер үк сүзләр бөтерелә: "Этого не может быть! Не может! Должен быть, обязательно должен быть компромат"!

"Ничек эләкми калган?" Уйлап карасаң, бик тө четерекле сөрау бу, әнем. Үзем инде күптөн үтеп киткән гаять катлаулы тормышыма, әдәби һәм иҗтимагый-сәясәи эшчәнлегемә шушы провокацион "ничек әле?" һәм "нишләп?" дигән сөраулар яссылыгыннан тагын бер әйләнәп карыйм да, дәрәсән әйтим, билләһи, мәнә әле дә тәннәрәм эсселе-суыклы булып китә. Ә бит ул чакта минем генә түгел, күпләребезнең гөмере кыл өстендә генә асылынып тора иде.

Мәнә әле дә бер вакыйга, башыма суккандай, исемә килеп төште дә, тагын бугазыма бер төер килеп тыгылды.

1937 елның җәе иде бу. Ул чакта минем гаиләм М. Гафури йортының (хуҗа кешенең исән чактагы шәхсән үтенече буенча) яртысында тора идек. Шунда инде өченче ел тол булып яшәгән Зөһрә ханым (М. Гафуриның тормыш иптөше) безнең якка керде дә тәмам коты очкан кыяфәттә аларга Гайнан әмири кергәнән һәм: "Чират Сәйфи Кудашка җитте, шушы көннәрдә аны кулга алырга тиешләр, - дигән. - Аның белән бәйлә булган бөтен нәрсәләргә юкка чыгарырга кирәк"... Шуңа күрә алар шунда ук мин бүләк итеп язып биргән бөтен китапларны, фотоларны, хатларны яндырып бетергәнәр.

Мәнә шуннан башлап без һәркөнне: "Инде киләчәк нинди булыр икән?" - дип калтырана-калтырана көтә идек. Җитмәсә, әле шунда яшьләр газетасында хәзер инде күренекле башкорт язучысының (Шәфыйковтан аермалы буларак, әдәпләпкә йөзәннән мин аның фамилиясен әйтеп тормыйм) "Сәйфи Кудашны кайчан фаш итәрләр дә, кайчан кулга алырлар инде?!" - дигән күп мәгънәле мәкаләсә басылып чыкты. Дәрәс, мәкалә астында чын фамилия түгел, ө тәхәлпусы (псевдоним) гына куелган иде, әмма мин аның фамилиясен 70 нче елларның башында гына белдем. Гәрчә, хәзер аның инде әһәмияте дә юк - үткән дә беткән, йөрәктә калган авыр ярапар инде төзәлдә дә кебек. Хәзер инде мәнә "икәнче 1937 ел" шәүләсә - Г. Шәфый-

фыйков кебеклөрдөн сакланырга кирәк.

Әзрәк читкә кителде бугай, укучым гафу итәр инде. Хәзер тагын эшнең асылына күчим.

Язучылар берлегенә аның житәкчесе Төхфәт Янәби "халык дошманы" дип инде кулга алынганнан соң, Мәскәүдән, СССР Язучылар берлегеннән килгән "упалнамуч" Митин, Г. Гомәр, М. Тажи составындагы "тройка" житәкчелек итә иде. Алар миңа бер дәфтәр күрсәттеләр дә: "Беләсеңме бу кешене?" - дип сорадылар. Аның Шәехзадә Бабиичныкы икәннән алар үзләре дә беләләр иде, чөнки бу кадрлар дәфтәрнең тышында ук язылган иде. Шуннан Митин белән М. Тажи Галимжан Ибрагимов турында сораша башладылар. Г. Гомәр тик кенә утырды, бер генә сорау да бирмәде ул миңа. Ә тегеләрнең сорауы шул: янәсе, мин Галимжан Ибрагимовны беләмме? Беләм, дидем. Ул - олы язучы, галим, педагог, революционер, дидем. Аңарда укуымны һәм аннан ныклап өйрәнүемне ойттем...

Кайткач, барысын да, түкми-чәчми, тормыш иптәшемә һәм Зөһрә ханымга сөйләп бирдем. Мәнә шунда инде без әдәбиятыбызның иң олы, иң дә күренекле вәкиле, халкыбызның даны һәм шаны булган Галимжан Ибрагимовка да житди куркыныч янаганын белеп алдык. Һәм без тәне буга Г. Ибрагимов белән бәйлә булган бөтен нәрсәләргә яндыра башладык. Бөтен тәнәбез шуңа китте. Ул кичерешләр, ул төнге яну-көюләр! Үзәбезнең йөрәк парәбезне яндырабыз мени! Үзәме багышлап ядкар итеп язып бирелгән аның алты томлыгы да, миңа язып жибергән 21 хаты да, истәлеккә диеп төшерелгән күпме фотографиялар (һәммәсе дә тарих, тарих, әле нинди генә тарих әле!) - бөтенәсе утка кереп, һәлак булды. Нинди югалту! Тарихыбыз өчен алтын бәясеннән дә өстен торган күпме документлар төп караңгылыгында учакта ялманды! Һәм төн буга үксү, иңрәү, кан яшьләре түгеп сыктау!...

Ә икенче тәнә...

Икенче тәнә ишегебезне шакыдылар. Нәкъ аларча, усап итеп, жимерердәй булып, каты-каты итеп шакыдылар. Мин ничек кирәк алай жәһәт-жәһәт кенә киендем дә хатыныма:

- Хуш, бәхил бул, балаларны сакла! Алдында гаепләрем булса, гафу ит, гафу ит!... - дип көч-хәл белән генә атлый- атлый, калтыранган кулларым белән ишеккә ачтым.

Анда кара киенгән ике чекист басып тора иде.

- Нигә озак ачмадың? Ә? Нигә көттердең?! - дип жикеренде берсе. Шуннан: - Йорт уполномоченные кайда тора? - дип сорады. Мин шул өй вәкиле Борисовский торган квартираның ишеген күрсәттем...

Төн буга калтырана-тетрәнә, йоклый алмый чыктык. Иртән торсак, исем-акылларым китте: минем баш түбәннән чәчләрем коелган, ә хатынымның чәчләре агарган. Ә аңа бит әле кырык яшь тө юк иде...

Соңыннан без ул тәнә бер инженер ханымның кулга алынганын белдек. Ә без, шушы йорт кешеләре, аны бик тө итагатыла, югары мәдәнияте, ачык күңелле ханым дип белә идек.

... 1943 елны миңа көтмәгәндә фронттан бер хат килеп төште. "Правда" газетасыннан минем орден белән бүләкләнгәнәмне укып язган, күрәсең, иптәш мине шуның белән котларга булган. "Бик шатмын, шан-шәрафләр сезгә! - дип язган иде ул. - Ниһаять, язучы Сәйфи Кудашны да, аның ижади уңышларын да таныганнар икән. Ә 1937 елда Сезнең гомерегез кыл өстендә генә иде. Нигә шунда Сезне кулга алмаулары турында соңыннан язармын әле. Хәзер атакага күтәреләбез. Үзем турында: мин - чекист. Сугыш алдыннан мине кулга алдылар, үлемгә хөкем ителәр. Мин апелляция яздым. Камера-одионочкада озак көттем. Шуннан сугыш башланды. Илем-

не саклап калырга җибәрегез дип җариза яздым. Һәм менә мин - фронт-та..."

Шуннан соң, кызганычка каршы, бер нинди хәбәр-хәтер дә килмәде.

Менә шулайрак ул эшләр, Газыйм энекәш.

Үч, иткәндәй, сез нигәдер "җидегән" һәм "җидегәнчеләр" турында бер сүз дә язмыйсыз. Нигә икән? Әллә фикерләү концепциягезгә бик ярап җитмиме?

Менә тыңпагыз, сезгә тагын бер хикәят. Моңысы Сталинның Ягодалары, Ежовлары, Берияләре кебек явыз хәшәрәтләре юк чакта иде өле. Ботен халык, кинәнен, "яңа тормыш та, яңа тормыш" дип, "бөхетле социалистик киләчәк" дип бетмәс-төкәнмәс омет уты белән канатланып йөри. Әле утызынчы еллар вакланмаган, егерменче еллар гына төмамланып килә. Әмма коллективлаштыру дигән афәт инде башланып ук килә...

Әйдә өле, браток (башкортса "кустым" дисәм, Сез аны аңпамассыз инде), безнең ачылы-төчеле тарихның төпкеленә төшик өле. Әле инквизиция гапәмәте, "Ежовның чөнечкеле бияләе" беркемнең бугазыннан алмый. Инквизиция әлегә юк, әмма аның кара шәүләсе баш өстендә асылынып ук тора инде.

Әйе, егерменче елларның ахыры. Менә-менә авылны коллективлаштыру көчәер һәм гражданны сугышыннан соң җимерек хәлгә килгән авылларны аякка бастыруда төп тотка булырлык урта хәлле крестьян хужалыкларын туган җирләреннән, изге туфрактан суырып алып, аларны сөргенгә "олактырып" вакытлар җитеп килә. Әмма әдәбият-мәдәният өлкәләрендә мондый "олактыру" эшләре башланган иде инде.

... 1928 елны Өфенә "Яңа авыл" газетасы редакциясенә Казаннан ике язучы - Гадел Кутуй белән Габдрахман Минский килеп төшәләр. Талантлы язучылар. Җитмәсә өле, икесе дә яңа гына чәчәккә береләнен килгән, яшь әдәбиятның яңа да, авыр да жанрында - прозада эшләүче яшьләр. Казанда чыгып килгән газета һәм журналларда өсәрләрен бик кызыгып укысам да, аларның үзләре белән таныш түгел идем өле.

Мине алар белән Казаннан элгрәк килгән язучы Төхфәт Ченәкәй таныштырды. Алар өчесе дә миндә дә, Мөҗит Гафурида да кунакта булдылар. Ике тугандаш җәмһүрият язучылары бергә килеп очрашкан, сүз нәрсә турында барсын инде? әлбәттә, әдәбият турында, ижади элементләр, бер-береңә булышу, киңәшләр бирү, бер-береңнең өсәрләренә рецензияләр язучы - кыскасы, әдәби, ижади элементләр турында зур сөйләшү булып алды.

Шуннан инде күп тө үтмәде, утызынчы елларның нәкъ башында, язучылар оешмаларында "тазарту" дигән афәт башланып китте. Әле ул вакытта Татарстанда ике ижади оешма - Пролетар язучылар ассоциациясе (ТАПП) һәм Совет язучылары союзы эшли иде. ТАППта "тазарту" эшен алып бару Галимҗан Нигъмәтигә тапшырыла, ә Язучылар союзында - Кави Нәҗмигә. Г. Кутуй белән Г. Минский "тазарту"ны шома гына үтәләр, ә Т. Ченәкәйне ТАППтан чыгаралар. Ни өчен? Мотивы аның гап-гади: янәсе ул парнографик шигырьләр язып, аларны яшьләр арасында тараткан, дингә мәдхия җырлаган шигырьләрен мәчет биргән акчага матбугатта чыгарырга өзерләгән һ. б. һ. б. Ә болар, әйтергә кирәк, ул вакытта һич кичерелмәс гаеп булып санала иде.

Харап бит эшләр! Ченәкәйгә нишләргә хәзер? "Хәйләсез донья - файдасыз", - ди. Ченәкәй, күп уйлап тормастан, төки таба хәйләсен. Ул Нигъмәти янына керә дә: "1928 елны Өфегә барган нишләвебез турында бик тө сенсацион бер белдерү ясасам, мине ТАППка кире аласызмы?" - дигән чәтерекле бер сорау белән мөрәҗғәгать итә. "Нишләдегез соң сез анда?" - дип сорый Нигъмәти. "Без анда Г. Кутуй, Г. Минский, С. Кудаш белән

берлектә тик бер-беребезнең генә әйберләрен басып чыгарырга, бер-беребезнең әсәрләрен мактап, рецензияләр язарга, дип махсус оешма төзедек", - дип белдерә. "Кит, юләр! - ди моңа каршы Нигъмәти. - Монда нинди сенсация, нинди гаеп булсын?!" Бу юлы эш барып чыкмагач, ул моны К. Нәжмигә кереп сөйли. Әмма ул белдерүнең әһәмиятен дә, бәясен дә арттыру нияте белән, булмаган оешманы бар иттерер өчен тагын ике кеше - Нәкый Исәнбәт белән Сәгыйть Агишны өстәп куя һәм: "Тукта, серлерәк булсын әле бу", - дип аңа "жидегән" дигән исем кушып җибәрә. Тик, К. Нәжми дә бу уйдырмага ышанмый. "Кит, булмаганны сөйләп йөрмә монда!" - дип аны кабинеттан ук куып чыгара...

Бу хәлләрне мин үзем дә белә идем инде. Эшләрнең нәкъ шундый тос алганын 1960 нчы елларда "Шахтер" санаториендә бергә ял иткәндә моны Кави Нәжми бик төфсилләп сөйләп биргән иде.

Казанда эшләр барып чыкмагач, Ченәкәй карашын Өфегә төби һәм шушы ук уйдырманы "Кызыл Башкортстан" газетасы редакторы Булат Ишемгулга җибәрә. Әмма Ишемгул да бу "сенсацион" хәбәргә ышанмый, соңыннан үзе сөйләгәнчә, "чеп-чи ялган!" дип хатны ертып ук ташлый. Әйбере басылып чыкмагач, Ченәкәй редакциягә шул ук хатын яңадан язып җибәрә, сөйләүләренчә, бу хатны да секретарь хатын редакторларыннан үрнәк алып, ертып ташлый. Бу вакытта Б. Ишемгул чираттагы ялга киткән була. Газетаның вакытлыча редакторы булып Гобәй Дәүләтшин капа. Нәкъ шул чакта Ченәкәй үзе Өфегә килеп тоша һәм Дәүләтшин аша үзенең теләгенә ирешә - 1930 елның 13 августында "Кызыл Башкортстан" газетасында мәкалә басылып та чыга.

Менә шуннан соң инде, Шәфыйков әфәнде, башта Өфедә, аннан берәз соңрак капып, Казанда төрле газета һәм журнал битләрендә шушы Ченәкәй уйлап чыгарган "жидегән" дип исемләгән оешмага каршы чыгырыннан чыгып киткән усал кампания җәелдереп җибәрелә. Безне инде "буржуаз язучылар", "контрреволюционерлар", "буржуаз милләтчеләр", "матур әдәбиятта сыйныфый дошман агентлары" дип атап, төрлечә өскетә башлыйлар. Моңы раслар өчен газеталардагы шундый мәкаләләргә коры санап чыгу да җитә. Менә алар: "жидегәнчеләр һәм жидегәнчелеккә каршы нык отпор бирелсен" - "Эшче" газетасы, 15 сентябрь, 1930 ел; "Алар туганда ук каршы көрәшеп тудылар" - Г. Гозәиров мәкаләсе, "Башкортстан", 10 октябрь 1930 ел; "Кызыл Татарстан" газетасының 1930 ел, 27 август санында "Жидегәнчеләргә безнең протест" дигән баш астында Н. Такташ, М. Әмир, Ф. Кәрим, И. Гази, Х. Туфан, Г. Иделле, Н. Баян, Р. Ишморат һәм башкаларның күмәк чыгышы; "Контрреволюцион жидегәнчеләргә каршы шәфкать булмаса тиеш" - Казандагы "Ялчы" газетасында М. Парсинның дилбегәдәй озын мәкаләсе; "Удар по "джидиганщине" нанесен, но лазейки для классового врага еще не закрыты" - "Красная Башкирия" газетасының 1930 ел, 8 октябрь саны; "Замаскированный классовый враг в татарской литературе" - "Литературная газета"ның 1930 ел, 30 август санында Әхмәт Ерикәй мәкаләсе һ. б. Андый мәкаләләрнең барысын да санап чыгар өчен күпме урын кирәк булыр иде!

"Йолдызның берсе кем?" - дигән исем астында "Кечкенә фельетон" дип "Эшче" газетасында бирелгән бер материалда хәтта татар әдәбиятының классигы Галимҗан Ибрагимовның да зур иҗат бакчасына таш ыргытыла.

Монда иң куркынычы шул булды, күп язучылар моның ясалма кампания икәннән белсәләр дә, "жидегән" дип исемләнгән оешманың чынбарлыкта юк икәннә ышансалар да, аларны көчләп, шул "жидегән"гә каршы чыгыш ясарга мәҗбүр ителәр. Җитмәсә әле, гаепсезләргә, наһак бәлагә очраган-

нарны, беркем дә яклап капа алмый иде. Кемнедер якпыйсың икән, шунда ук үзеңә өстәп яңа бәла аласың, шунда ук үзеңне хурлык баганасына сөяп куялар, тик битенә генә төкермиләр. Турысын әйтсәк, яла ягучылар арасында гажәп усаллары да, күзгә карап биткә төкерүчеләре дә табыла иде...

Минем үземне "дошман" дип, "жидегәнчә" дип партиядән чыгардылар, соңыннан, шушы явыз шаукым берәз сүрелә төшкәч, партиягә торгызгандай иттеләр дә, шикләнә-шикләнә, тугыз ел буге кандидатлыкка йөрттеләр... Мине партиядән чыгарган вакыттагы жыелыш карарында, мәсәлән: "революциягә каршы куелган "жидегән" оешмасын җимереп таркатканнан соң Сәйфи Кудаш үз ижатында совет язучысы рухында төзәлеп барса да, әмма шул чакта ул ВКП(б) әгъзалыгына кандидат була торып та, большевистик ныклылык күрсәтмәгән, дошман элементлары белән элемент тотканы һәм аларны яклаганы өчен", дип язганнар иде. Менә шулайрак иде эшләр ул чакта, энекәш.

"Казан утлары" журналының 1989 елгы тугызынчы санында, мәсәлән, мин менә шундый юлларны укыдым: "Әлбәттә, чорның нинди булуын истән чыгарырга ярамый (биредә утызынчы елларга ишарә ясала - С. К.). Ул вакытта күпләр "фаш итү" белән мавыгып, усал, үтергеч ярлыклар тагып чыгыш ясадылар. Ләкин шул чорның иң кискен, вульгар-социологик мәкаләләре арасында Ф. Мөсәгыйть чыгышлары үзләренәң үтә тупаслыгы белән аерылып тора. Әйттик, уйдырма рәвештә тудырылган "жидегән" оешмасы турында ул: "жидегәнчелек - Гаяз Исхаковларның, пролетар әдәбиятын сасытыр өчен, түкмичә, үзләре эмиграциягә качканда совет өенең бер почмагына яшереп калдырган тәрәт чүлмәге", - дип яза ("Чаян", 1930 ел, август-сентябрь саны). Жидегәнчеләрне исә "шул чүлмәк эчендә үсеп җитешкән хәшәрәтләр" дип атый.

Кемнәр соң бу "хәшәрәтләр"? Хәзер Башкортстанның халык шагыйре булган Сәйфи Кудаш, Татарстанның халык язучысы Нәкый Исәнбәт, әдәбиятыбызның горурлыгы булып дан алган Гадел Кутуй һ. б. Алар моңа ничек түзеп торганнар икән? Шул ук рухтагы мәкаләне Ф. Мөсәгыйть "Кызыл яшьләр" газетасында да бастыра (1930 ел, 2 сентябрь саны).

Әйе, шул елларны искә төшерүе бик авыр, әле дә төзәлеп җитмәгән иске яралар менә-менә кан саркырга торалар, әмма Сезне, Газыйм энекәш, һәм Сезнең артта торган кайберәүләрнең "жидегән"нең уйдырма, юри уйлап чыгарылган әдәби оешма булуы һич кенә дә канәгатьләндерми, алар бүгенге реаль тормыш югарылыгынан чыгып та, мондый хәлне чынбарлык итеп күрергә телеләр, шул инсинуацияләрдән үзләренә сәяси капитал туплыйлар, көн күрер өчен үзләренә гонорар чүмерәләр...

Инде минем Нәкый Исәнбәтне "фаш итүем" турында. Бу мәсьәлә Сезнең мәкаләләрегездә төп козырь. Әйе, Сиз: "Исәнбәт әле исән бит, бу хәлләр турында менә ул нәрсә әйтер?" - дип юкка гына шундый патетик сорау куйгансыз. Әйе, Аллага шөкер, Нәкый Исәнбәт - исән, ул да, минем кебек, йөзен тутырып кипә, мин бик шатмын, моның белән мин хәтта горурланам да. Мин монда һич шикләнмичә өйтәм: ул да минем йөзьяшәр булуыма бик шат. Без аның белән борын-борынгы дуслар, без бер-беребезгә гел шалтыратышып, телефон аша сөйләшеп торабыз, арабызга кыл да сыярлык түгел, кая инде анда, Шәфыйков әфәнде, сезнең кебекләргә урын!

Әйе, без Исәнбәт белән сөйләшкәндә, бик-бик авыр булса да, үткәннәргә дә искә алабыз, ничек бер-беребезне "фаш итәргә" мәҗбүр иткән хәл-әхвәлләргә дә искә төшереп үтәбез. Ул хәтәр дә, дәншәтле дә, фаҗигале дә авыр еллар куркыныч бер төш кебек бит ул.

Инде гажәп изге һәм кече җанлы олы шагыйрь - мәрхүм Хәсән Туфан

турында. Ул да бит шул хәтәр елларда миңа каршы, янәсе, "җидегәнче" булганым өчен катгый протест белән чыгыш ясаган иде. Аннары, берәздән соң, үзе дә шул авыр ГУЛАГ юлларының ачысын татып карады. Шул авыр, газаплы "сәфәрдән" әйләнеп кайткач безнең юллар тагын очрашты. Без аның белән дә якын дус, жан кардәш һәм хәтта туганнар да булып киттек. Ә 1974 елны ул миңа килеп, ике атна бие минем кадерле кунагым булды. Һәм без аның белән гаҗәп зур һәм катлаулы эш башкарып чыктык: Шәфыйковлар өчен "Дүртөйле башкорты" булуы белән генә кыйммәт Шәехзадә Бабицның Г. Ибраһимов редакциясендә һәм аның кереш сүзе белән 1922 елда "Шигырьләр мәҗмугасы" (ягъни җыентыгы) исеме белән Казанда, ә 1925 елда С. Атнагулов редакциясендә Мәскәүдә, икесе дә татар телендә чыгарылган китапларын тикшереп, редакцияләп, күп хаталарын төзәтә чыктык. Бик тө авыр һәм четерекле эш булды ул. Чөнки әле искә алып үткән җыентыклар үз вакытында Бабицның төрле газета журналларда басылып чыккан шигырьләре буенча төзелгән, күпләре аларның кулдан күчереп язылган, шуңа күрә анда күп кенә хаталар киткән иде. Без Х. Туфан белән ул китапларда җибәрелгән 145 хатаны төзәттек.

Инде әйтәргә кирәк, шушы эшебез өчен дә безгә үзенчә шәлтә белдергәнсез. Янәсе, Бабиц бервакытта да татарча сөйләшми иде, имеш, ул үзенәң әсәрләрен бары тик башкорт телендә генә яза иде. Әмма бу, йомшак кына итеп әйткәндә, үзәң теләгәнне чынбарлык итеп кабул итәргә омытылу. Ә чынбарлык бөтенләй киресен сөйли. Ш. Бабиц гел татарча сөйләште, һәрвакыт татарча язды, шуңа күрә китаплары да татар телендә басылды. Белмим, кемгә һәм нигә кирәктер инде шундый буташтырулар? Дөрес, аның башкортча да язган бер-ике шигыре бар - мәсәлән, "Без нигә кызылларга кушылдык?". Димәк, ул ике телдә дә яза белгән. Бу шулай икән, нигә әле ул Бабицны кимсетү булып каралырга тиеш? Нигә аны, Мәжит Гафури кебек, ике халыкның уртаг, сөекле шагыйре итеп танымаса? Нигә аны һичбер нигезсез бары тик башкорт әдипе итеп күрсәтәргә? Моны бит бүгенге чынбарлык үзе үк исбат итте!

Хәзер тагын яманаты чыккан шул "җидегән"гә күчәргә туры килә инде: 1939 елны, мине яңадан партиягә кабул иткән вакытта, шушы "җидегән"гә кагылышлы мәсьәлә буенча миннән бер аңлатма язуы алганнар иде. Янәсе, "җидегән" оғзасы буларак, мин хәзер "халык дошманнарына" ничек карыйм һәм алар белән нинди элементдә булганмын? Менә шул вакыттагы күзлектән чыгып караганда, мин Б. Ишемгул, Д. Юлтый, А. Таһиров һәм башкалар турында нәрсә яздым тиеш булдым икән? Ул чакта алар хөкем ителгәннәр иде бит инде. Ә менә Сәзгә, Шәфыйков әфәнде, бу һич тө ачык түгел. Минем кулымнан тотып ук диярлек яздырган шушы аңлатма көгазен Сәз, әле ошак, әле донос дип төрле җирдә төрлечә әвәләпме әвәли-сез. Ә инде чынбарлыкка килсәк, дөреслектән, халыктан йөз чөермәсәк, монда мәсьәлә ачыктан да ачык ләбаса, ә сезнеңчә нәрсә килеп чыга? Янәсе, минем "донос" нәтижәсендә әллә нинди олы язучылар кулга алынып һәлак ителгән! Ә ныклап, уйлап карасаң, 1939 елгы аңлатма көгазенең моңа нинди катнашы булуы мөмкин?! Ә бит дөреслектән йөз чөермәсәң, бу аңлатма язудан бер өч-дүрт ел алда Төхфәт Янәби матбугат битләрендә ачыктан-ачык аларның төтмәсен төтеп, язган әсәрләрен каты тәнкыйтьләп, аларны түп-туры дошман элементлар дип атамаган идеме?! Аннары мин 1939 елда телгә алган тарихи шөхәсләр әле 1937 елда ук кулга алынып, тик соңыннан гына белүебезчә, бөтенләй юк ителгән булганнар бит. Мин ул чакта боларны белми дә идем!

Инде ерак тарихка әверелгән шул чорга аек акыл белән карарга омытсагыз, Газыйм әнекәш, "Литературная газета"ның 1937 елгы 26 январь сан-

ына күз салыгыз. Анда нөкә менә шул "халык дошманнары"ын " фашисткөн" өле күптөн түгел генә үлгөн күренекле язучыларның (Леонов бүген дә исән!) мәкаләләре басылып чыккан, Сөз русча укыйсыз, русча эш итәсез, шуңа күрә мин дә андагы мәкаләләргә, авторларын әйтеп, русча кабатлап чыгам:

А. Толстой - "Сорванный план мировой войны".

Н. Тихонов - "Ослепленные злобой".

К. Федин - "Агенты международной контрреволюции".

Вс. Вишневский - "К стенке!"

Л. Леонов - "Террорист".

М. Шагинян - "Чудовищные ублюдки".

С. Сергеев-Ценский - "Эти люди не имеют права на жизнь".

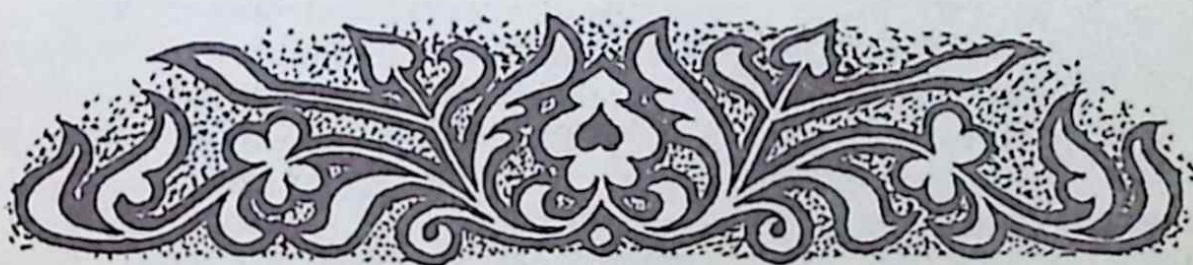
А. Караваева - "Изменники родины, шпионы, диверсанты и лакеи фашизма" һ. б. һ. б.

Бәлки, шул вакыттагы башка газеталардан да шундый мисаллар китерергә кирәктер? Ә минемчә, болары да бик җиткән. Инде миннән соң, Шөфыйков өфөндә, бәлки менә шушы атаклы кешеләргә "җаваплылыкка тарттырырга" тотынырсыз? Шуңа юл куйсалар, әлбәттә. Өфөнәң кайбер матбугат органнары, бүген килеп кенә "бәйсез"гә әйләнгән "Литературная газета", арзан "сенсация" артыннан куып, үзгә юл бирәләр өле, ө башка җирдә аң югарырак тора бит ул, мондый нигезсез, сәбәпсез рәвештә, гапсез кешенә караларга ирек бирмәсләр. Аннары шуны да әйтим, шушы мәҗбүр итеп яздырылган "аңлатма"дан башка Сөз мине караларлык бер нәрсә дә таба да алмассыз. Чөнки ул юк. Бу Сөзнәң очен кызганыч, әлбәттә, әмма кире кагалмаслык хакыйкәт. Ә хакыйкәттән өстен чыгып булмый ул. Менә шулай! Мәкалә әйтмешли, эт өрә, көрван йөри бирә...

1-13 октябрь, 1989 ел.

"Аргамак" искәртмәсе:

Бу чорыбызның олы гражданины, әдәбиятыбызның аксакалы Сәйфи Кудашның кайсыбер яшь башкорт әдипләре, беренче чиратта Газыйм Шөфыйков һәм аның артында торган башка экстремистлар җөеп җибәргән оятсыз рәвештә мыскыллау, яла ягу кампаниясеннән ачынып язган беренче хаты. Әйткәнөбезчә, ул "Советская Башкирия" һәм "Литературная газета" редакцияләренә җибәрелгән булган. Әмма аннан йөзьяшәр авторга бернинди җавап килмәгән. Хәбәрдарлык, плюрализм, алар карашынча, шулай була икән инде. Бу очракта "Аргамак"ның шундый хатны җавапсыз калдырамаслыгы көн кебек ачык иде. Чөнки заман таләбе бу. Күп санлы укучыларыбыз да безнәң позицияне аңларлар һәм хупларлар, дип өметләнәбез. Шуңа җавап итеп хатлар да килә башласа, без үз бурычыбызны дөрес аңлаганбыз һәм алда да шундый принципааль югарылыкта торакакбыз, дигән изге нияттән чыгып эш иттек. Моңы мөхтәрәм укучы да, шәт, хуплар, дип өметләнәбез.

ҖАКЫТ, ЗАМАН, МОХИТ

Гасыр сәхнәсендәге фаҗига

ҖАНКЫЯР ФӘРМАННАРЫ

Бер кыярсың жан, ике дә,
Мәңге кыярмын, димә...
Жәллади хөкүмәткә.

20 нче гасырда Совет империячел дәүләте тарафыннан кылынган иң котчык җинаятларнең берсе - тулы бер халыкны - кырым татарларын хәләл җир- Ватаннарыннан аерып, чит-ят тарафка сөргенгә куу, ягъни геноцид гамәле булды. Үзләренең карагруһ сәясәтенең асылын халыктан яшерү өчен, ил башында утыручы җанкыярлар бу халыкка "сатлык җан" исеме тактылар. Бүгенгә кадәр давам иткән өлге пычрак гамәлне тормышка ашыру катыйль Сталинның "үтә яшерен" рәвештә бирелгән, тоташ ялганга корылган түбәндәге фәрманнары нигезендә башланды.

Үтә яшерен

Дәүләт Оборона Комитеты Карары N 5859

Мәскәү, Кремль.
11 май, 1944 ел.

Кырым татарлары хакында

Ватан сугышы дәверендә кырым татарларының күбесе Туган илгә хыянәт иттеләр, Кырымны саклаучы Кызыл Армия сафларынан качып, дошман ягына чыктылар һәм Кызыл Армиягә каршы көрәшүче ирекле татар хәрби частларына һәм формироваияләренә керделәр.

Немец-фашист гаскәрләренең Кырымны оккупацияләве чорында, немецларның җәза отрядлары составында кырым татарлары, Совет партизаннырыннан ерткычларча үч алулары белән аерылып тордылар. Шулай ук Совет гражданнырын герман коллыгына көчләп куып алып китүдә һәм Совет кешеләрен күпләп юк итүдә немец басып алучыларына зур ярдәм күрсәттеләр. Кырым татарлары немецларның оккупацион властылары белән актив хезмәттәшлек иттеләр һәм немец разведкасы тарафыннан оештырылган "Татар милли комитетлары"на кереп, немецлар тарафыннан оештырылган шпионнар һәм диверсантлар сыйфатында, Кызыл Армиянең тылына җибәрү максатында файдаланылдылар.

Төп рольне акгвардияче-татар эмигрантлары уйнаган бу "Татар милли комитетлары", кырым татарлары булышлыгы белән, үз эшчәнлеген Кырымдагы татар булмаган халыкны эзәрлекләүгә һәм

кысырыклауга юнэлдерде. Герман кораллы көчлөре ярдәме белән Кырымны, Советлар Союзыннан көчлөп аеруга хәзерлек алып барды.

Югарыда язылганнарны искә алып, Дәүләт Оборона Комитеты

КАРАР БИРЭ:

1. Барлык татарларны Крым территориясеннән куып чыгарырга һәм аларны махсус күчерелүчеләр (спецпереселенцы) сыйфатында даими яшәү урыннары булчак Үзбәкстан ССРга илтәп урнаштырырга. Күчереп утыртуны СССР НКВДсына йөкләргә.

СССР Эчке эшләр наркомы ип. Бериягә

Крым татарларын күчереп утыртуны 1944 елның 1 июленә төгәлләргә.

2. Күчереп утыртуның түбәндәге тәртибен һәм шартларын билгеләргә:

а) махсус күчерелүчеләрнең һәр гаиләсенә, үзләре белән киём-салым, йорт кирәге, савыт-саба, азык-төлек алырга рөхсәт итәргә. Урында кала торган мөлкәт, йорт-жир, каралты-кура, мебель һәм йорт яны бакчасы җирле власть органнары карамагына кабул ителә. Барлык продуктив һәм сөт терлеге, шулай ук кошкорт - Наркоммясомолпромга, авыл хужалыгы продукциясе - Наркомзагга, атлар һәм башка эш терлеге - Наркомземга, нәселле терлек - Наркомсовхозга кабул ителә;

б) терлекләрен, икмәкне, яшелчәне һәм авыл хужалыгы продукциясенә башка төрләрен, аларны күчерелгән урыннардагы һәрбер торак пунктында һәм хужалыкта ала алырдай квитанцияләр бирергә.

НКВДга, Наркомземга, Наркоммясомолпромга, Наркомсовхозга, Наркомзагга

Махсус күчереләп утыртылучыларга, алардан алынган терлекләрен, йорт кошларын һәм авыл хужалыгы продукциясен квитанцияләр нигезендә кире кайтарып бирү турындагы тәкъдимне, быелның 1 июненә Совнаркомга тапшыру бурычын йөкләргә.

Махсус күчереп утыртылучыларның мөлкәтен, мал-туарын, икмәген һәм авыл хужалыгы продукциясен кабул итү өчен урыннарга РСФСР Совнаркомы рәисе урынбасары ип. ГРИЦЕНКО рәислегендә һәм комиссия әгъзалары, СССР Җир эшләре халык комиссариаты коллегиясе әгъзасы иптәш КРЕСТЬЯНИНОВ, Ит-сөт промышленносте халык комиссариаты коллегиясе әгъзасы ип. НАДЪЯРНЫХ, СССР Хәзерләүләр халык комиссариаты коллегиясе әгъзасы ип. ПУСТОВАЛОВ, СССР Совхозлары халык комиссары урынбасары ип. ХАБАНОВ, СССР Финанс халык комиссариаты коллегиясе әгъзасы ип. ГУСЕВ составында Совнарком комиссиясен җибәрергә.

СССР Җир эшләре халык комиссары иптәш БЕНЕДИКТОВКА, СССР хәзерләүләр комиссары ип. СУББОТИНГА, СССР Ит-сөт промышленносте халык комиссары ип. СМЕРНОВКА, СССР Совхозлары халык комиссары ип. ЛОБАНОВКА, иптәш ГРИЦЕНКО белән килешенеп, махсус күчереп утыртылучыларның терлеген, икмәген һәм авыл хужалыгы продуктларын кабул итүне оештыру өчен Крымга кирәк күләмдә работниклар җибәрүне йөкләргә.

Махсус күчереп утыртылучыларны Эчке эшләр халык комиссары белән бергәләп төзелгән график буенча, махсус формалаштырылган эшелоннарда Кырымнан Үзбәкстан ССРга ташуны оештыруны Юл элемтәсе халык комиссариатына (НКПСВ) - КАГА-НОВИЧКА йөкләргә. Эшелоннар саны, кешеләрне төяп озату һәм илтеп житкерү станцияләре НКВД заявкасы нигезендә билгеләнә. Кешеләрне ташу чыгымнарын тоткыннарны күчереп йөртү тарифы буенча исәпләргә.

3. Үзбәкстан КП(б) Үзәк Комитеты секретаре ип. ЮСУПОВКА, Үзбәкстан ССР Халык комиссарлары Советы рәисе ип. АБДУРАХМАНОВКА һәм Үзбәкстан ССР эчке эшләр комиссары ип. КОБУЛОВКА

Быелның 1 июненә кадәр, махсус күчерелүчеләрне кабул итү һәм урнаштыру буенча түбәндәге эшләрне башкаруны йөкләргә:

а) Кырым АССРдан НКВД тарафыннан махсус күчереп китерелгән 140-160 мең татарны Үзбәкстан ССР территориясә чикләрендә кабул итәргә һәм урнаштырырга. Махсус күчерелүчеләрне авыл хужалыгында һәм промышленностьта файдалану өчен совхоз поселокларына, колхозларга, ярдәмче предприятие һәм завод поселокларына таратырга;

б) махсус күчерелүчеләр урнаштырылган өлкәләрдә өлкә башкарма комитеты рәисе, өлкә комитеты секретаре, НКВД начальнигы составында комиссияләр төзәргә. Ул комиссияләргә күчереп китерелүчеләрне кабул итү һәм урнаштыру белән бәйле барлык чараларны үтәүне йөкләргә;

г) махсус күчерелүчеләрне ташу өчен атлы олаулар һәм автотранспорт әзерләргә. Моның өчен теләсә кайсы предприятие һәм учреждениенен транспортын алырга;

.....

е) махсус күчереп утыртылучылар урнаштырылган районнарда НКВДның махсус комендатураларын оештырырга. Аларның хезмәт чыгымнары сметасын НКВД исәбенә кертергә;

ж) Үзбәкстан ССР Үзәк Комитетына һәм Совнаркомына быелның 20 маена кадәр, махсус күчерелүчеләрне, аларны китерергә тиешле эшелоннарның соңгы станцияләрен дә күрсәтеп, кайсы өлкәләргә һәм районнарга тарату проектын эшләп, СССР эчке эшләр халык комиссары ип. Бериягә тапшырырга;

5. СССР хәзерләүләр буенча халык комиссары ип. СУББОТИНГА

Быелның август ае дәвамында күчереп утыртылучыларга айсаен бирелергә тиешле 2 кушымтада билгеләнгән күләмдә он, ярма, яшелчәне Үзбәкстан ССР Совнаркомы карамагына быелның август ае дәвамында бирүне йөкләргә. Быелның июнь - август айларында махсус күчерелүчеләргә он, ярма һәм яшелчә бирүне оештырырга.

6. Дәүләт Оборона Комитетының тыл хезмәте начальнигы ип. ХРУЛЕВКА

Быелның май-июнь айлары дәвамында, Үзбәкстан ССРның, Казахстан ССРның, Кыргызстан ССРның махсус күчерелүчеләр урнашкан районнарындагы НКВД гаскәрләре гарнизоннарын көчәйтү өчен, ремонттан чыккан 100 "Виллис" һәм 250 йөк автомашинасы бирүне йөкләргә.

.....

9. СССР финанс халык комиссары ип. ЗВЕРЕВКА

Быелның маенда СССР НКВДсына махсус чаралар үткәру өчен СССР халык комиссарлары Советының резерв фондыннан 30 миллион сум акча бүлеп бирергә.

Дәүләт Оборона Комитеты рәисе СТАЛИН.

Бер үк вакытта карар Молотовка, Бериягә, Маленковка, Микоянга, Вознесенскийга, Андреевка, Косыгинга, Гриценкога, Юсуповка, Үзбәкстан ССР эчке эшләр халык комиссары Кобуловка, Чадаевка, Всешаталинга, Смирновка, Субботинга, Бенедиктовка, Лобановка, Зверевка, Кагановичка, Меттеревка, Кравцовка, Хрулевка, Широковка, Лопуховка җибәрелә.

ЯШЕРЕН

**Дәүләт Оборона Комитеты Карары
N 5937**

Мәскәү, кремль.
21 май, 1944 ел.

СССР Эчке эшләр халык комиссары ип. БЕРИЯГӘ

1. Күчереп утыртылучы кырым татарларының 10 мең гаиләсен Молотов, Горький, Свердловск өлкәләренен һәм Мари АССРның целлюлоза-кәгазь промышленностена һәм Наркомлесның целлюлоза-кәгазь комбинатын агач материаллары белән тәмин итүче урман промышленносте хужалыкларына җибәрергә рөхсәт итәргә.

2. Целлюлоза-кәгазь промышленносте предприятияләрендә һәм аларны агач материаллары белән тәмин итүче леспромхозларда эшләү өчен җибәрелгән махсус күчереп утыртылучы 10 мең гаиләне кабул итүне һәм урнаштыруны целлюлоза-кәгазь промышленносте халык комиссариатына һәм урманчылык халык комиссариатына йөкләргә.

Дәүләт Оборона Комитеты рәисе СТАЛИН.

Фәрман шулай ук Молотовка, Бериягә, Чеботаревка, Салтыковка һәм Чадаевка җибәрелә.

Баш Газраильнең җәлладлары катыйльнең әмер-фәрманын ләббәйкә әйтеп кабул итәләр һәм шунда ук үтәү чарасына да кешеләр.

**Дәүләт Оборона Комитетына ип. И.В. СТАЛИНГА
СССР Халык Комиссарлары Советына ип. В.М. МОЛотовка**

СССР Эчке эшләр халык комиссариаты, бүген, 18 майда, кырым татарларын куып чыгару операциясе башлануын хәбәр итә. Яңа урыннарга күчереләчәк 48.000 кеше инде тимер юл станция-

ләрәнә китерелде дә. Аларны төяп озату өчен 25 эшелон хәзерлектә тора. Озату вакытында бернинди эксцесслар да булмады. Операция дәвам итә.

СССР Эчке эшләр халык комиссары Л. БЕРИЯ.

Жанкыйгыч Берия, Кобулов һәм Серов үзләренәң вәхши гамәлләре хакында көнә, сөгәтә белән Баш җәлладка хәбәр итеп торалар.

20 майда Берия Сталинга Кырымнан 180 мең 14 көшенәң сөрелтүе хакында хәбәр итә. Тагын берәздән түбәндөгә хәбәрне ирештөрә:

Дәүләт Оборона Комитетына, ип. И.В. СТАЛИНГА

Сезнең Эчке эшләр буенча халык комиссариатына, Дәүләт куркынычсызлыгы халык комиссариатына биргән күрсәтмәләрегезне үтәү йөзеннән, 1944 елның апреленнән июленә кадәр вакыт эчендә Кырым территориясә антисоветчыл, шпион элементлардан тазартылды һәм андагы кырым татарлары, балкарлар, греклар, әрмәннәр һәм чит ил подданствосындагы кешеләр Советлар Союзының көнчыгыш районнарына сөрелде.

Шушы чаралар нәтижәсендә 7883 антисоветчыл элемент, 998 шпион юк ителде, 225.009 кеше махсус контингент буларак куылды.

Кырым буенча операциядә НКВД сугышчыларыннан һәм офицерларыннан 23.000 кеше, НКВД һәм НКГБ органнарының оператив составыннан 9000 гә якын кеше катнашты.

ССР Союзы Эчке эшләр халык комиссары Л. БЕРИЯ.

Ә чынында исә эшнең асылы бөтөнләй башкача. Немец-румын-фашист илбасарларының Кырымда кылган вәхшилеген тикшерүче комиссия мәгълүматларында, мәсәлән, болай диелгән:

"Кырым территориясенәң зур өлешен илбасарлар 1941 елның октябрь ахырында, ноябрь башларында ук басып алалар. Ә калган өлешә, героик Севастополь һәм аның территориясендөгә төбәкләр 1942 елның 1 июленә кадәр көрәшә. Аннан соң Кырым тулысы белән немец-румын илбасарлары кулына күчә.

Оккупантлар Кырым АССР территориясендә моңарчы күрелмәгән вәхшиләкләр эшлиләр. Искә Кырым шәһәрәндә генә дә, мәсәлән, бер төн эчендә 584 хатын-кыз, карт-коры һәм бала-чага атып, суеп һәм газаплап үтерелә. Тәнъяк Слудар һәм Полина Осипенко урамнарында оккупантларның вәхшилегә кичкә сөгәтә 4 төн башлана һәм төнә буе дәвам итә. Котырынган гитлерчылар көтмәгәндә өйләргә бәрәп көрәләр, кешеләрне прикладлар белән кыйныйлар һәм урамнарга куып чыгаралар да, шунда ук атып та үтереләр, шулай ук алар штыклар, хәнжәрләр яки башка салкын коралларны да кулланалар.

Оккупация чорында Кырым территориясендә 17 мең 570 хужалык бинасы, 22 мең 917 торак йорт тулысынча яки өлешчә тар-мар ителә, 15 музей, 590 театр һәм клуб, 315 балалар учреждениесе, 393 хастаханә һәм амбулатория, 15 мечет яндырыла, җимерелә һәм талана. Дистәләрчә мең гектар йөзәм бакчалары юкка чыгарыла, меңнәрчә баш терлек, мал-туар Германиягә озатыла. Акчага өйләндереп исәпләгәндә кырым халкына немец-румын-фашист илбасарлары тарафыннан китерелгән зыян - 14 миллиард 366 миллион 422 мең сум төшкән итә.

Фашист илбасарлары тарафыннан мәнә шундый кәточкыч вәхшиләкләр һәм зыян күргән халыкны "сатлык жән" дип атау үзә гәнә дә көшөлөк дәнъясы алдында Сталин хөкүмәтөнәң бәрни бөлән аклана алмаслык жинаятьчә булуын раслый.

СССР Югары Советы Президиумы Указы

Бөек Ватан сугышы дәверендә Советлар Союзының ерак районнарына күчереп утыртылган кешеләрнең мәжбүри һәм даими яшәү урыннарыннан качканы өчен жинаять жаваплылыгы турында.

Бөек Ватан сугышы дәверендә СССРның Югары органнары тарафыннан күчереп утыртылган чечен, карачай, балкар, калмык, немец, кырым татарлары һәм башкаларның режимын ныгыту максатыннан, шулай ук күчергән вакытта күчерелүнең сроклары билгеләнмәү сәбәпле, югарыда күрсәтелгәннәрнең Советлар Союзының ерак районнарына күчерелүен мәңгегә дип билгеләргә, элек яшәгән урыннарына әйләнеп кайту хокукын тартып алырга.

Күчереп утыртылганнарның мәжбүри билгеләнгән урыннан үзбелдекләре белән китеп баруда (качып китү) гаеплеләре жинаять жаваплылыгына тартыла. Бу жинаять өчен жәзаны **20 ел каторга** хезмәте белән билгеләргә.

Күчереп утыртылганнарның качып китүенә кагылган эшләр СССР Эчке эшләр министрлыгы карамагындагы Аерым Киңәшмәдә карала. Мәжбүри яшәү урыннарыннан качып киткән кешеләрне яшерүдә гаепле яки аларга качарга ярдәм иткән кешеләрне, шулай ук күчереп утыртылганнарга элек яшәгән урыннарына кайтып урнашырга рөхсәт биргән һәм аларга элек яшәгән урыннарына кайтып урнашырга ярдәм иткән кешеләрне жинаять жаваплылыгына тартырга. Бу жинаять өчен жәзаны **5 ел ирктән мәхрүм итү** белән билгеләргә.

СССР Югары Советы Президиумы рәисе Н. ШВЕРНИК.

СССР Югары Советы Президиумы сәркатибе А. ГОРКИН.

Мәскәү, Кремль.

26 ноябрь, 1948 ел.

д. N III-45.

Йә, фашист гестапосы фәрманыннан нәрсәсә бөлән аерыла бу!
Ә монысы хөкүмәтәбзәнәң бүгәнгә гәмәлә:

СССР Министрлар Советы карары N 1746

Мәскәү, Кремль.

24 декабрь, 1987 ел.

Кырым өлкәсенә һәм Краснодар краеның кайбер торақ пунктларында гражданны торы урыннарына теркәүне чикләү турында

1. Жәмәгәтьчелек тәртибен һәм кешеләрнең иминлеген тәэмин итү интересларыннан чыгып, вакытлыча чаралар тәртибендә, Кырым өлкәсенең һәм Краснодар краеның түбәндәге өстәмәдә күрсәтелгән торак пунктларында СССР Министрлар Советының 1964 елның 20 августында кабул ителгән 678 номерлы, "Гражданның торак урынына теркәүнең кайбер кагыйдәләре турында"гы карарның I пунктына һәм 3 пунктның "а" бүлегенә кагылмаган кешеләрдән тыш, даими яшәргә кайтучы гражданның торак урынына теркәлми.

Халык депутатларының шәһәр һәм район Советлары башкарма комитетларына, тиешле сәбәпләре булганда, аерым очракларда бу карар белән чикләнгән булуга да карамастан, кайбер гражданның торак урынына теркәүне үзләренә хәл итү хокукы бирергә.

СССР Министрлар Советы рәисе Н. РЫЖКОВ.

СССР Министрлар Советының эш кәгазьләре буенча управляющие М. СМЕРТЮКОВ.

СССР Министлар Советы Карары

24 декабрь, 1987 ел.

Кырым өлкәсенең һәм Краснодар краеның гражданның торак урыннарына теркәү чикләнгән торак пунктлары исемлеген:

Кырым өлкәсендә:

Алушта, Евпатория, Керчь, Севастополь, Симферополь, Феодосия (шул ук шәһәр Советларында административ буйсытуда торучы торак пунктларын да кертеп) шәһәрләре, Бакчасарай, Судак, Черноморский районнарына керүче торак пунктлары.

Краснодар краенда:

Анапа, Геленджик, Крымский, Новороссийски, Туапсе шәһәрләре. Абин, Анапа, Кырым, Северный, Темрюк һәм Туапсе районнарына керүче торак пунктлары.

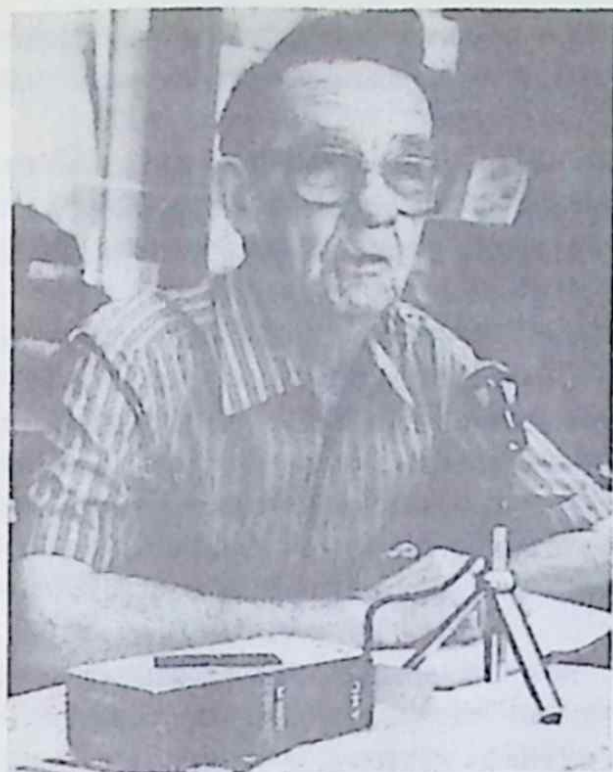
Менә ул "демократик" хөкүмәтебезнең чын йөзө, менә аның сәяси асылы! Югыйсә моннан берничә атна гына элек СССР Югары Советы көнәфиендә рәнслек итеп утырган карагүһчү А. Лукьянов тикмөгә генә кырым татарларына каршы жирле шовинистлар оештырган төркем вәкилләренә:

- Ә сез кырым татарларына китерелгән өхлакый һәм материал зыяны кайтарып бирүгә ничек карыйсыз? - дигән соравына: "Материаль зыяны кайтару турында бернинди сүз булырга да мөмкин түгел. Ә алар үзләренә 30 мең сатлык жаннары турында уйласыннар..." дигән тикмөгә генә өйтмәгәндер дә, жирле власть түрәләре кырымтатар халкы вәкилләренә бугаз кие-реп:

"Кырымның көньягын сөз үзөгезнең жилкә чокырын күрә алмаган көбек күрә алмаячаксыз!" - димәсләр иде.

Менә шулай ул, милләттөшләр. Әгәр без боларга бүген дә күз йомып, төлөбездә аркылы төшлөп түзөп торсак, кем бөлө, бөлкү иртөгә үк үзөбездә шул ук язмыш агуын татырга туры килер. Югыйсә катыйль Сталин Казан татарларын да Себер жиберү өчен юкка гына ферман өзөрлөмөгәндер бит. Бүгенге кассап аны тормышка ашырудан баш тартыр, дигән кайсыбыз өйтә ала?..

*Документларны
Ямаш Игәнәй өзөрләде.*

БОГАУЛАРНЫ

ӨЗЕП

ОЧРАШУ

Әле моннан биш-алты ел элек кенә син Гали Акыш белән очрашырсың, аның кичәсен үткәрерсең, дисәләр, мин һич тә ышанмас идем. Һәм бик куркып калыр идем. Чөнки мине каядыр илтеп югалтулары ихтимал булыр иде. Чөнки әле якын елларда да татар матбугаты аны советка каршыларның баш бүресе дип акыртып сүгә иде. Ачык авызларны шуңа ышандырырга тырышалар иде.

...Болай булды. Бездә эшләүче Фәндәс Бадыйков атлы егеткә Германиядә яшәп ятучы Гали Акыштан хат килеп төште. Менә ул хаттан бер өзек:

“Сәлам сезгә, ата-бабаларыбызның газиз Ватаны Татарстанга. Уянган татар халкына Алла тулы иреклек һәм кимчелексез тигезлек һәм СССРның барлык халыкларына тынычлыкта тату яшәргә насып итсен дип, хәер догада калам. 438 еллык коллыктан соң, газиз татар халкына ана телен, ислам динен һәм үз хужалыгына үзе ия булган хәлдә яшәү өчен мөмкинлек туды инде, тик аны файдалану өчен тулы бердәмлеккә ихтыяж бар, сез, яшьләр, без картлардан үрнәк алырга вә изге эшне давам итәргә тиешсез. Зинһар, бердәмлектән тайпылмагыз. Ул чакта гына Алла ярдәм бирер. Мәрхүм юлбашчыбыз Гаяз Исхакый: “Эш бездән, ярдәм халыктан, уңыш Алладан” дигән өслүб белән 55 ел буена эшләп килде һәм изге көрәш байрагын миңа, Гали Акышка, тапшырган иде. Мин дә әле 1995 тән башлап сез яшьләргә ул изге байракны тапшырырга әзерләнем. 4 елдан соң Татарстаныбыз СССР ның составында алдынгы федератив дәүләт хәленә килер дип сизәм, Алладан миңа шундый тавыш килә, шулай күңелем күрә. Безнең алтын чор башлана инде”.

Бу хатта ул шулай ук үзенең Казанга киләчәге турында хәбәр итеп, берочтан Чаллыны да күрәсе, халык белән очрашасы килү теләген белдергән иде. Мин берәз аптырап калдым. Анысы мин очрашулар үткәрүдә тәҗрибә туплаган кеше. Әмма ул уңышлы чыксын өчен кунак белән һич югында бер ай алдан күрешеп сөйләшү кирәк. Аннары чит ил кешесен кунак итү дә уен эш түгел.

Шулай да Гали Акышка багышланган аерым зур афиша бастырып шәһәр урамнарына чыгарырга жөрйәт иттек.

Әмма нәкъ шушы көннәрдә тагын да көчәеп киткән, гомердә булмаган эсселек, сулыш алып булмаслык бөркүлек күңелгә авыр шом салды. Йә, ходам, кем инде мондый эсседә кайнар бина эченә кереп утырып, каяндыр, Германиядән килгән кеше белән сөйләшеп утырсын инде. Бер-бер олы жырчы булса, бер хәл иде!

Аннары кунакның милли темага язылган публицистик әсәрләрен укымаган килеш ничек итеп аның белән әңгәмә алып барырсың. Иминлек органнары каршында да читен хәлдә калуыбыз бар...

Финанс якларыбыз да такы-токи дип инде төмам төшенкелеккә бирелеп беткәндә, бу авыр хәлдән Марат Шакир улы Бибишев йолып алды. Алга китеп өйтим, ул очрашуларны финанслап кына калмады, ә үз эшләре үтә тыгыз булуга карамастан, кунакка шәһәрне күрсәтеп йөрергә дә ризалык бирде.

Ниһаять, менә көтелгән кешебез килеп төште. Ничек кенә сөйләшеп китәрбез инде дип борчылып торган мин фәкыйрегез каршына теге "Чаян" да Шомбай битендә төшерелгән аксакал сыман гап-гади, мөлаем карт килеп басты. Тотышы ятышлы, сөйләшүе гади, мөгамәләсә жайлы, ипле, ихтирамлы. Кара син аны, гомере буена чит илдә чит халыклар арасында яшәвенә карамастан ничек тәмле итеп, чиста итеп саф татарча сөйләшә. Чит илдә туу, гомерең буена туган халкыңны күрмә һәм аның телен онытма! Бу, әлбәттә, үзе бер мөжиза иде.

Германиядән килгән Гали Акыш һәм Чаллыда яшәп яткан Марат Бибишевның каядыр Төркиядә уртақ таныш татарлары булуы һәм бу ике татарның шул уртақ танышлары турында сүз-гап куертып жибәрүләрен тыңлап торуы бик тә рәхәт, күңелле иде. Татар һаман бөтен Европаны бетереп-киңәеп яши икән бит, ләбаса!

Болай рәсми төстә аңа, Галибей әфәнде, дип дәшсәк тә, күңелдә аны яратып, үз итеп Гали ага гына диясе килә иде. Әмма шул ук вакытта күңелдә берәз аңлатып биреп булмый торган ятсыну да бар иде.

Ата-бабаларының чыгышы Пенза якларынан булып, алар сәүдә эше белән Ерак Көнчыгышка чыгып китәләр һәм Манчжуриядә төпләнәп калалар. Гали Акыш, 19 яше тулгач, тагын да ераграк сәфәргә - Мисыр якларына юл ала, Аннары Польшада, Төркиядә, Германиядә үз көнен үзе күрә.

Кайда гына булмасын, ул татар илен, ата-бабаларның туган жирен бер күрергә жан атып яши. Гомере буена туган халкы турында уйлана. Исән чагында Татарстан туфрагын үбәргә хыяллана. Нәм менә, ниһаять, ул узган елны изге туфракка аяк баса, Казан, Әлмәтләрне күрә.

Германиягә кайткач, бер ел буена радио, матбугат аша татар тормышын нык күзәтеп бара. Чаллыдагы милли хәрәкәтнең алга чыгуы аны куандыра. Нәм ул шушы шәһәрне, андагы уянган татарларны күрергә хыяллана.

"Ватан" жәмгыяте чакыруы буенча Казанга килгәч, без, Чаллы язучылар оешмасы, аны үзөбезчә кунакка чакырып алдык.

Гали Акыш бездә кайда гына булмасын, кем белән генә очрашмасын, татар хәрәкәтендәге төрле-төрле агымнарны да сизеп булса кирәк, зинһар, бердәмлекне саклагыз, зинһар, башка халыклар белән татулыкны саклагыз, канлы эшләргә юл куя күрмәгез дигән киңәшләрен яудырды.

Төрле жирләрдә булган очрашуларда, журналистлар белән әңгәмәләрендә ул Гаяз Исхакий белән бергә эшләгән чакларын бик сагынып, яратып тасвирлап сөйләде.

- Гаяз Исхакий үз халкының тугрылыклы бөек улы булды. Башка татарлар, өметсезлеккә бирелеп, читкә тайпылганда да, ул һаман да халкының азатлыгы өчен жан атты. Ул татарның мөстәкыйль халык була алу идеясен кара еллар

аша исән-аман алып чыкты. Кайчан да булса бер Идел-Урал дәүләте төзеләчәгенә аның иманы камил иде.

Гаяз әфәнде гажәеп дәрәжәдә юморга бай, бик оптимист кеше иде. Әлбәттә, аңарда мишәр кешеләренә хас булган берәз тискәрелек тә бар иде. Әмма ул иң авыр шартларда калып та үз халкы өчен көрәштән баш тартмады. Бу изге эшкә бөтен гомерен, бар тазалыгын бирде, һич тә байлыкка-фәләнгә омтылмады, алтын таулары вәгъдә иткәндә дә сатылмады, фашистларга хезмәт итмәде. Хәтта ул Гитлерның беренче көннән үк яһүдләргә каршы алып барган геноцидын күреп: “Болай булгач, Гитлер жиңеләчәк”, дип белдерде.

... 1991 елның август башы. Гали Акышка әзерләнгән хөрмәтебезнең иң зурысы - концерт залында булачак очрашу иде. Тик шул ук көнне, шул ук бина янында очрашуга бер сәгать кала милли митинг башланачагы безне тирән хафага салды. Чөнки митинг озакка сузылачак, очрашуны вакытында башлап булмаячак һәм без тамашачысыз калачакбыз. Шулай итеп, бик озак зур мәшәкать кичереп әзерләнгән, хыялланып көтелгән тамаша өзелер микәнни? Моңарчы нинди кунак кына чакырсак та мондый хурлыкка калганыбыз юк иде.

Бәгырь көя, сулыш кысыла...

Без тәмам пошаманга калып, очрашу залына нәкъ бер сәгәتكә соңарып кердек. Митинг шулай озакка сузылды. Залда әле бер тамашачы да юк иде. Зал кешесез дә эсседән яна, сулышка каба. Көне буена нервы очында эленеп торып арылган, шабыр тир ага.

Кинәт гүя күк капусы ачылды. Ике яктан ачык ишекләрдән залга ташкын булып халык агылды. Ул ике-өч минут эчендә шыгырым тулды. Митингта Гали аганың рөхсәт ителгән кыска гына чыгышын тыңлап алган халык аның белән әңгәмәләшәргә дә карар кылды бугай.

Менә гажәп, менә могжиза, менә тантаналы шатлык: кем килсә дә, Чаллыда залның болай шыгрым тулганы юк иде.

Зал, кулъяулыктар селки-селки жилләнеп, пешеп-тиргә батып, кунакны тыңлады, бирелеп, яратып тыңлады. Аның һәр чыгышы алкыш белән күмелде.

Иң сөендергәне шул булды: очрашу беткәч тә тамашачы тиз генә таралырга теләмәде, ике йөзләп кеше сәхнәгә күтәрелеп, кунактан автографлар алдылар, әйтелми калган сорауларын, рәхмәтләрен яудырдылар. Күче сарып алган ана корт сыман, үз татарлары кочагында калган Гали ага бу минутларда чиксез бәхетле иде, минемчә. Соңыннан ул үзе дә, бик дулкынланып: “Мондый күп жыелган татарлар каршында чыгыш ясавым һәм мине шулай жылы кабул итүләре гомеремдә беренче тапкыр булды. Мин үземне бүген бик бәхетле хис иттем, бик зур рәхмәт сезгә, туганнарым”, диде.

Без горурланырлык эш эшләдек ахрысы: гомере буена чит илдә үз татары турында борчылып, аның өчен янып-көеп яшәп яткан олы яшьтәге галим Гали Акышны үз хыялына ирештердек. Аңа үз халкының, тере татар кешеләренең аның хезмәтләрен, көрәшен бәяләвен, олылавын күрсәттек.

Моның өчен ул үзгәртеп кору атасы Горбачевка, аны Германиядән Татарстанга чакырып алган татар егетләренә кат-кат рәхмәтләр әйтте.

...Биш ел элек сезгә Гали Акыш килер, ул халык белән олы очрашу үткәрер дисәләр, һич тә ышанмас идем. Ә бүген бу хәл булды! Ил ачылды, халык уяңды, өзелгән кыллар ялганды.

Димәк, яшибез, туганнар!

Рахмай ХИСМӘТУЛЛА.

Шигарма

Факил ӘМӘК

ТӨРТМӘ ШИГЫРЬЛӘР

Тәнкыйтьче Мансур Вәлиевкә

"Юк, килешмим!" - дип әйтөргә
Кыюлык тапса ош кына,
...Яшен чатный, дип коткәндә
Тамак кырган тавыш чыга.

Нурихан Фәттаха

"Фест дисбесе" серен ачты,
Шагыйрьләр "ача" хәзер.
"Агач шагыйрь" уттан түгел,
Фәттахтан кача хәзер.

Фаяз Дунайга

"Белеп язуга ни житә..."

Ф. Дунай

Болай итеп әйтә ала
Классик Дунай гына.
Белмичә язганнарны ул
Жәлләми, "тунай" гына.

Белмәгән-күрмәгәне юк.
Яшә, Дунай, афәрин!
Теле - борыч, кулы - корыч,
Иң высший сорт татарин!

ЯЛГАНДЫРМЫ, ЧЫНДЫРМЫ...

"Болынарда коту йөртте Гөлмәрьям..."

Гамил Афзал

Көтү көтте, сыер сауды Гөлмәрьям,
Эшли торгач, хәлдән тайды Гөлмәрьям.
Авылга кияүгә чыксаң - бетте баш,
И ходаем, гүргә керү артылаш!

Туйлар үтте, шау-шу бетте, шәһәргә
Гаиләсен алып качты Гөлмәрьям.

Ул киткән юлларга күз текәп,
Сыер сава классташы Шәймәрдән...

КОММУНИЗМ

"Киләчәккә табан китеп барам.
Без барасы офык: коммунизм."

Мөдәррис Әгъләмов

КАЙТУ

Мин утырган автомашинаның
Исәнлеген булды чамалы.
"...изм" офыгына жәяү киттем,
Мин күрмәгән нәрсә калмады...
Женазасыз ките идем, туган,
Кабат кайтып күрешүләр язган.
Кайтсам, хәсрәт - теге сары чәчби
Әллә кемнән, каһәр, буйга узган.
Казанымның тынычлыгы киткән -
Урамында - гайбәт, әтрәк-әләм.
Һәм һәр йортта мемориаль такта:
"Монда булды бөек шагыйрь Әгъләм".

Штанин:

- Менә бит, тырыша торгач, Татарстанның суверенлык декларациясын Көнъяк Африка Республикасы расачыларын да көнләштерерлек итеп ижат иттем.

- Ваня, гомер буге Татарстанда яшәп, жирле халык телен өйрәнмисең? Ике тел белү олы байлык бит ул...

- Минем икенче сортлы кеше буласым килми!

Гасырлар буена карагруһчыл сәясәт нәтижәсендә татар халкы рухи һәм физик бәтүгә дучар ителде. Совет хакимияте елларында милли изү көчәйгәннән көчәя барып, ул соңгы чорда иң югары ноктасына җитте. Халкыбыз үз тарихына үзе хужа түгел иде, безгә нинди тарих "ясап" бирсәләр, шуңа "ләббәйкә" торышын алдык, шуны ятлап гомәр сөрдөк. Тарихыбыздан гасырларны сызып ыргыттылар, тулы дәверләргә өйрәнүдән мәхрүм идек без һәм иң гәҗбә - моңа төннәребездәгә бер төк тө селкәнмәдә. Йокымсыраган хәлдә бөек коммунистик идеаллар сиртмәсендә рәхәтләнеп тирбәлә бирдек. Кем өйтмешли: "Әй, рәхәт яшәдек тө соң!"

Кара сәясәт үз эшен җиренә җиткереп башкарды - без икътисади наднар, сәйси томаналар, рухи сукуырлар булып 20 нче йөзнең 90 нчы баскычынан мөнәп барабыз.

Аңнарыбызны буташтыру өчен меңләгән исемдә китаплар, дистәләгән газета-журналлар ят төлдә чыкты, көнә-төнә радио, телевидение ят төлдә татарга аның бик үк "камил булып җитмәгән" халык икәннен сөңдереп килде. Инде халкыбыз уянып килә, барлык кыйтгаларда татар милли-азатлык хәрәкәте, аның беренче уңышлары хақында бәяләмәләр ишетелә.

Ләкин... безнең аңнарны саташтыру әле һаман да давам итә. Халкыбызның тарихына, теленә, диненә, аврым шәхесләренә, милли хисләренә һәм төләк-омтылышларына пычрак ату, яла ягу үжәти көч ала.

Журналыбызда "Чүплек" дип аталган рубрика ачып без моңарчы зифәннәребезне гарипләндереп килгән шундый фикерләргә бергә туплап бирәргә уйладык. Билгеле, үз алдыбызга дөньяга чыккан барлык әдәбиятны, басма чыганакларны, радио-телевидение сөйләгән "хикмәтләргә" чистарту максатын куймыйбыз. "Сайланма"ларны шәрехләп тө тормыйбыз. Укучы аларга күз йөртеп чыккач уйланыр, нәтижә ясар, ахыр чиктә, безне аңлар дип ышанабыз. Укучыларыбыз үзләргә дә шундый "чүп"ләр табып, безгә җибәрсәләр, "чүплек" тагын да гыйбрәтләрәк булыр иде...

"...җир бездә гомуми милек булып хисаплана.

Я, әгәр мин шул гомуми милектән билгеле бер кисәкне үземә алсам, шунда үземә кирәгеннән ике өләш артык иген иксәм һәм артык икмәк белән спекуляция ясасам?..

...Һәм яңадан капиталистларның һәм буржуазиянең властен кире кайтармас өчен, моның өчен сәүдәгәрлеккә юл куймаска кирәк... Моның өчен барлык хезмәт ияләренәң пролетариат белән берләшеп, коммунистик җәмгыять төзүләре кирәк.

...Ә инде хәзерге вакытта 15 яшьтә булган буын бу коммунистик җәмгыятьне күрер дә, үзе шул җәмгыятьне төзер дә."

"Яшьләр союзларының бурычлары". 1920 ел.

В.И. Ленин әдәбият турында. Татгосиздат.

Казан, 1947, 172-178 битләр.

“...Развертывая антисоветскую пропаганду и пытаясь гальванизировать у советских людей националистические предрассудки, идеологи империалистической буржуазии пытаются опираться на идейное наследие прошлого, до неузнаваемости извращая при этом его суть. Такие тенденции наблюдаются и в отношении наследия татарских просветителей. После Октябрьской революции на протяжении нескольких десятилетий на этом поприще подвизались такие представители татарско-башкирской белой эмиграции, как Гаяз Исхаки, Заки Валиди, Муса Бигиев и А. Баттал. Продолжают извращать историческое прошлое татарского народа и лить грязь на нашу советскую действительность изменники Родины Али Акиш, Т. Давлетшин и др...”

Я.Г. АБДУЛЛИН,

“Татарская просветительская мысль”. Казань, 1976 г., 5-6 стр.

Из истории одного протокола:

“...В месячный срок провести городской референдум, на который вынести следующие вопросы:

- а) вы за создание татарских национальных школ?
- б) вы за создание смешанных школ с преподаванием на русском и татарском языках?

“Время”, № 36, сентябрь, 1991 г.
(Чаллы шәһәр Советы газетасы).

ОЛЕЖКА (сожженная глава)

Книга Бориса Ельцина “Исповедь на заданную тему” написанная в 1989 году с помощью талантливого журналиста Юмашева, значительно повысила рейтинг известного политического деятеля России. “Исповедь” была переведена и издана в 19 странах. К сожалению, в оригинальном тексте книги были сделаны крупные поправки. ...Эта часть первоизданного текста публикуется впервые...

...- Сзади! - крикнул Олежка. Я не успел обернуться и почувствовал оглушающий удар по голове. Какую-то секунду я был без сознания, а когда пришел в себя, увидел сапог кривого татарина, занесенный над моей грудью. Увернулся, Олежка в это время отбивался от троих хулиганов. Сколько в нем верткости! Он ускользал от всех ударов, вот один упал, Олежка заехал ему в пах. Второго “вырубил” подсечкой и ногой ударил в затылок. Татарин вытащил из-за голенища ноги нож и пошел на Олега. Тот спокойно и сильно схватил его руку и повернул уголовника всем туловищем. Послышался хруст костей: Татарин завыл, стоя на четвереньках. Олег пинком под зад опрокинул его и отряхнул костюм.

- Пусть знают, сволочи, как с чекистами связываться! (Әлеге өзектә сүз КГБның элекке генерал-майоры Олег Кулагин турында бара).

Я огляделся, Татарин и еще один подонок лежали на земле и подвывали...

“Для Вас”, № 22, 1991 год.

Беренче шаһитлар

Хәбәрчә: Сөз 21 август төнендәге фажигане үз күзегез белән күргәнсез. Әйтегез әле егетләр ничек һәлак булдылар?

Шаһит: Бронетранспортер килгән шәпкә “Ак йортка” бәреп кермәкче булды. Егетләр бронетранспортер өстенә сикереп менеп, аның күзәтү тәрәзәсенә

брезент яба башладылар. Машина эчендә үзбәкләр һәм татарлар иде. Аннан үзбәк кинәт машинаны алга тарттырып җибәрде. Егетләр егылып төштеләр һәм бронетранспортерның чылбыры астында калып изелделәр“.

Үзәк телевидение,
Телевизион яңалыклар хөзмәтө.
23 август, 1991 ел. 15-00 сәг.

“XVI гасырда Казан ханлыгы һәм рус дәүләте мөнәсәбәтләре бик катлаулы булган. Рус патшасы Иван III тарафыннан куелган ханнар Мөхәммәтәмин һәм Шаһгали власть башында торганда Казан һәм Мәскәү тыныч яшәгән. Әмма 1521 елда Кырым ханының абыйсы Сәхиб Гәрәй Казан ханлыгында властың үз кулына ала. Тагын рус җирләренә һөҗүмнәр, талаулар башлана“.

Г. АХУНОВ. “Канатлар кая илтә.”

“Пробный учебник-рекомендация для 6 го класса русских школ Татарской ССР” дигән китапка кертелгән өзектән,
Казан, 1990 ел, 6 нчы бит.

“...Мы, работники станкостроительного завода АО “КамАЗ”, проживающие в 52-м комплексе Нового города, выражаем несогласие с деятельностью отделения ТОЦ по преобразованию средней школы N 52 в национальную татарскую гимназию...”

“Рабочий КамАЗа”,
27 августа 1991 г.

Татарстан: после путча.

“...Под знаменем Шаймиева стекаются все реакционнейшие силы. Это остатки “ордена меченосцев”, старая мафия во главе с коррупционерами, националисты всех мастей и реакционная часть капитанов военно-промышленной индустрии, не нашедших своего места в рыночной системе. Татарстан сохраняет курс на национал-коммунистическое государство.

...При этом будет создана сильнейшая напряженность в республике и во взаимоотношениях с РСФСР, с неминуемым кровавым концом.

Вновь Верховный Совет был окружен хорошо организованной командой психологических террористов. Профессиональные провокаторы вновь угрожали депутатам и требовали изгнания инакомыслящих из Татарстана. И это несмотря на прямой запрет соборниц на площади Свободы в день сессии. Требования депутатов добиться решения ВС ТССР не были даже поставлены на голосование Ф. Мухаметшиным. А Президент ТССР, по утверждению ряда депутатов, вышел и поблагодарил нарушителей закона. Из чего можно сделать вывод, что это психологическая атака была по меньшей мере согласована с руководством республики“...

Иван Грачев.

Народный депутат ТССР, член коорд. Совета группы “Народовластие”.
“Вечерняя Казань”, 3.09.91.

“Дин-кешеләр арасындагы милли дуслык мөнәсәбәтләрен гарипләндерүче, җимерүче, аерым очракларда аларны үлемгә дучар итүче агу...”

Ф. Исламов.

“Татар әдәбиятын укуытканда интернациональ тәрбия”.
Казань, 1968, 100 нче бит.

Журналыбызның беренче саны белән укучыларыбызны никадәр сөендерергә, шатландырырга теләсәк тә, булып ук житмәде, яңа көн безгә кайгылы хәбәр алып килде. Ни хәл итәсез бит, язмыш һәр гәмәлебезгә үз төзәтмәсен кертә.

Рәхимсез үлем арабыздан талантлы каләмдәшебез, игелекле якын дустаныбыз, язучы Газиз Кашаф Үзиле (Газизхан Салиххан улы Кашаповны) алып китте. "Аргамак" исемен журналга ул тапкан иде.

Гомеребез, яшәешебезнең һәр мизгеле катлаулы заманга, киеренке чорга туры килде. Әмма кайбер очракта авырлыкның ил өстенә килгәнә дә, үз өстенә килгәнә дә артык күбәеп китә һәм йөрәк белән җанны тоташтыручы жеп түзә алмый, шартлап өзәлә. Каләмдәшебез, талантлы прозаик Газиз Кашаф Үзиле белән әнә шулай булды.

Озакка сузылган каты авырудан соң, 30 август көнне иртән татар язучысы Газиз Кашаф Үзиле вафат булды.

Газиз Кашапов 1942 елның 21 августында Татарстанның Аксубай районы, Яңа Үзи авылында туа. Кечкенәдән әти-әнисез калып, әбисендә үсә. Башта туған авылында җидееллык, аннары Иске Ибраһим авылы урта мәктәбен тәмамлай. Колхозда бухгалтер ярдәмчесе, тракторчы һәм клуб мөдире булып эшли. Аннары Совет Армиясендә хезмәт итә. Хәрби училище тәмамлай, офицер була. 1971 елда Чехословакиядәге булган чуалышлар вакытында авариягә очрап, аңа хәрби хезмәт белән сабуллашырга туры килә.

Г.С. Кашапов читтән торып Казан дәүләт университетының татар теле һәм әдәбияты бүлеген тәмамлай. 1974-78 елларда Татарстан китап нәшриятында кадрлар бүлеген инспекторы, Әлмәт районында чыга торган "Хезмәт байрагы" газетасында әдәби хезмәткәр булып эшли. 1978 елда Чаллы шәһәренә күчеп килә. Биредә КамАЗ радиотапшырулар редакциясендә хәбәрче, аннары "Социалистик Татарстан" газетасының Түбән Кама, Алабуга, Мамадыш районнарындагы үз хәбәрчесе һәм Чаллы язучылар оешмасында пропаганда бүлегендә эшли.

1983 елда СССР Язучылар союзына кабул ителә. 1988-1989 елларда Чаллы язучылар оешмасының җаваплы секретаре итеп сайлана.

Газиз Кашаф Үзиле әдәбиятка укучы тарафыннан яратып каршыланган "Сәмүм җиле" исемле повесте белән килеп керде. Аннары Татарстан китап нәшриятында аның бер-бер артлы "Еллар тыныч иде", "Язмышыңа ышан", "Гомернең утлы өлеше", "Вәҗдан хәтер" дигән китаплары дөнья күрде. Соңгы елларда ул татар халкының сөекле шагыйре Хәсән Туфан турында роман язарга кереште. Аның беренче өлешен тәмамлады да. Соңгы көннәрдә генә "Тилчә тамыры" дигән әсәрен язып бетергән иде.

Газиз Кашапов каләмдәшләре күңелендә эшчәнлеген, тырышлыгын, сәммилеген, милләткә бирелгәнлеген белән уелып калды. Вакытсыз үлем аны иҗатының чәчәк аткан чорында арабыздан йолкып алды. Әмма аның якты истәлеген, әсәрләрен күңелләребездә мәңгә саклавын.

Чаллы шәһәр Совет Президиумы һәм шәһәр Советы башкарма комитеты, КамАЗ акционерлык җәмгыяте, Чаллы язучылар оешмасы, "Аргамак" журналы мөхәрририяте.

Хәниф ХӨСНУЛЛА

ХУШ КИЛӘСЕҢ, "АРГАМАК"!

Хуш киләсең и "Аргамак",
Ялыңны җирдә тарат.
"Мәрхабә!" - дип каршы алсын
Татары булган тараф.
Килеп җитте, үтеп бара
Бер-берең эзләр чаклар.
Кояш нуры төшкән җирдә
Булмыйча калмас татар.
Халыкның нурлы теләге,
Борынгыдан юлда син.
Берләшүдә тапсын татар
Җан яраткан кыйбласын.
Ялгыз йөргән юл ясамый,
Елга тумый тамчыдан.
Башны горур тоту кирәк -
Милләт тормый ялчыдан.
Ачыладыр иман күге
Азатлык мәсләгенә.
Ат та бул син, журнал да бул
Әйлән җан таләбенә.
Күм, тарих, татар турында
Мәкерле мәкаләңне.
Илһам чыгы юсын, журнал,
Әдәби бәкәләңне.
Бул һәрвакыт киң карашлы,
Кыю һәм тирән эзле.
Халыкчан итеп сөйләп бир
Халык теләгән сүзне.
Өрделәр, ысылдадылар...
Шуларның барын җиңеп,
Хуш киләсең, и "Аргамак",
И безнең асыл өмет.

КИЛӘСЕ САНДА:

РИФАТ ТӘБИ. "Америка татарыннан хатлар". Беренче хат.

РӘУФ МӘРДӘНОВ, СӨЛӘЙМАН РӘХИМОВ. "Буби мәдрәсәсе тарихы".

ТАҒИР ТАҒИРОВ. "Аһ, шул ислам!..." Романнан өзек.

Татар банкиры РӘФИС КАДЫЙРОВ белән әңгәмә.

ВАХИТ ИМАМОВ. "Кәнәфи" повестының азагы.

АЙДАР ХӘЛИМ. Атаклы җырчыбыз ФӘН ВӘЛИӘХМӘТОВ.

1927 елда Мәскәүдә нәшер ителгән "Татар провокаторлары" дигән китаптан өзек.

"Аргамак" журналы чәчмә (роман, повесть, публицистика) әсәрләргә төрләргә бүлеп түләмәячәк. Югары талапларга җавап биргән хәлдә чәчмә әсәр басма табагына-600, һәр шигырь юлы 3 сум исәбеннән бәһалана чак.

‘МИЛЛИ ЙОРТ’ жәмгыяте:

- ул - Татар Йортын торгызу идеясе;
- ул - һәр мәдәни, икътисади, социаль, сәяси өлкәдә милли структураларны торгызу;
- ул - үзешчән ижтимагый эшчәнлек.

Бүген ул:

- Чаллы шәһәрндә милли идея белән бәйлә беренче предприятиеләр;
- телләр өйрәнү үзәге;
- татар видеотөркеме;
- “Гаярь” спортжәмгыяте;
- миграция, күчү-күчерү үзәге;
- даими рәвештә фикер алышу “түгәрәк өстәл”е һ.б.

Жәмгыять үз алдына чит илләр белән мәдәни һәм икътисади бәйләнешләр урнаштыру максатын куя.

Безнең рәис - “Чаллыгорстрой” проектлау-төзү берләшмәсе житәкчесе Марат Шакир улы Бибишев (телефон: 46-99-16, 49-63-59).

Безнең исәп-хисап счёты N 700117, Чаллы шәһәре, “Урожай” коммерция банкы.

Безнең адрес: 423819, Татарстан, Чаллы шәһәре, 14-01 йорты, 1 нче подъезд, 1 нче этаж, “Милли йорт” жәмгыяте.